Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

618

उर्दू संग्रह

पुस्तक का नाम तारीख इफ़ीज़ुल्ला फानी
बशारफ नामा

लेखक सय्यद मोहम्मद फज़ल अल्लाह साहब

प्रकाशन वर्ष 1961

आगत संख्या 618

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

618

618.U

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

618

تاریخ حفیظ اللہ خانی

موسوم

بشرف نامہ

تالیف

محمد اولیا النائطی الشافعی المخاطب

بخطاب محمد حفیظ اللہ خاں بہادر حافظ یار جنگ

618;U

بہ تصحیح و تحشیہ

از

سید محمد فضل اللہ صاحب یم اے ایل ٹی

پرنسپال گورنمنٹ آرٹس کالج

اوٹکمنڈ

در ۱۳۸۰ھ ۔ ۱۹۶۱ء چاپ شدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسم اللہ الرحمن الرحیم

فہرست کتاب شرف نامہ الموسوم بہ تاریخ حفیظ اللہ خانی

شمارہ	عنوان	صفحہ
	بیان ولادت این بندۂ کمترین حضرت رب العالمین و کیفیت وارد شدن والد ماجد از قصبۂ اودگیر بہ صوبہ نیلور و از آنجا بمدراس صانہا اللہ عن اشرار الناس و روداد دیگر امور مع فوایدیکہ ہر مصاحب و ملازم وسلگان را بکار آید۔	۳
۱	بیان ادای مراتب عز و وقار عمدگان فرنگ ذوالاقتدار با متوسلان و ملازمان فدویت شعار رئیسان عظیم الشان این دیار و شرح بعض اخبار واجب الاظہار	۲۴
۲	شرح ورود نامہ عظمت نشان وزیر سلطان روم در جواب عریضۂ نواب والاجاہ جنت آرامگاہ در عہد نواب رحمت مآب و بیان صدور خط نواب گورنر جنرل بہادر درباب استقلال جلوس میمنت مانوس نواب ممدوح	۳۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شماره	عنوان	صفحه
۴	بیان وصول این نیاز کنجور به مدراس خجسته اساس از نیلور مع ذکر بعض حالات رویداد اینجا.	۲۵
۵	بیان ورود نامه طمانینت علامه پادشاه انگلستان درباب استقلال ریاست بنام نامی واسم سامی جناب نواب رحمت مآب.	۲۸
۶	بیان حالات راقم وغیره که بعد از ورود نامۂ موصوفه به ظهور آمده.	۳۲
۷	بیان درخوردن والدم با عماد الدین محمد خان بدرخواست قریه بطور اجاره از تعلقۂ که خان موصوف از اهل کمپنی باجاره گرفته بود و برای برآمد دیگر مطالب ذاتی خود و اتفاق ملاقات ما دو برادران با خان موصوف درضمن آن.	۳۵
۸	بیان ابتدائی باریابی این حقیر نیاز توامان در دبیرستان تادیب نشان جناب هر دو صاجزادۂ فیض رسان عالمیان بذریعه حفظ قرآن و ظهور نوازشات این امیر زادگان والاشان بتدریج زمان برحال من ذره سامان به یمن کلام حضرت ایزد سبحان.	۴۸
۹	بیان حصول ملازمت باسعادت جناب نواب رحمت مآب علیه الرحمة باین ذره بےمقدار و دیگر سوانح و روداد قابل اظهار.	۵۲
۱۰	بیان ورود نامه صاحبان عالیشان کمپنی بهادر درباب استقلال ریاست بنام نامی معلی القاب نواب رحمت مآب.	۵۵

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شماره	عنوان	صفحه
۱۱	ذکر جشن سالگرہ نواب رحمت مآب بطریق اجمال وبیان صورت پذیری نوکری راقم و تقرر خدمت اتالیقی جناب صاحب زادۂ عظیم الشان عظیم جاہ مع دیگر احوال۔	۶۰
۱۲	بیان بعض کوائف حمیت جناب نواب رحمت مآب و دیگر چند رویداد و فواید آں۔	۷۶
۱۳	بیان صفات حمیدہ واوصاف برگزیدہ جناب نواب رحمت مآب وذکر کتخدائی ہر دو صاحبزادگان اعظم المرتبت عظیم الشان (کہ بکدام سن وسال جلوہ ظہور نمود)	۹۲
۱۴	شرح وصول شرف اختصاص باین راقم آثم از جناب نواب رحمت وذکر وفات آنجناب رحمت انتساب۔	۱۰۵
۱۵	بیان واقعاتیکہ بعد چہلم نواب رحمت مآب روداد وشرح کیفیاتی کہ ہنگام فرحت انضمام اجلاس فیض اقتباس جناب نواب اعظم جاہ برمسند ریاست بوقوع آمد۔	۱۱۷
۱۶	بیان بحال داشتن نواب ما معمولات وقت نواب رحمت مآب تا انقطاع رشتۂ حیات فیض آیات خود و دیگر سوانحات واقعہ سال اول جلوس میمنت مانوس۔	۱۲۴
۱۷	بیان وصول خط نواب گورنر جنرل بہادر از بنگالہ وضیافت نواب گورنر ہانربل سارتامس منرو بہادر وغیرہ و ورود نامۂ بادشاہ انگریز بہادر درباب استقلال مسند نشینی نواب ما۔	۱۲۸
۱۸	احوال نصب قبہ طلائی برمینار مسجد والاجاہی وکیفیت وصول	

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شمار	عنوان	صفحہ
	تصویر نواب رحمت مآب از ولایت انگریز بہادر ۔	۱۳۹
۱۹	ذکر تقریر جشن ولادت سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم و تعیین عرس جناب غوث الاعظم رضی اللہ عنہ، و بیان رونق افزای نواب رضوان مآب بہ سمت ناگور و شرح ورود نواب لارڈ امہرسٹ گورنر جنرل ہندوستان معہ چگونگی ملاقات او باآں نواب مغفرت نشان ۔	۱۴۱
۲۰	بیان جشن جلوس سالانہ و تقرر خدمات دیوانی و میر بخشی و خان سامانی وغیرہ و حال عزل و منصب سفیران خاص از طرف ارباب حکومت و کیفیت شادی میمنت آبادی نکاح و طوی جناب نائب مختار با صبیۂ خان موصوف نخوت شعار مع دیگر کوائف و حالات ضروری الاظہار و شرح سرور ولادت مہر سماء اقبال و دولت جناب نواب غلام محمد غوث خان بہادر سلمہ السبحان معہ مراسم عشرت آئین رسم چلہ و شوربہ چشی آں صاحب شکوہ و تمکین ۔	۱۸۵
۲۱	بیان برخی از حالات جمیلہ و اوقات جلیلہ و اسباب حمیت برگزیدۂ ایزد خلاق ما و شرح شمۂ از خصائل پسندیدۂ نواب گورنر ہانربل سار ٹامس منرو بہادر ۔	۲۰۸
۲۲	بیان خصوصیات و عنایات جناب رضوان مآب و جناب نائب مختار براقم فدویت قرین و ذکر واقعہ جان گزای آں خوش خرام خلد بریں وغیرہ ۔	۲۴۸
۲۳	ذکر بعض سوانح عہد جناب نائب مختار از روی اختصار	۲۸۳

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تاریخ حفیظ اللہ خانی

۱۳۵۴ ہجری

حمد بیحد اعظم السلاطین لاریب و احکم الحاکمین بے عیب را سزد کہ مملکتش مصؤن از صدمہ زوال است و سلطنتش مامون از لطمۂ انتقال ۔ از بندگان خود ہر کرا خواہد بنوازد و مطابق فرمان جلیل الشان " تعز من تشاء " علم عزت و اعتبار او را در چار سوی روزگار افرازد و چون اعدای قوی دست در پئ اضرار و کسر اعتبار او شوند بحکم " فاللہ خیر حافظاً " او را در کنف حمایت خویش داشتہ از مضرت آنہا محفوف و محفوظ دارد و اگرچہ او ظاہر بہیچ وجہ وسایط رفاہ دنیوی نداشتہ باشد مصداق این مقال صدق مآل حال معصیت اشتمال انجامد جناب ایزد متعال است کہ پس ازین نیز بکارد جل جلالہ و عم نوالہ فلہ الحمد و الشکر و نعت بیعد سید المرسلین و خاتم النبیین را زیبد کہ ہرگاہ حضرت شاہنشاہ علی الاطلاق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زیب افزای سریر جلالت مصیر سلطنت آفرینش فرمود ، فرمان ذی شان مبدئیت کل وجود بنام نمایش آراسته ، و طغرای غرای مظهریت اسمای شهود باسم سایش پیراسته منصب مدارالمهامی دیوان شفاعت روز قیامت و خدمت نظامت کارخانہ آخرت فیض استدامت از بارگاه کبریا جاه خود بہ آن صاحب مقام محمود کرامت نمود بلاشک ابوالبشر و انبیاء دیگر هنگام حشر سایہ نشین شاد روان لوائ عظمت نوالش شوند ، و سایر امم بر جای استشفاع ، بحضور رحمت معمور آوردند ، صلوات اللہ و علی آلہ الطاهرین و اصحابہ الراشدین ما طلعت الشمس و سطعت القمر۔

امابعد این نیازمند راجی بارگاه کبریا موسوم بہ محمد اولیا النایطی الشافعی القادری المخاطب بخطاب محمد حفیظ اللہ خان بهادر حافظ یار جنگ عفا اللہ عنہ حالات واقعۂ خود و بعضی از کیفیات خصوصیت آیات و شرایف عنایات را کہ خداوندان نعمت بقلاوزی مهیمن بیهمال مبذول حال این دولت خواه قدویت[1] سگال فرمودند از هزار یکی و از بسیار اندکی بسبیل یادگار بدستیاری قلم صدقت انگار بر صفحات کاغذ کافوری عذار ثبت نموده این اوراق را کہ تاریخ حفیظ اللہ خانی است موسوم بشرفنامہ ساخت و دران بشمۂ از کذب و افترا کہ شیوه کوتہ فطرتان هرزه گوش و شیمۂ پست همتان باد فروش است نپرداخت ؎

صوابی گر نماید کن دعائی بکن اصلاح گر بینی خطائی

(۱) فدویت (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ازانجا که درین اوراق ذکر روسا و امراء کرناٹک وغیره از نواب عظیم الدوله والاجاه تا نواب غلام محمد غوث خان والاجاه سلمه الله وابقاه از اول تا آخر بلفظ نواب دایر و ملزوم است برای فهم قاریان و تفرس ناظران و امتیاز هریکی از اسمای این نواختگان ایزد سبحان علامات جداگانه دران مرقوم هرجا که (ق ۲ الف) نواب رحمت مآب یا نواب فیض انتساب یا نواب معلی القاب یا لفظی دیگر باستنباق لفظ نواب ترقیم یابد مدعا از نواب عظیم الدوله والاجاه باشد و هر جا که لفظ نواب بانضمام کلمهٔ ما مثل نواب عالیجناب ما یا نواب معلی القاب ما یا نواب ما یا فقط رضوان مآب یافته شود مقصود از نواب اعظم جاه والاجاه باید انگاشت و از نایب مختار مقصد از نواب عظیم جاه دام اقباله باید پنداشت و هر جا که بلفظ نواب حال یا نواب سلمه الله و مانند آن بکلمهٔ دعائیه بنظر آید اشاره به نواب غلام محمد غوث خان والاجاه انگارد و از خانموصوف ایما به ممتاز الامرا پندارد ومن هنا اشرع فی المقصود

بیان ولادت این بندهٔ کمترین حضرت رب العالمین و کیفیت وارد شدن والد ماجد از قصبهٔ ادگیر به صوبه نیلور و ازانجا به مدراس صانها الله عن اشرار الناس و روداد دیگر امور

بر ضمیر صفا تخمیر حق پسندان راست گفتار که چون صبح صادق همواره دم از صدق میزنند پوشیده مباد که والد ماجدم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

محمد حسین اتالیق نواب عظیم جاہ دام اقبالہ در سال یکہزار و دو صد و چہار ہجری از جناب سید عبدالقادر خان صاحب مرحوم و مغفور جاگیردار قصبۂ ادگیر قریۂ مسمی بنورپاڑ من محال قصبۂ مذکور بطریق اجارہ گرفتہ بود و درآن قریہ پنجم شعبان روز چہارشنبہ تولدم صورت بست و از جناب والدم مادۂ تاریخ ولادتم فقط لفظ "چراغ" بظہور پیوست و تا پنج شش سال ہمانجا نشو نما یافتم و بعد دو سال و شش ماہ از تولدم برادرے متولد شدہ قریب بایام مکتب رسیدہ بود کہ والدم را برہمی معاملات دیہات روداد ازین سبب والدم مرا با والدۂ ماجدہ وغیرہ بہ نیلور فرستاد تا دو سہ سال درانجا اقامت وزریدم درین عرصہ والدم ازآنجا بہ نیلور تشریف آوردہ رسم مکتب من کہ از ممر وفات جدۂ مادریم تعویقی بادایش راہ یافتہ بود۔ با رسم مکتب برادر مذکور مودی ساخت، و مرا تیمنًا نزد حضرت شاہ نظام الدین صاحب خلیفۂ جناب کریم اللہ شاہ صاحب قدس سرہٗ کہ مرشد والدم بودند آغاز تعلم حروف مفردات یعنی الف بے تی کنانید۔ غرض تا سکونت نیلور چیزی از جزء الحمد نزدیک حضرت ممدوح خواندم بعد ازان والدم باز بہ ادگیر رفتہ از جانب سید عبدالقادر خان صاحب مغفور مبرور عامل قریہ شد و متعلقان را از نیلور طلبیدہ نزد خود دران قریہ داشت و تا بودن آنجا ربع قرآن شریف از والد ماجدم و میران صاحب نامی برادر مولوی محمد صاحب باشندۂ ادگیر کہ بحصول زر تنخواہ خود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آمده نزد والدم مهمان بود آموختم - بعد ازان باز برای شادی عم خود با والدۂ ماجده و جدین وغیره متعلقان به ادگیر رفتم و در آنجا که تخمیناً سکونت دو سال دست داد نزد زوج عمۂ ام مابقی قرآن شریف باتمام رسانیدم - شاید دران وقت سن من ده دوازده سال بود و عسرت لاحق حال - پس ازین والدم بوجوهات چند در چند از خان صاحب (ق ب ۲) ممدوح قطع علاقه کرده و مارا درانجا گذاشته به نیلور آمد و از شیش گیری راو که از طرف نواب عمدة الامرا والاجاه صوبه‌دار آن جا بود قریۂ باجاره گرفت، و ما متعلقان را از ادگیر طلبیده نزد خود داشت دزین عرصه کتاب کریما و عقاید جامی بے تقید احدی و چند نسخهای خرد از چند بزرگان مثل جناب میران صاحب مشایخ و مولوی امین‌الدین صاحب و طاهر صاحب وغیرهم که خدائے تعالی این همه را بیامرزد خواندم دفعتاً بخاطر والدم این معنی خطور کرد که به مدراس رفته بوساطت عالم همه‌دان، فاضل ذی‌شان، کامروای مستمندان، منتخب قوم نایطی، شرافت و فضیلت نشان، ممدوح فصحائے عرب، دبیر مراسلات بطحاء و یثرب، معزز امرای هم‌عصر، مشیر امیر فراست اثر، ادیب با عز و جاه، جناب مولینا مولوی باقر آگاه که با والدم برادری از طرف مادر خود که مادر حضرت معزی الیه و جد من باهم برادر و خواهر حقیقی اند داشت تعلقۂ از صوبه‌دار نیلور باید گرفت، تا پیش صوبه‌دار عزت و اعتبار زیاده شود - چنانچه پیش ازین نیز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به سفارش نامه جناب مولوی صاحب معزی الیه در پیش دستی و نیابت حافظ احمد خان صاحب مرحوم چند روز در کنکور بود ناگاه صورت برهمی معاملات خان صاحب موصوف به ظهور رسید و کار والدم نیز رو به نقصان کشید الغرض والدم راهی مدراس شده قریب نصف مسافت مقصد طی کرده بود که خبر انتقال نواب عمدة الامرا والاجاه مرحوم و جلوس تاج الامرا بسمع در پیوست - و درآن وقت اتفاقی عجیب صورت بست که شیش گمری را به نهج گریز بتصور اینکه مبادا مخالفی بکار خود مامور گشته خفتی و ذلتی رساند بتعجلت تمام میرفت و با والدم دوچار شده بیان استحسان عزم هذا نموده گفت که انشاءالله تعالی بعد وصول ما و شما بمدراس مهام مضمره شما بخوبی تمام سرانجام خواهد یافت و دقیقه از دقایق سعی درباب انجاح مرکوزات شما فرونخواهم گذاشت القصه همچنین مکالمهٔ فروزانه[1] بر زبان رانده پیشتر شتافت و والدم متعاقبش از زبان منهیان که عبارت از رهروان و رهگذران است اخبار مختلفه که نسبت جای نشینی نواب متوفی گاهی بحسام الملک وگاهی بتاج الامرا و گاهی بنواب عظیم الدوله والاجاه می نمودند سمع کنان بعرصه سه چهار روز داخل مدراس شده در خانقاه مسجد میلاپور نزد خالم جناب محی الدین صاحب خوشنویس از تعب راه آسود و دید که درینجا همگی مردم از رهگذر رفتن ملک کرناٹک بتصرف ارباب حکومت کمپنی و عدم تقرر جانشینی بنام کسی از دودمان والاجاهی که شایستهٔ این سراسر افاضت باشد سیماب وار بیقرار و پریشان و

---

(۱) فروزانه (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از تمنای جلوس میمنت مانوس شخص لایق کفیل رفاه خلایق که بدایع
ودایع حضرت خالق اند طالب امان و رفاهیت جویان هستند
(ق ۳ الف) و هر یک ازین خاندان بی سر و سامان تفوق بر دیگری
نموده سر از گریبان زیاده(۱) سری و خود نمائی که شیمهٔ مذمومه دور
گردان جادهٔ عبرت و دانائی است برآورده موشک دوانی مراسلات
نهانی جهت کامرانی و مسند نشانی خویش پیش گورنر صاحب آن زمانی
اعنی نواب ریٹ هانربل اڈوارڈ لارڈ کلو صاحب بهادر میداد و
ازراه خودبینی مطابق این بیت

مهر درخشنده چو پنهان شود
شپره بازی گر میدان شود

خود را در تمام خاندان منتخب و مستحق این امر جلیل القدر می انگارد
ازانجا که تقدیر ازلی بران رفته بود که نواب والاجاه امیرالهند مدارالملک
عظیم الدوله عبدالعلی خان بهادر شوکت جنگ سپه سالار را که بعد رحلت
والد ماجدش نواب امیرالامرا علیه الرحمة والرضوان عم بزرگوارش نواب
عمدة الامرا والاجاه از راه عداوت قلبی که با برادر ممدوح خود
میداشت بخلاف حکم " لَا تَزِرُوا وازرةٌ وِزْرَ اُخرٰی " کاربند گردیده
آن خدیو ارجمند را تا چند سال در زوایه خمول و کنج بے اعتباری
و حمیت حضرت غیور علی الاطلاق و حامی هفت طبق و نه طاق
در تموج آمده پس از وفات نواب عمدة الامرا والاجاه دفعتهً
پی نزد و درخواست مسند ریاست کرناٹک را بجلوس فیض مانوس

(۱) زیاده سری (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آن مورد اقسام کلفتهای مالایطاق و مشمول اصناف "تکلیفهائے مالایفاق بتاریخ نوزدہم ربیع الاول سال یکہزار دوصد و شانزدہ ہجری آراستہ صیت سرفرازی و نوازش اطاعت شعاران خیرسگال و صداقت دثاران واجب الامتثال آویزۂ گوش متوطنان ہر مصر و دیار ساخت و از آتش حقد و حسد بگدازش اعدای بدخواہ نکبت انتما پرداخت ۔ جناب نواب دریا دل جواد دست داد ریاست غیرمترقبہ خداداد در عرصہ قریب خواہی نخواہی بچابک دستے عنایات بوقلمون اکثری اد کجردان جادۂ انقیاد و سرتابان خصومت مواد راارام بزم لجام و خیرخواہان جان فدا و فدویان ارادت ادا را از نوازشات گوناگون شاد⁽¹⁾ ومقضی المرام فرمود و تجویز تفویض منصب دیوانی و مدارالمہامی سرکار مکرمت آثار خود بشخص ہشیارشعار و مرد آزمودہ کار شایستہ کردار مکنون خاطر مبارک داشتہ .برحمت این خدمت از حضار آن زمان مثل جناب مولنا مولوی محمد باقرآگاہ و مبارک رجال و استاذ کامل عصر مدرس نظم و نثر جناب غلام محی الدین صاحب معجز استمزاج فرمود حاضرین نظر بہ نزاکت این خدمت بافتابش؟ نپرداختند ۔ درین اثنا عبدالصمدخان بہادر دلیرجنگ مرحوم خال و خسر نواب مستطاب بدعوی حق نمائی و ہواخواہی در استدعای این خدمت عظیم المرتبت سبقت نمود و بلا تامل تبسم کنان مضمون این فقرۂ فارسی بر زبان آورد کہ مربع نشینے چار بالش ریاست کرناٹک بشان عظیم شایسے زیبا (ق ب ۲) و چارقب دیوانی بقامت ما خیلی خوشنما است

(۱) شادم (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نواب معلی القاب بمجرد استماع چنین کلام متبرزین و فہم معنی تمکین بفراست و درایت کمال قباحت حال و مآل دریافتہ عذر ترجیح عظمت مرتبت او برین خدمت بدو جہت یکے صہریت و دیگر خالیت درمیان گذاشت و بموجب وصیت جد اعلای خود اعنی حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ کہ در فتح الباری آوردہ "ان قومکم یؤمرون الا احد الثلاثۃ عثمان و عبدالرحمن و علی فمن ولی منکم فلا یحمل قرابتہ علی رقاب الناس" نرم تر دست رو بر سینہ التماس آن تشنہ جگر زدہ این خدمت باز داشت و در ہمان وقت بمقتضائے مواہب خداوندی برای انبساط خاطرش بہ ہر یک از دختران و فرزندان او فراخور رتبۂ ہر یکے مشاہرہ مقرر ساخت ازان جملہ عمادالدین محمد خان بہادر بتقرر درماہۂ پنجاہ ہون جہۃ میوہ خوری بہمان تاریخ و بحصول خطاب ظفریاب جنگ بتاریخ ہفدہم شہر ذیقعدہ سال یک ہزار و دو صد و شانزدہ ہجری علم افتخار افراشت، پس خان موصوف از رہگذر شمع افروزے غرور نقل پروانگی کہ عبارت از خسرپورگی باشد بانوار عنایات جناب نواب مآب کسی را پروانہ کردہ و باعث حسد ہمہ گشتہ خودبینی و خویشتن دانی را کہ مذموم ترین شمایل پیش افراد انسانی است اختیار نمودہ در تمامی ذوات ستودہ صفات خاندان نصیرالدولہ شکوہ الملک و ہمگی حضرات سمو درجات دودمان والاجاہ خواہ از رئیس زادگان و خواہ غیرایشان خود را بہ ہرگونہ عزت و منفعت سزا دارد در ہر نحو سلوک و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مراعات حقدار و دیگران را چه از ارباب خاندان و چه از ملازمان ذی شان مستوجب اهانت و حقارت میدانست و میداند و بهمین عجب و غروری که دارد خود را در مرتبه سویت با خداوندان نعمت و عزت دهندگان هر ملازم و ملتزم مراتب بتوفیق رب العزت طابق النعل بالنعل می پنداشت و می پندارد مگر آن احوال تکلیف مالامال برادر و پدر خود که در عهد حکومت نواب عمدة الامرا والاجاه میداشتند و سرگذشت عسرت اشتمال خویش که با برادر مهتر در خانه سادات صحیح النسب والا حسب جلیل القدر عالی تبار سرآمد مشایخ کبار جناب سید منصور صاحب و سید درویش صاحب المعروف بشاهزادیصاحب رحمهما الله الغفار به قصد استعانت و استمداد بحصول رفاهیت افتاده از اکل طعام ماحضر خانهٔ جنابین موصوفین شکم چهار پهلو می کرد از راه نا انصافی یکقلم از صفحهٔ خاطر فاتر بگزلک؟ غفلت و ذهولت حک شناخت. مصراع

" انصاف شیوه ایست که بالای طاعت است "

معهذا سرگذشت خویشتن مخفی کردن و طعن بر دیگران زدن و بانانیت در مقام غرور فامیدن و خود را در عزت طلبی منفعت اندوزی یکتا فهمیدن و انواع حب دنیا به خاطر داشتن و تخم تمنای حکومت در مزرعهٔ دل کاشتن و هتک عظمت و افتخار (ق ۳ الف) نواختگان خدای عزاسمه خواستن، عزت و اعتبار خود بر آنها فایق پنداشتن زهی جهالت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دون همتی است و خلاف آئین صلاح تضمین ملوک حال وپیشین مقبول بارگاه کبریا و عکس حکم محکم احکم الحاکمین "اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَی النِّسَاءِ" عزت بخشی نساء ناقص العقول بر مباهات افزای رجال ذی اقبال فحول رجحان دادن غفلت نهی و بے همتی و این واهیات را از کدام قانون دانائی و کیاست و از چه یوسون؟ فرزانگی و فراست باید دانست نی نی مگر از قرارداد همین خان فطانت مواد خواهد بود که از تخیلات پسندیده و تصورات سنجیده تراشیده باشد و با آنکه خود بسان ملازمان فدویت کوش و بندگان حلقه بگوش نواخته و پرداخته دربار فیض مدار همین ولی نعمتان عالی‌شان است اصلا قوت منفعله را بخود راه نداده بر دیگر ملازمان جلیل الشان که باوی نسبت خواجه تاشی دارند زبان طعن و تعریض میکشاید و از فرط نشهٔ غرور نمیداند که کلید نوازش بدست نوازندهٔ حقیقی است که بفضل خویش فقیر را امیر کبیر میسازد و امیر کبیر را بحضیض افلاس کثیر می اندازد۔

نظم

دلا یک دم از خواب بیدار شو
ز سرمستی کبر هشیار شو
بعبرت نظر کن سوی رفتگان
که فردا شوی عبرت دیگران

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کجا رفت بہرام و گورش کجا
بصحرا نظر کن کہ گورش کجا
بکسری کہ بودی بگردون سرش
نگہ کن کہ چون خاک شد پیکرش

اگر خان ارجمند خوش آمد پسند نظر بر عواقب امور میکشو
و عبرت نامہ سلاطین عالی مقدار و امرای نامدار مطالعہ
می نمود می دریافت کہ دولت دنیا و حکومت دو روزۂ این
سپنجی سرا بازیچۂ اطفال و سریع الزوال است نہ وثیقۂ اظہار
پندار و استکبار کمال، ملخص کلام اینکہ ہرگاہ ذکر تنگ چشمی
خان موصوف باحضار محفل حضور نواب عالیجناب ما رسیدے
زبان مبارک ہم در شکوہ بے مروتی و خودکامی و غرور و پندار
بے معنی وی گویا گردیدے، چنانچہ نقل روزے است
رکن الدین خان خال زادۂ خان موصوف کہ بخدمت نظامت
امور سرکار متعلقہ محمدپور نیابتًا مامور بود گلۂ خان موصوف
بحضور جناب نواب معلی القاب ما باین طور نمود کہ او بادعای
حضور مثل القابیکہ از حضور زیب تحریر می پذیرد بمن می نگار
و پیشتر در زمان نواب عمدۃ الامرا والاجاہ عرضی می کشیدہ بم
می نگاشت - چنانچہ عرضی آن زمان را بنظر اشرف گزرانید نواب
عالیجناب ما در جوابش فرمود کہ کبر و غرور در خاندان نواب
والاجاہ کسی را نیست الا بسیف الملک و بخاندان نصیرالد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شکوه الملک خان موصوف را از حد بیشتر غرض به ثبوت استکبار
خان موصوف در جناب نواب رحمت مآب (ق ۳ ب) و رضوان
مآب بے احتیاج دلیل و برهان بود و خود غرضی و خودکامی
او علاوه بران هرچند خان موصوف از بدو دیوانی جناب
شرف الملک مغفور تا آغاز کارپردازی ثابت جنگ مرحوم بسرکار
جناب قدسیه اعنی بانوی محترمهٔ نواب رحمت مآب انواع مساعی جمیله
و تدابیر جزیله چه از ادعیه وافیه و چه از اوراد کافیه بوسایط
بزرگان عزایم خوان و شیخان سبحه گردان و چه از اقوال منجمان
دروغ گویان بعمل آورده در هوس خدمت دیوانی و مدارالمهامی
سرکار گرامی بجای خود دست و پائی زد اما سودی نداد.
جناب نواب رحمت مآب از اصغائ اینمعنی خیلی تبسم نموده
گفتی فرمود که سرانجام این خدمت را مرد فرزانه آزموده کار باید
و از دست همچو طفل بی خرد میوه خوار چه آید باید که بر
وجه مقرری میوه خوری خود مثل صبیان قانع ماند و از تحمل
این خدمت سامی مرتبت حوصله طفلانهٔ خویش مانع داند،
چنانچه وجه مقرری میوه خوریش تا حین سرفرازی و عزت اندوزی
وی بخدمت بخشی گری از پیشگاه رفیع پایگاه نواب عالیجناب
تا بے کم و بیش بحال و جاری بود بعد ازان بلوازمهٔ خدمت
مذکور بتاریخ هفدهم ربیع الآخر سال یکهزار و دوصد و سی و نه
هجری یکصد و پنجاه هون بران افزود، فایده بر ضمیر منیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

منصفان دانش پناه و خردمندان انصاف دستگاه پوشیده مباد که اگر کسے گوید در سلطنت سلاطین و رؤساے نامدار و ریاست خواقین و امراے عالیمقدار حصول عزت و اعتبار و شمول منفعت و افتخار خاص بقرابتیان ایشان شاید و ملازمان خدمت آماد نوکران جان فدا را نباید، گویم که هریک از نصوص کلام ایزد سبحان و احادیث سید دوجهانؐ و اقاویل خلفاے جلیل الشان که علی الترتیب مرقوم می گردد بر بطالت کلام گوینده دلیلے است قاطع، و بر ازالت و ازاحت زعم بیهوده اش حجتی است ساطع، چنانچه حضرت نوازندهٔ حقیقی و ذلت دهندهٔ تحقیقی میفرماید، تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ، یعنی تو هر کرا میخواهی بر مسند عزت می نشانی و هر کرا میخواهی در خاک ذلت می افگنی، پس بفحواے آیه کریمه عطای عزت و ذلت هر کس خواه بے سبب یا باسبب از جانب قادر قدیر است جل جلاله و عم نواله باری برگزیدهٔ انام حضرت سلیمان علی نبینا و علیه الصلوة والسلام از امرای خود منغض گردیده بخاطر عاطر آورده که امشب با زصدن(؟) هنگامه مباشرت گرم نمایم تا هر زنی پسری زاید و هر پسر شاه سوار و مجاهد برآید، و مرا احتیاج تملق بامرا نیفتد. درین هنگام فرشتهٔ ندا داد که استثنا یعنی انشاء الله تعالی بر زبان آر چون در ارادهٔ باریتعالی اعزاز و اکرام همه بندگان عام ممکن[1] بود، مرام آنجناب

[1] ممکن (نا)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

علیه السلام جلوهٔ ظهور ننمود بحکم واللّٰه غالبٌ علی امره کلمهٔ
استثنا از خاطرش منسیا گردانیده فرمود، ولقد فتنا سلیمان والقینا
علی کرسیه جسدًا ثم اناب (ق ۴ الف) یعنی آزمودیم سلیمان را و
نواختیم بر تخت او کالبدی باز رجوع کرد بخدای عزّ اسمه وچون
نور دیدهٔ دوعالم مفخر بنی آدم صلی اللّٰه علیه وسلم وقت مُثله کردن
کافران جهنم ماوا سیدالشهدا امیر حمزه را رضی اللّٰه عنهٗ از راه فرط
محبت و لحاظ قرابت عمومت فرمود که عوضش هفتاد تن از کافران
مُثله خواهم نمود حق تعالی این آیه کریمه فرود آورد وَ اِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا
بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهٖ - یعنی اگر پاداش کنید بمثل انچه باشما معامله کرده شد
پس او سبحانه جل شانه اگر بپاس قرابت کسی می پرداخت، البته صد
رعایت قرابت حبیب خود از همه زیاده تر کرده این آیه کریمه
نازل نمی ساخت و هرگاه اهل اسلام در جنگ بدر اسیران را برسنها
مستحکم بستند، و عباس درآن میان از الم بستگی می نالید آنجناب
را صلوٰة اللّٰه تعالے علیه بعلت شفقت و محبت از ناله اش
خواب نیامد چون یکی از اصحاب این را دریافته بند او سُست
کرد و عباس بخواب رفت آنحضرت ص فرمود چه شد عباس را
که ناله اش نمیشنوم آن صحابی عرض کرد که بندوی سبک گردانیدم
پس آن ظل رحمت الهی و مظهر فیوض نامتناهی نظر بر عموم
رحمت غیر لحاظ خصوص قرابت از زبان دُرفشان فرمود که بندهای
اسیران را سبک سازید و هم خورشید بیت الشرف رسالت علیه الصلوٰت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

والتحیة در شان اعظم رفیق شفیق ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ بآنکہ از اہل بیت نیست فرمود وَ اَنْتَ صَاحِبِی عَلَی الْحَوْضِ وَ صَاحِبِی فِی الْغَارِ. یعنی تو بر حوض کوثر کہ از آبحیات بہتر است صاحب من ہستی و در غار فردوس بہار مصاحب من و در شان فاروق باطل از صواب عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ بر زبان وحی ترجمان آورد۔ لَوْ کَانَ بَعْدِیْ نَبِیٌّ لَکَانَ عُمَرَ بن الخطاب۔ یعنی اگر بعد من نبی بودی ہر آئینہ عمر بن الخطاب بودی ، و نیز درحق ہمین دو بزرگوار وزارت شعار والاقدار فرموده مَا مِنْ نَبِیٍّ اِلَّا وله وَزِیْرَانِ مِنْ اَهْلِ السَّمَاءِ وَزِیْرَانِ مِنْ اَهْلِ الارضِ فَاَمَّا وَزِیْرَان مِن اہلِ السماء فجبرئیل و میکائیل وَ اَمَّا وزیران مِنْ اہل الارض فَاَبُوْبَکْرٍ وَ عُمَرَ۔ یعنی نیست ہیچ نبی مگر آنکہ برای او دو وزیر از اہل چرخ برین ، و دو وزیر از اہل زمین باشند اما وزرای من از ارباب فلک خضرا جبرئیل و میکائیل و از اصحاب زمین غبرا[1] ابوبکر و عمر دو بندۂ رب جلیل اند و از روایت بخاریست کہ آن سید انام علیہ الصلوات والسلام در شان سعد بن ابی وقاص بر زبان مبارک آورد فِدَاکَ اَبِیْ وَ اُمِّیْ یعنی مادر و پدر من بر تو فدا باد فافهموا! کہ جمع فرمودن آنجناب خورشید رکاب مادر و پدر خود درین حدیث بلفظ فداک مخصوص در حق سعد بمقتضای محنت بیعد و جانفشانی بیحد در جنگ احد با خود و قدرافزائی و عزت فرمائی او است و در شان انصار فرموده اَلْاَنْصَارُ کَرِشِیْ وَ عَیْبَتِیْ یعنی انصار عیال و حافظ اسرار من اند

---

(۱) غبرا (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و نیز در حق این گروه جلیل الشان ناطق گردیده لَوْ سَلَکَ النَّاسُ وَادِیًا وَ شِعْبًا و سلکت الانصارُ وَادِیًا و شعبًا لسلکت وادی الانصار وَ شِعبَهم یعنی اگر همه مردمان یک راه صحرا و یک درهٔ کوه اختیار کنند و قبیله انصار بصحرای و درهٔ کوهی روند من وادی و دره کوه مختار انصار اختیار کنم مراد ازین ارشاد فیض بنیاد اظهار حسن موافقت و مرافقت قبیله انصار عظمت آثار است زیرا که با ذات تقدس آیات (ق ۴ ب) خود مراتب همت و وفا و مدارج نصرت و صفای ایشان مشاهده فرموده . در کتاب الاکتفا فی فضایل الخلفا مذکور است که پیشوای مخترعان قوانین خلافت و ریاست ، و مقتدای مبدعان مراسم عدالت و سیاست، عمر فاروق رضی الله عنه که الله تعالے مطابق رای آفتاب ضیای او چند آیات بینات نازل فرموده و جناب پیغمبر والاشان در توصیف او ان الله جعل الحق علی لسان عمر و قلبه یعنی خدای تعالی راستی و درستی را بر زبان و دل عمر پیدا کرد و وارد نموده در زمان خلافت خود به عمرو بن عاص حاکم مصر چنین نوشت که ایاك ایاك ان یقدم علیك احد من اهل بیتی فتعبوه بامر لا تضعه بغیره فافعل بك ما انت اهله یعنی حذر کن حذر کن ازینکه یکی از اهل قرابت من بسوی تو آید و با وی بحسن سلوکی پیش آئی که بغیر وی نمیکنی ، پس اگر بشنوم که چنین کردی، بکنم با تو آنچه بدان سزاوار هستی ، یعنی با تو چنان مواخذه خواهم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نمود که لایق آن باشی ، پس از فحاوی ادلهٔ مذکوره همین مستفاد میگردد که نواختن و انداختن خاصهٔ مالک الملک حقیقی است عز اسمه، و چون و چرا را در فعل او مدخلی نیست و فرمان روایان صورت و معنی که خداوندان مجازی و آینه داران صفات جمالی و جلالی ذات یکتای اویند در سلطنت و ثروت خودها با اختیارے ندارند ، اما درین بے اختیاری هم بتوفیقش فی الجمله مختار اند که بلالحاظ قرابت و غیرقرابت هرکرا خواهند بنوازند و عزت دهند و نفع رسانند و هر کرا خواهند براندازند و ایصال نفع ازو باز دارند لیکن در تواریخ سلاطین و روسای پیشین دیده شد که در ریاست آنها اکثر ملازمان بذریعه خدمتگذاری و جانسپاری در استحصال عزت و اعتبار و منفعت و افتخارگوی فوقیت از مردم قرابت شان ربوده و آن قرابتیان محکوم و منقاد ایشان بوده اند ، چنانچه از سیر سلاطین هندوستان دریافته میشود که از ابتداے امیر تیمورگورگان در سلطنت خود با مردم هر قوم را که خیرخواه و جان نثار خود می یافتند فراخور خیرخواهی و لیاقت آنها بیش از فرزندان و قرابتیان خویش بافزایش مراتب اعزاز و اکرام سرفراز و ممتاز می‌ساختند و اگر از فرزندان وغیره فعلیکه موجب ملال خاطر ملازمان نواخته و بندگان سرفراز ساخته سرمی‌زد . نظر بر خیرخواهی و جانفشانی ملازمان حمایت و طرفداری ایشان کرده به زجر و توبیخ فرزندان و دلداری و استمالت ملازمان می پرداختند و همچنین در طبقات عالمگیری و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تاریخ شاهجهانی که خود بدولت در تبیین شرایف حالات سلطنت خود بعبارت خاص فصاحت اختصاص تصنیف فرموده مذکور است که در ریاست جناب شاهجهانی روزی داراشکوه مهین فرزند دلبند او با سعدالله‌خان وزیر والا تدبیرش که از ملازم بیش نبود کلمات تند بر زبان آورد چون این معنی از روی عرضی مشرف غسل‌خانه معروض گردید، جناب شاهجهان در غضب آمده با آنکه کسی از فرزند عزیزتر نباشد کلمات عتاب سمات بفرزند جگربند یعنی داراشکوه زیب تسوید فرمود و این بیت هم دران درج نمود ؎

با صاف دل مجادله با خویش دشمنی است
هرکس کشد بر آئینه خنجر بخود کشد

و آخر روز از راه نوازش چند تهان محمودی زردوزی یک رنگ جهت رفع ملال خاطر آن وزیر با فرهنگ عنایت فرمود (ق ۵ الف) و معذرت‌ها بکار برد و نیز ظاهر است که در سلطنت جناب اکبر بادشاه روز بازار عنایت سازی و ملازم‌نوازی و قدردانی چه قدر گرم بود - هرچند زبان در عبارت آن کوتاه و قلم باشارت آن عذر خواه است اما سطری ازان برای ضیافت طبع نافهم مدعی طراز دامن تحریر میگردد که قطع نظر ازان عنایات و نوازشات جناب شاه اکبر بر ملازمان و بندگان عظام از اهل سلام مثل فیضی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فیاضی و ابوالفضل و خان خانان وغیرہم مبذول می گشت ، با راجہ
بیربر کہ از شرف و سعادت اسلام واجب الاحترام محروم و ناکام
بود چقدر عزت و قدردانی و مواہب سلطانی جلوۂ ظہور میگرفت
و شاہ قدردان از مرگ ناگزیر محاربہ کشمیرش اسیر پنجہ غم و ہم
کثیر گشتہ یک شبا روز رغبت بطعام نفرمود و تا دو روز دربار
فیض آثار موقوف داشتہ چند فقرۂ درد آمود بہ تپاک دلی و
محبت قلبی در تعزیت او بہ خانخانان سپہ سالار نگارش نمود۔ چنانچہ
آن فقرات در فرمان نامزد سپہ سالار مزبور مرسوم و آن فرمان
بدفتر اول ابوالفضل مرقوم است۔ ازین معنی لحاظ باید ساخت
کہ از فوت راجہ بیربر چقدر درد و الم راہ یاب خاطر عاطر جناب
شاہ اکبر شدہ باشد و ابوالفضل نیز بمرتبۂ مورد عواطف فراوان
و عنایات بیکران و مقرب و مستشار جناب شاہ اکبر بودہ کہ
از تکلیف ادای رسم تسلیم بشاہ خلایق پناہ خود مرفوع القلم گردیدہ
و ازین قدردانی و عزت افزائی شاہ ہمگی امرای کرام و وزرای
عظام رشک می بردند و در زمان تقرب مکرر بعرض رسانید کہ
من غیر از جناب بادشاہ ظل اللہ دیگری را نمی دانم و بہ
شاہزادگان ہم ملتجی نخواہم شد۔ جناب شاہ اکبر این معنی را
مقبول و مستحسن می داشت و از مصاحبت و مقاربت او
نہایت محظوظ و مسرور می گشت و مفارقت او بلا ضرورت
تجویز نمی فرمود۔ باری ضرورتًا بہ تقدیم خدمات ممالک دکن مامور شد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

618 618

و خدمات نمایان و تدابیر شایان در آن ممالک بجا آورد و وقتیکه پسر خود را عبدالرحمن نام معه لشکر در احمدنگر گذاشته خود حسب الطلب بادشاه برای بعض مصالح ملکی از آنجا روانهٔ حضور گردید راجه نرسنگهه دیو نام که در تمرد و نافرمانی شریک و رفیق شاهزاده سلیم یعنی جهانگیرشاه بود قابو یافته حسب اشارهٔ شاهزاده با جمعیت کثیر از قوم راجهپوتهه در عرض راه چون اجل بر سرش رسیده هرگاه فیمابین نایرهٔ جنگ و پرخاش سربرکشید ابوالفضل با همراهیان معدوده داد شجاعت و مردانگی داده حمله بر غنیم آورده بزخم نیزه شربت خوشگوار شهادت نوشید - جناب شاه اکبر از استماع این خبر بکمال غم و الم دست بیتابی بر سر و سینه زده یک شبانروز طعام نخورد و هم دو روز دربار نکرد به عبدالرحمن پسرش و رای رایان پترداس فوجدار آن حدود و امرای دیگر حکم فرمود که سر آن کافر بدگهر حاضر آرند آنها حسب الحکم سر ناپاک آن کافر خاسر پیشکش حضور نمودند و هم زن و بچه اش سر دار کشیدند و مخفی نیست که قبل از ریاست نواب والاجاه در ملک کرناٹک پنجاه دو امیر صاحب نوبت و ماهی مراتب مثل سعادت الله خان صوبه دار ارکاٹ و دیگر امرا از قوم نوایط وغیره که از جانب سلاطین معزز و سرفراز گردیده در جاگیرات خود بودند همه از ملازمان شاهانند نه از اقربای ایشان و همچنان جناب انورالدین خان گوپاموی که اولاً

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

موسوم به محمد خان جهان و در عهد شاه عالمگیر مخاطب به محمد جان جهان و
در عهد بهادرشاه به محمد انورخان و در عهد فرخ سیر پادشاه
بانورالدین خان بهادر و آخر (ق ۵ ب) بذریعه نواب آصف جاه
مخاطب بسراج الدوله انورالدین خان بهادر شهامت جنگ گردید و
تدریجًا بمراتب دولت و افتخار و مدارج شوکت و اعتبار رسید
و هم نواب والاجاه ریاست پناه که در حشمت و نام آوری از
میان اعیان و اقران گوی سبقت ربوده و کروفر و فتح وظفر
صوبه داری همه ملک کرناٹک نموده از ملازمان ملوک بوده اند نه
از قرابت داران ایشان - ای ناظران انصاف مند و ای بینایان
فراست پیوند بحکم آیه کریمه "اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِیْن"
یعنی بتحقیق خدا دوست میدارد انصاف کنندگان را ملاحظه نمائید
و حق بگوئید فی زماننا عمدگان والا رتبت و اشرافان ذی عزت
که از حضور بادشاه کیوان بارگاه انگلستان و صاحبان عالیشان کمپنی
بهادر عهدهای بزرگ و خدمتهای سترگ مثل گورنری و جنرلی و
ججی وغیره مامورشده بمدراس وغیره تشریف می آرند ، آیا همه
ملازمان بادشاه جم جاه اند یا از قرابت داران بادشاه و چه قدر
عزت و مرتبت از طرف بادشاه عالیجاه خود دارند تا آنکه
مانند عزت روسای مستقل هر ملک برای تعظیم و تکریم این صاحبان
نصرت نشان خبرت توامان انواب سرمی شود پس دعوی بے حجت
مدعی که میگوید که در ریاست سلاطین و روسای پیشین اقربای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ایشان سزاوار هرگونه و اعتبار اند ، و ملازمان اصلا لیاقت حرمت
و افتخار ندارند ازین همه دلایل قویه و حجج مستقیمهٔ مفصلهٔ
مرقومة الصدر باطل و نامسموع است - و چون صدای دهل و
ادای مهمل نامقبول و غیرموضوع ، اگر وی چشم عبرت بین
کشادی ، و عقل حق گزین پیدا آوردی ، و قطع نظر مطالعهٔ
کتب شرعیه و ملاحظه علوم ادبیه تفکر در تواریخ سلاطین
پیشین و تدبر در سیر ملوک اولین نمودی ، هرگز ازین دندنه
بےمعنی و طنطنهٔ لایعنی ملزم گشته با این دبدبهٔ هول افگن و
اجوبهٔ دندان‌شکن در انفعال بروی خود نکشودی - باری اگر
این قدر هم میسرش گردیدی که تاریخ شاه‌جهانی و طیبات عالمگیری
دیدی البته از دریافت مراحم مکارم پادشاه که چه قدر بر
سعدالله‌خان و دیگر ملازمان فدویت توامان مبذول شده است
خاطر خود را فکر بیهوده خالی گردانیدی و مراتب قدردانی جناب
شاه اکبر با ملازمان ارادت‌نشان خصوص با راجه بیربر و ابوالفضل
فهمیده پندار خطاکار از سر خود بر افشانیدی چه در هر دولت
و ریاست ملازمان جانفشان فراخور فدویت و خدمت‌گذاری
خودها مشمول عنایت و موهبت بسیار و مورد منفعت عزت
و اعتبار شده اند قصه کوتاه اگرچه طبیعت راقم از خدمتگذاری
مدعی کج فهم سیر نمی‌شود اما خوف طوالت کلام درین مقام عنان‌گیر
کمیت قلم می‌گردد لهذا تا اینجا سطری از مخترعات و حالات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خان نخوت نشان معه چند فواید روے داد و دلایل رادّ دعوی بطالت بنیاد او نگاشته و بیان بعض محامد دیگرش بمواقع آینده موقوف داشته سمند خامه را در فضای تحریر دیگر وار داستان جولان می سازد -

بیان ادای مراتب عز و وقار عمدگان فرنگ ذوی الاقتدار با متوسلان و ملازمان فدویت شعار رئیسان عظیم الشان این دیار و شرح بعض اخبار واجب الاظهار

بر ساکنین هندوستان و بر متوطنین مدراس مخفی و محتجب نیست که عمدهای با دانش و فرهنگ و بزرگ کردهای فرمانروای فرنگ با آنکه بر خدمات عمده مامور و بانتظام مهام کافهٔ انام مشغول میگردند از راه انصاف و قدردانی که در نهاد شرافت مواد خود دارند قابل تحقق نسبت ملازمت خودها (فی ۶ الف) به سرکار فیض نواب والاجاه جنت آرامگاه شوند و با امرا و ملازمان ذی عزت هر رئیس عالی مرتبت باوجودیکه اقتدار ملک ندارد از تعظیم و تکریم پیش می آیند ، و بعزت و قدردانی ایشان ملاقات مینمایند چنانچه برگزیدهٔ ارباب دانش و ستودهٔ اصحاب بینش صاحب عقل و فرهنگ واضع قوانین کشور فرنگ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دعوی نواب گورنر هانربل سار تامس منرو بهادر که اکثر کردار راستی آثار
در معقولیت و نصفت هم پهلوی شرایف حالات حکام و سلاطین
انصاف آئین پیشین دیده شد و دور حکومت خود تا حین حیات
بدریافت حالات رعایا پیشتر درین ملک دور میگرد و چون
اتفاقاً به نتهرنگر تشریف فرما شد ، سید قاسم نواز خان بهادر که از
طرف نواب کرناٹک به بندوبست امور باغات و اراضی
مکانات وغیره آنجا مامور است به طریق معمول از جانب
نواب بذریعه دریافت خیریت ملاقاتش نمود و آن ستوده خصال
از راه اخلاق و قدردانی به تعظیم بسیار که عبارت از سرو قد
برخاستن است کاربند گردید چون خان مسطور این ماجرا بحضور
و نواب عالیجناب ما نگاشت جناب نواب ما وقت تقریب
های ملاقات معمولی شکریهٔ این معنی با ذکر اوصاف آن حشمت مآب
ادا فرمود پس آن فرزانه روزگار بکمال انصاف و قدردانی
بحضور نواب ما ظاهر نمود که شکر این معنی چرا بر زبان می آرید
که هرگاه خود بدولت عهده داران و کلکٹران قوم ما را
عزت و تعظیم میدهید پس مارا تعظیم و تکریم عمدگان و
ارکان دولت سرکار والا ضرور پر ضرور است و صاحب
عالیشان معدن اخلاق فراوان قدرشناس مردم ذی عزت
و شرافت مخزن خبرت و فطانت نواب گورنر بریٹ هانربل
سار فریدرک آدم صاحب بهادر در ۱۵ ربیع الآخر سال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکہزار و دو صد و چہل و ہشت ہجری جہت مبارکباد سیر تعف
جناب نواب معلی القاب حال اعنی سراج الدولہ عمدۃ الامرا بہادر
مختار الملک نواب غلام محمد غوث خان بہادر جنگ اعظم جاہ امیر
والاجاہ موافق معمول بدار الامارۂ چیپاک تشریف آورد و بعدۂ تر
برای ملاقات باز دید آن عالی مرتبت جناب نواب ممالاعده
و جناب فیضمآب نایب مختار تشریف فرما شده با گورنر صاحب
ممدوح بر کرسی ہا جلوس فرموده بودند راقم که به عذری نود
ہمراہئ رکاب جنابین ممدوحین باز مانده و بتعاقب رسید سکرتری
مامور شده بود حاضر آن مجلس شوکت آئین گردید گورنر صاحب دار الا
به مجرد معاینۂ راقم از راه الطاف بے اکناف با آن ہر خلاق
دولت و اقبال پناه سروقد برخاسته و بتعظیم پیش آمده و دست
راقم بدست خود گرفته بجنبانید و معزز گردانید غرض از ابتداء وجود
ریاست جناب نواب معلی القاب الی الآن که با اکثر صاحبان عالیشان
جلیل الشان مثل میجر مگڈائل صاحب و اڈوارڈ اوڈ صاحب که
چیف سکرتری و ڈیوڈ ہل صاحب چیف سکرتری و کرنل بلیک بر
صاحب و جیمس لشنکٹن صاحب و ہنری شاپیر صاحب اسکو محصل
چیف سکرتری و میجر ہارس صاحب و کپتان کریمر صاحب و بیک
لیمند صاحب و ولیم ہاڈجس صاحب و رابرٹ پارکر صاحب برای
رولانڈسن صاحب وغیرہم اتفاق مکالمت و مجالست دست نایب
داد ہیچکس را ازین قوم پرشکوه با وصف چنین ثروت ا سابق ال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باد سِیر تعظیم و تکریم بدخلق و متکبر نیافتم چنانچه جنرل لندسی صاحب
ة الا بهادر حاکم فوج صوب جنوبی که در اخلاق و قدرشناسی شرفا
باه ابن بیعدیل بود در سال یکهزار و دو صد و پنجاه هجری رونق بخش
و هدهٔ ترچناپلی گردید و سید قاسم نواز خان بهادر نایب سرکار مطابق
معاهده مستمره جهت ملاقاتش باشتیاق تمام پیام فرستاد پس آن
صاحب خویش اخلاق پیام او قبول کرده از فرط تعظیم و توقیر ملاقات
ی نمود و خودهم از راه اشفاق سردارانه برای باز دید او مع
رسید سکرتری صاحب شانزدهم ذیقعده سنه الیه پیش از مغرب
صاحب دارالامارهٔ (ق ۷ ب) سرکار تشریف آورده او را وصاف
هر خلاق و مداح مکارم اشفاق خود گردانید و هرگاه آدم نایب
و دسرکار جهت دریافت خیریت پیش آن سردار ستوده منش می رفت
از ابتداو جود اتفاق اشتغال طعام از آمدنش پرسیدی و پیش خود
صاحب المبیده فرمودی که جانب ما بصاحب خویش بسیار سلام رسان و
صاحب بگو که ما به خیریتیم و خیریت آن دوست می خواهیم و چیزهای
رنل که برین میز نشسته میخوریم همگی آن را از توجه آن صاحب
اسکو تحصل و مهیا می پنداریم و نیز معمول آنجا است که روز عید
و یک کمپنی جوانان بار باطنبور وغیره و سه ۳ ضرب توپ
ب برای جلوس سواری نایب سرکار می آیند و هرگاه سواری
د نایب سرکار بعیدگاه می رود ریش می نمایند چون در سنه
ت ابسابق الذکر سواری نایب سرکار به مدره دروازهٔ قلعهٔ ترچناپلی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رسید جوانان پهرهٔ آنجا بحسب معمول ریش نمودند و وقتیکه نو
دروازهٔ باغ جنرل صاحب موصوف موصول گردید جوانان گی
آنجا هم بخلاف دستور ریش کردند و در صورت دریافت نظام
سرکار سبب این ریش معلوم شد که چینے که صدای
بگوش جنرل صاحب در رسید استفسار فرمود که این چه صدور
علاقه‌داران جنرل صاحب ظاهر کردند که نایب سرکار به عیدگاه
می‌رود و ازین راسته گذر خواهد نمود جنرل صاحب به مجرد شنیدن
این معنی به سردار جوانان گارد دروازهٔ باغ خود ساخت که هنگام
سواری نایب سرکار محاذی دروازهٔ باغ برسد، جوانان گارد
ایستاده ریش نمایند لهذا این عمل بظهور آمده الحق سبب
وقوع چنین مراتب تعظیم و توقیر از مثل این صاحبان ذی
الشان اینست که ایشان بدانشمندی و بلندفطرتی یکتا اند
میدانند که دولت و حیات دنیا زوال پذیر و اختیار
نیک‌نامی لابد و ناگزیر است هرچند بعض مدعیان سفاهت
و حاسدان دنایت دثار به مقتضای خباثت فطری و بلاهت
بعض کلمات غیر واقع منسوب به راقم ساخته به سبیل اخبار
بعض صاحبان موصوف رسانیده در کساد عزت من مص
حرکات مذبوحانه گشتند، لیکن بفضل الهی و عون جناب
رسالت پناهی این صاحبان عالیشان نصفت نشان آن را نا
نموده در عزت و قدردانی راقم قصور نمی‌کردند آنچه مدعی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

...تیکه تو می‌تازد و بمیدان خصومت راقم می تازد بهمین اعتبار نسبت
...ان گی نصیرالدوله و خسرپورگی جناب نواب رحمت مآب است دیگر
...ثت تادم اگر کسی از دانشمندان وجه خصومت و عداوت مدعی مذکور
...ای ... با راقم است نماید انشاء الله المستعان مدعی را ماعدای اعتبار
...چه صدور در مقابلهٔ راقم جز سپر انداز و دندان کنان نخواهد دید و در
...عیدگی فضیلت و عزت به ترجیح او بر من نتواند اندیشید
...رد شنبا ازین جا در بیان اخبار واجب الاظهار می پردازد و خامه را
...ت کرم تحریر و تسطیر آن می سازد که هرگاه جناب مولینا مولوی
...ی گار باقر آگاه که به حضور جناب نواب امیرالامرا فردوس مکان همنشین
...سد بعهد حکومت جناب نواب عمدة الامرا والاجاه مبرور عزلت
...حیان این بود از مسرت کمال بجناح استعجال برای مبارکباد بحضور
...اب جلیس مسند دولت و اقبال رفت و مضمون این رباعیات
...ار بزبان راند

رباعی

شکر خدا که شام امید زمانه را
صبح طرب ز مطلع عز و شرف دمید
(ق ۷ الف) هر ناوک دعا که کشادند اهل راز
از بازوی نیاز همه بر هدف رسید

رباعی دیگر

این مژدهٔ اقبال کزان سو آمد
دولت ز نشاط تهنیت گو آمد

...باعدای (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گل بوی که باغ عشرت از سر بشگفت
می نوش که آب رفته در جو آمد

ازان وقت باستصواب جناب مولانا معز تا چند ایام قادر نواز
بهادر بهرام جنگ مدارالمهام گشت ، باز جناب مولانای
روز دوم یاسیم[1] مستفید ملازمت نواب والا رتبت گشته سفارش
کسان که ازان جمله والد این نیاز توامان نیز بود بعرض
آن قدوهٔ امرای قدمانواز و زبدهٔ روسای نوازش ساز رسانید
فی الفور معروضات مولانای موصوف بخوشی فراوان عز پذیر ، او
جلیل القدر بخان مومی الیه دربارهٔ اسم نویسها و تقرر مشاهرهای آن
بشرف صدور جلوه آرا شد چون خان مومی الیه از روی دوراندیشی
و خیرطلبی یا رکاکت قلبی ذهن نشین حضور کرامت دستور نمود
آنجا که ملک کرناتک به ضبطی کمپنی آمده و زر پنجم حصه
آن قرار یافته و منجملهٔ خمس سالیانه دوازده هزار هون
ماهیانه مقرر و ازین رهگذر معاش متعلقین و ساکنین این
مفقودالنظر شده است چنان بر بست موضوع گردد که
متوسلین این ریاست به تعین سدرمقی کامیاب گردند و هم
بهر ماهی و سالی در خزانهٔ عامره برفع مایحتاج و دیگر ابواب
عاید شود بنا بران مشاهرهٔ والدم بیست و پنج و دیگران
ده دوازده روپیه مقرر و ازاد آن بدستخط خاص قرین
والدم این معنی را در آن وقت پر عسرت غنیمت شناخت

(۱) باسیم (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و بلا جد و جهد مواجب ہذا قبول ساخت ہرگاہ خان مشار الیہ
معزول و قدوۂ اعاظم علمای دین زبدۂ اکابر فضلای متاخرین
نادر ... کاشف دقایق معقول و منقول واقف حقایق فروع و اصول
... خرد پناہ دانش دستگاہ در راست گوی و خیرخواہی با آقای خود
... یگانہ و یکتا و باستغنائے برآمد حاجت مردم پیش امرا بہ
... ملازی باکی بلا لحاظ حضرت نفس خویش بے مثل و بے ہمتا سرآمد عشیرت
... تفضیلت آثار و گل سرسبد تبار ذی اعتبار ما جناب شرف الملک
... اوشرف الدولہ مولوی محمد غوث خان بہادر غالب جنگ کہ اوستاد
... آن امیر ابن الامیر و دران آوان در اودگیر سکونت پذیر و پیش جناب
... دوران سید عبدالقادر خان صاحب غفران نشان ملازم بعز و توقیر بود بہ
... نمود طلب حضور برین خدمت عظیم المرتبت نہم جمادی الاولی سال
... یکہزار و صد و شانزدہ ہجری منصوب گشت اکثر علاقہ داران آن
... پہ زمان با مواجب بیش قرار گران در سلک ملازمان منسلک گردیدند
... این جناب مولانای ممدوح از تقرر در ماہیہائے قلیل مردم سفارشی
... کہ آمد علی الخصوص برای والدم کہ کثیر العلایق بود دست تلہف
... ہم ہی مالید و انگشت حیرت اتم نظر بر تکلیف شدید پدرم بدندان
... ابوا تاسف میگزید درین اثنا روزی جناب نواب موید من اللہ و
... دامان مبسوط الیہ الی عباد اللہ ، از راہ قدما پروری و عنایت گستری
... درین کلبہ خانہ آن عالم ادیب ماہر با عز و جاہ (ق ، ب) اعنی مولانا
... شناس مولوی محمد باقر آگاہ تشریف ارزانی ، و ملاقات شرف آیات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بفرط قدردانی فرمود چون دران حین آن مربی گوشه نشین خلوت گز[ین]
توجهات و نوازشات آن مصدر خلق عظیم و مورد فضل کریم با[ین]
بهین معاینه کرد تقریب و تمهید اضافهٔ مشاهرهٔ والدم بعرض فی[ض]
معرض والا رسانید بفضله مقرون باجابت گردیده حکم آن مفوض
بشرف الملک مرحوم گشت، اما ازآنجا که تصیفهٔ ذات البین هردو
موصوفین نبود تا چند ماه صورت این مدعا از پردهٔ کج دار
مریز جلوه ظهور نمود آخرالامر والدم ازان محسن عمیم الامتنان استی[فا]
نمود که خود به نسبت بتحریک سلسله اینمعنی نزد آن مدار کار
دیوانی رجوع نماید لیکن ازین آهنگ بمقتضای دل زدگی آن
مظهر عار و ننگ ممنوع گشته بحکم النصیب ما یصیب بر رزاق عل[ی]
الاطلاق توکیل و اصلاح کار خود بکارساز حقیقی تحویل ساخته این
بندهٔ ناخوانده را از نیلور جهت تربیت و تدریس کتب متدا[وله]
و تعلیم خط و دیگر ادب مشهوره طلب فرمود -

شرح نامهٔ عظمت نشان وزیر سلطان روم در جواب عریضهٔ جناب والاجاه جنت آرامگاه مرقوم چهاردهم رجب المرجب سال یکهزار دوصد و سه هجری که بنام نامی نواب والاجاه در عهد نواب رحمت مآب پرتو صدور انداخت و بیان خط فرحت نمط نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گورنر جنرل بہادر بنگالہ درباب استقلال جلوس میمنت مانوس بر مسند الکۂ کرناٹک کہ بورود محمود دامن احباب و ہواخواہان را بگلہای نشاط مملو ساخت

چون سال یکہزار و دوصد و شانزدہ ہجری جناب رحمت مآب بشرف تمکن مسند ریاست ملک کرناٹک نامور گشت درہمون سال نامہ شرف ہنگامہ وزیر حسب الحکم خاقان دین پناہ و زینت بخش سریر خلافت و شہنشاہی ، زیب افزای افسر سلطنت و ظل الٰہی موید شریعت غرّای احمدی مروج ملت بیضای محمدی خسرو عالم عالمیان خدیو زمین و زمان ، دین پرور ، عدالت گستر ، ظل رحمت خالق اکبر، سلطان البرین ، خاقان البحرین ، خادم حرمین الشریفین ، زادہما اللہ شرفاً و تعظیماً اباعن جد، فخر سلاطین روی زمین، السلطان ابن السلطان ، الخاقان ابن الخاقان ، السلطان سلیم خان، ابن السلطان مصطفی خان ابن السلطان احمد خان خلد اللہ ملکہ و سلطنۃ در جواب عریضہ جناب نواب والاجاہ جنت آرامگاہ کہ بنام شاہ مشتمل استدعای خدمت فراشی حرمین الشریفین ، و استجازت ترمیم و تعمیر روضۂ مقدس و مطہر جناب حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ واصحابہ وسلم و گنبد حضرت غوث الثقلین مقبول کونین از طلاکاری و دیگر چند ابواب خیر در مناسب اوقات و محتوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صدور تاکید مشید شاه بکارپردازان و اهلکاران آن اماکن تقدس‌آیت
نشان دربارهٔ اجرای امور معروضه مسطوره و محافظت زایران بیت
الله که ازینجا میروند بدین مضمون که مادامیکه دران بقاع شرایف
اقامت ورزند معین و محافظ ایشان باشند، و اگر کسی ازآنها
راه بملک بقا بپیماید مال و اسباب اورا در حیطهٔ تصرف خود
نیارند در سال یکهزار و دو صد و سه[۳] هجری بسمت ابلاغ پیوسته
بود موسوم اسم اشرف نواب والاجاه در ریاست نواب رحمت‌زبین
مآب، و هم خط فرحت نمط نواب معلی القاب[1] موشحت نوشته‌اند که
مارکوئیس ولزلی گورنر بهادر بنگاله متضمن استقلال جلوس میمنت مانوس ار
اسمی جناب نواب ممدوح مع جواهر زواهر و خلعت و یک زنجیر
فیل هجدهم رمضان المبارک سال یکهزار و دو صد و شانزده هجرالیا
بهمراهی نواب گورنر کلیو صاحب بهادر مع سرداران عالیشان
عمدگان فراست نشان و شوکت و حشمت بسیار و کروفر بیش
بدربار فیض مدار شرف اصدار و ورود استبشار فرمود و درآن
روز و شب برای جشن از حکم خداوندی همگی جلوی سرکار
دثار و تمامی ارکان و اعیان و ملازمین عبودیت ارتسام
از خواص و عوام حاضر دربار فیض مدار بودند و نذور و پیشکش
این نوید فرحت جاوید گذرانیدند و جنرل بورر صاحب بهادر
با فوج ظفر موج کمپنی از سولدات ولایتی و سپاه هندی برای
پهرجات و حفاظت جناب رحمت‌مآب از خوف اعدا

(۱) سولدات لفظ فرانسیسی بمعنی سپاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نقدسیت جلوی سواری خاص در چیپاک سکونت میداشت به تعظیم
ن بینی هر دو امر خجسته اثر صفوف افواج آراست و از ضروب
ع نشر لواب شادیانهٔ سرکار کرامت آثار و توپهای همراهی جنرل بهادر
از آنها انواب قلعه که افزون تر از صد ضرب سر زده دمادم دخان
خورت از دمدمهٔ سینهٔ حقد گنجینه حساد برخاست کارپردازان
غ پیرایت همگی فوج را بانعام اندازهٔ مقام هر یک نواختند و رفقاو
رحمت‌زبین قدیم را بمناصب مناسب هر کدام سرفراز ساختند مخفی
نوبراند که در عهد گورنر بهادر موصوف از ششم رمضان سال
ت مانوزار و دو صد و هفده هجری نظر بر شوکت و حشمت این در
یک زنجه مرحمت نشانه بر دوازده هزار هون مقرره ماهیانه منجمله خمس
وده هزالیانه در عوض ضبطی ملک کرناٹک چهار هزار هون افزود گردید

بیان وصول این نیاز گنجور بمدراس خجسته اساس از نیلور اعنی بجناب افاضت نصاب قبله گاهی و مهاجرت حضرت والدهٔ ماجدهٔ شفقت پناهی و ذکر انسلاک من هیچمدان در زمرهٔ تلامذهٔ خالم محی الدین صاحب خوشنویس

حینیکه عمرم از دوازده سالگی متجاوز نگشته و پندنامهٔ حضرت
یخ فریدالدین عطار قدس الله الاسرار از جناب حافظ حاجی محی الدین صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرحوم میخواندم، آن آدم[۱] والد عبدالکریم نام که هنگام طفولیت به ملکی[۲]
و خدمتگاریم مامور بود برای طلب من از مدراس فایز نیل
گردید وصولش مغتنم شمردهٔ نظر بشوق مشاهدهٔ عجایب
و تمنای معاینهٔ[۳] مدراس نضارت اثر که در دل داشتم شاد
و فرحان گردیدم و بلحاظ فراق و تصور افتراق والده ماج
که در سایهٔ شفقت پایه اش تا مدتی بچندین ناز و نعم
پرورش یافته و گاهی دور و مهجور از جناب والایش نش
بودم خیلی هراسان و ترسان گشتم فکیف از فرقت سراپا حرقت
من سفرگزین که بام و شام منظر عطوفت اثر جناب او بو
حزن و ملال راه یاب خاطر نوازش ذخایر او شده باشند زبا
در تقریر این حال فاتر و قلم از تحریر این مقال قاصر است
الحاصل جناب والده ام باچشم اشکبار و دل بیقرار مرا بصیان
حافظ حقیقی و ضمانت ضامن تحقیقی سپرده رخصت و بخض
و خشوع دست برداشته درحق من دعای حصول خیر و برک
بحضرت مجیب الدعوات نمود و من گاهی گریان و زمانی خند
بیرون خانه آمده در باطن بازاد حفاظت جناب کبریای
و بدرقه اعانت حضرت رسالت پناهی و در ظاهر بصحابت
فرستادهٔ قبله گاهی در شهر محرم الحرام سال یکهزار و دوصد و هف
هجری به سمت مدراس پے سپار و راهی گشته در ع
هفته بحضور شفقت گنجور والد ماجد مشرف و از سعادت پا

(۱) آن دم (۲) بلکه (ما) (۳) مانیه (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جناب خالم که قبل ازین گاهی او را ندیده بودم مستعد شدم و پس از ادراک آداب ملازمت بزرگان و عمدگان روز دویم یا سیوم به جناب با عزوجاه مولانا مولوی محمد باقر آگاه همراه والد ماجدم رفتم آن جناب فضیلت انتساب نظر بر عزت افزائی مجرد معاینهٔ خاکسار بمقدار برخاست و بنده از راه ادب دست بسته سر خود در کنار مرحمت آثارش فروکشید و بادای تسلیم سوادت تضمیم پرداخته جانشین ادب گاه حضورش گردید آنجناب بعد قیل و قال بزرگانه چند کلمات موعظانه در باب تقید نوشت و خواند بنده تاکیداً[1] با پدر بزرگوارم فرمود و بنده وقت عنایت بایذان رخصتانه بدست خاص اجازت گاه گاه حاضرشدن حضور علم معمور و پیشگاه رفیع پایگاهش گرفته بمکان خود مراجعت نمود، دران حین باقتضای شوق موفور باوصف تصمیم عزیمت[2] خالم سمت چتور جهته ادای طوی خال خردم کتابیکه هنگام خروج از نیلور میخواندم باز بامشق خط عربی نزد جناب ممدوح آغاز نمودم، و بعد چند روز همراه خالم بمعمورهٔ مزبور رفتم پس از وصولم بمعمورهٔ مذکور ازرهگذر عارضهٔ رمد رو داد چندی شغل درس و مشق بمعرض تعویق درآمد چون خالم بسرانجام همگی مهام متعلقهٔ خود قریب دو ماه درانجا بساط سکونت چیده وقت معاودت منعم نواز خان فرزند کلان وغیره را برای اکتساب علم و فضل همپای خود گرفته داخل مدراس گردید احقرالعباد مجدداً افتتاح درس کتاب و مشق خط عربی نمود

(۱) تاکیدن (ما) (۲) تصمیم خالم (ا) (۳) رمدوردکه خداهی طعام (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هرگاه والدم و خالم بعد امضای چند ماه صورت سکونت دایمی
تعلق معاش درینجا دیده آدمان را بطلب متعلقان خود روانه
و چتور کردند و بعد تجسس تمام خانه وسیع از کرایه بدست آ
و والدم قریب وصول متعلقان خویش یعنی والده ماجده
که اتفاق آمدن ایشان چند روز پیشتر از رسیدن متعلقان
صورت بسته بود از خانقاه برآمده بخانه کرایه که محاذی
سالک طریقه انیقه قدیمانه و بیدریس؟ بندیان فرزانه و یگانه
مولوی عبدالقادر صاحب مرحوم بود فروکش نمود ، و پس از انقضا
روزی چند وابستگان خالم هم در رسیده در همانخانه با ما سکو
ورزیدند و باتفاق تا قریب سه سال اقامت میداشتند در
زمان مطابق قرارداد نیاگان والا نژاد رسم فرخنده صوم جناب صا
ولی عهد[۱] فخرالامرا اعظم جاه در سن یازده سالگی سال یکهزار و د
و هجده هجری به انتظام تمام و زیب و زینت تام و تک
تورهای طعام و ترتیب مجلس خاص و عام بوقت سحر و شام
انصرام پذیرفت -

بیان ورود نامه طمانیت علامه بادشاه انگلستان درباب استقلال ریاست بنام نامی و اسم سامی جناب نواب رحمت مآب

بفضل جناب الهی جل جلاله و اعانت رسالت پناه

(۱) ولی عهد اعظم جاه (م)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عم نواله روز دوشنبه تاریخ هفدهم ماه ذیقعده سال یکهزار و دو صد
و نوزده هجری ٹون میجر صاحب پیش از طلوع نیراعظم فروغ بخش
عالم وارد حضور لامع النور گشته همگی جلوی سرکار نامدار همپای خود
بباغ کمپنی برد و بعد برآمد وقت دو گهڑی روز فوج[1] فیروز
کمپنی مع سولدات و سواران باریگاٹ از دروازهٔ دیوانخانه همایون محل
تا دروازهٔ باغ مذکور بهر دو جانب شارع عام محاذی یکدیگر صف
زدند و هم چار ضرب توپ اندرون باغ خاص متصل آبگیر یکه
مهندی گنٹه نامند قایم کرده شد نیز سایر ملازمین سرکار فیض آگین
از اعلی تا ادنی حسب الحکم معلی لباس نفیس و مصفا پوشیده
بدربار مکرمت مدار حاضر گشتند و بر مقام خودها نشستند درین اثنا
ٹون میجر صاحب نامهٔ نوازش مقرون طمانیت مشحون بادشاه جم
حشمت، داراسپاه، کیخسرو شوکت، فریدون بارگاه، انگلستان نضارت
بنیان متضمن استحکام و استقلال ریاست کثیر الاضافت بنام نامی
و اسم گرامی بندگان عالی متعالی نواب عظیم المرتبت کریم النفس
عالی درجت در عماری باخود داشته وجلوی سرکار بترتیب همراه
گذاشته و جناب والاشان خیرت نشان نواب گورنر بننک معه
بانوی خود و اڈمرل صاحب و دیگر سرداران جلیل الشان از
اهل قلم و اهل شمشیر و چند خاتونان لطافت شیون برای ادای
چشم روشنی یعنی مبارکباد عقب فیل عماری بر بهلها نشسته از باغ
مسطور جلوریز گشتند، پس جناب صاحبزادهٔ ولی عهد نواب

(۱) فیردر (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بلند اقبال ما و جناب شرف الملک با جاه و اجلال تا درب باغ
خاص استقبال(۱) نموده به تجمل شایان و طمطراق نمایان به حضور
فیض گنجور آوردند دران حین نشاط آگین نواب معلی القاب
از جلوس گاه سراسر موہبت شمشیری بدست که آنرا دهوپ نامند تعظیما
پیش آمده بمهابت و سطوت تمام منتظر ورود خط مکرمت نمط
و ملاقات گورنر بهادر معزی الیه بزینه دارالاماره رونق قیام می افزود
و چون نامه اشفاق علامه رسید و ملاقات گورنر بهادر ممدوح
وغیره صاحبان عالیشان موافق مرسوم بظهور انجامید از آنجا با
دستگیری گورنر بهادر تا تخت طلائی و مسند امرائی که بقدر انفاع
کرسیها مرتفع گردیده است تشریف آورده جناب گورنر بهادر را
برکوچ مخملی متصل تخت نشانده خود بدولت بر تخت طلائی مذکور
شرف جلوس میمنت مانوس فرمود جناب گورنر معزی الیه نامه
معظمه را از صندوقچه برآورده خواست که بدست مبارک
جناب نواب والا خطاب بدهد ، ناگاه جناب نواب فیض انتساب
سبقت کرده فورًا از تخت فرود آمده نامهٔ موصوفه را بدست
خود گرفته جهت قرأت به مستر جان باٹلی میرمنشی دارالانشاء انگریزی
داد مستر مذکور بر چوکی مخمل سرخ ایستاده (ق ۹ ب) زبان
بقرأت کشاده مسامع زبان دانان انگریزی را از اسماع مضامین و
معانی رنگینش نواخت ، و راجه خوب چند میرمنشی ترجمه فارسی آن
بر همان چوکی ایستاده باآواز بلند و فصاحت دل پسند خوانده جان

(۱) اقبال بدست که آن را (م) (۲) آورده (م)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و جنان سامعین حاضرین را بسرور موفور مسرور ساخت بحمدالله ثم حمدالله بعد خواندنش جناب گورنر دانش پرور و اڈمرل صاحب و دیگر سرداران ذی‌شان و بانوان لطافت نشان بقانون خویش مراتب تهنیت مودی ساختند، انواب[1] مبارکباد در باغ سرکار و بر قلعه و بر تمامی جهاز وغیره و ۳۱ شلک تفنگ ها از فوج حاضرالوقت سر شد ازان بعد حضرت بندگان عالی متعالی جناب گورنر بهادر و اڈمرل صاحب و جمیع سرداران و خاتونان نزاکت توامان را بنا بر تناول برکفش یعنی طعام چاشت همراه خود بحجرهٔ نعمت‌خانه برد و درآنجا برمیز برکفش اطعمهٔ گوناگون و فواکه بوقلمون آنقدر چیده بودند که گاهی بنظر احدی صورت این چنین تکلف جلوه نه نمود چنانچه همگنان بعد فراغت از تناول طعام پیش تخت فرخنده فرجام جمع آمده استادند، بندگان حضرت نواب ذی‌مکرمت جناب گورنر صاحب والامناصب و خاتون خجسته منظر و چند سرداران معتبر را خلاع فاخره و عطر و گلاب و گلها وغیره مرحمت فرمود و بدیگران فقط از عطر و گلاب و گلها و بیره‌های پان تواضع نمود، بعد رخصت ایشان خود بدولت باز برتخت زراندود جلوس سعادت آمود نموده باخذ نذر[2] همگی ملازمان سراپا ارادت و سرفرازی و عزت افزائی بندگان لازم الرعایت متوجه گشت، دران میان از راه نوازشات خداوندی پدر بانوی محترمه خود نصرت جنگ را بخطاب شکوه الملک نصیرالدوله و

(۱) و نواب (ا) (۲) نذور (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عطای جیغه زمردین و نوبت بدستور نواختن بر پشت جبین عنایت
و جناب مولوی محمد غوث صاحب را بخطاب شرف الملک شرف
مولوی محمد غوث خان بهادر غالب جنگ و مرحمت جیغه
آفتاب گیری و نوبت مطابق قاعده مسطوره و عمادالدین محمد
ظفریاب جنگ را بخطاب عمادالدوله سرفراز و معزز ساخت و
خوب چند میرمنشی را از خطاب رای رایان راجه بهادر و عنایت
یک راس اسپ خاصه و خلعت مهربانی(۱) و دوشاله نواخت
و دیگر ملازمان ذی مرتبت و اهل خدمت فراخور رتبت
بعطای تشریفات و خطابات و انعامات و دوشالهای بیشمار مشمول
مراحم و مبذول مکارم گردیدند و در شب آنروز بزم جشن طرب
و شادمانی این کامرانی بفرط تکلف و تزئین و رقص و سرود
دلنشین آراسته شد و در تمامی آبادی مدراس جمعیت اساس
دیگر بلاد مثل آرکاٹ و ساتکڈه و نتهرنگر وغیره شکر شکر
نوید بهجت جاوید(۲) تقسیم پذیرفته کام و زبان هر یکی از سکنا
دور و نزدیک حلاوت متکاثر بهم رسانید و لب دهان حاسد
را پر از تلخی های حسرت واف گردانید

بیان حالات راقم وغیره که بعد از ورود نامهٔ موصوفه بظهور آمده

جناب خالم برای جبر نقصان مشاهره خود که بعد انقضا

(۱) مهرباتی (ما) (۲) جاوید برادها (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بنکاح مبارک النسا بیگم مرحومه مثل درماهیهٔ سایر ملازمین بعرض تخفیف
آمده بود در جناب شرف الملک آمد و شدی داشت ، درخلال این
حال از سفارش جناب موصوف و بذریعهٔ ثبوت قدامت و انتساب
او بسرکار جناب نواب امیرالامرا فردوس مکان و بواسطهٔ تحقیق ارادت
بمعرفت او در جناب قدسیه نظر برفاقت او با نصیرالدوله شکوه الملک
در وقت اسیریش که مع توابع خود اسیر پنجه سطوت نواب حیدرعلیخان
بهادر گشته از چندرگیری سمت بالاگهاٹ رجوع نموده بود بخدمت
اتالیقی صاحبزادهٔ عالی پایگاه نواب اعظم جاه مقرر و هم به تعین
اسپ سواری از سرکار مفتخر گردید ، معهذا بعلت وقوع تاخیری
در رسیدن از میلاپور بهمایون محل جهت ادای نوکری حکم والای
جناب رحمت مآب بوساطت جناب مدارالمهام حاصل نموده مع
توابع خود والدم از آنجا برآمده در انجیر باغ به مکان مستعار سرکار
سکونت ورزید و گاه گاه در اوقات عدم حضور سید محمد غوث خان
صاحب خوشنویس که از تلامذهٔ او است و جناب سید عبدالقادر صاحب
خوشنویس در تعلیم خط و تدریس کتب فارسی به صاحبزاده والا گهر
ممدوح نیابتاً مشغول شدی و رفته رفته بتعلیم و تدریس صاحبزادهٔ
موصوف و صاحبزادهٔ دولت پناه عظیم جاه بالاستقلال مامور گشت
و آخر بمرتبه اوستادی نواب جوان دولت و جوان سال سلمه الله
المتعال پیوست ، و چون والدم وغیره یعنی ما همه متوسلان حضرت
آگاه مهم از ابتدا بقصور درماهه مبتلای انواع رنج و عنا و از

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملاحظه قلت آمد و کثرت خرج پیچ و تاب کش شکنجه تشویش صباح و
مسا بود هم این تخفیف عام که از نکاح مبارک النسا بیگم صاحبه بوقوع
انجامید علاوه بران گردیده غوطه خوار چارموجه فرط تکلیف و اضطرار
و غریق بحر ناپیداکنار عسرت بسیار گردانید، و راه امید وصول
بساحل نجات بدستیاری فلک رفاهیت از هیچ جائی نگشاده درته
یاس مطلق نشانید از آنجا که پدرم باین حالت پر ملالت نظر بر
استنکاف و انکار مزاج حمیت امتزاج جناب آگاه خود را
جهته افزایش مشاهره بدرکسی از کارپردازان سرکار فیض مدار
رسانیدن و بتوسل احدی از اهل کاران دربار (۱)درین باب
سفارش کنانیدن نمی توانست ناچار بدار قناعت اقامت ورزید و
باعانت اجرت کتابت بساط اوقات می پیچید در وسط چنین حال
تشتت اشتمال کتاب بوستان نزد جناب طاهر مرحوم مغفور و کتاب
گلستان وغیره چند نسخهای خرد از عقاید و فقه بحضور خالم میخواندم
و مشق خط نسخ هم تا حرف فا رسانیده بودم اما بسبب ضیق معاش
بران خط نسخ کشیده استنساخ کتب مستاجره متوجه شدم قضا را
دران هنگام عسرت التیام مربی ما یعنی جناب مولوی محمد باقر آگاه در
سال یکهزار و دو صد و بیست هجری داعی اجل را لبیک
اجابت گفت و دلهای ما را از ناوک غم و الم سفت ازان
بعد بذریعه الطاف شرف الملک مرحوم نقصان مشاهره والدم که
پیشتر بظهور آمده بود بکمال انجامید و رسم خجسته نظم جشن

(۱) دربنیات (م)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسم اللہ خوانی جناب صاحبزادۂ خرد سراج الامرا نواب عظیم جاہ
بآئین[1] بہین ، و عطای خلاع از جامہ خانہ نوازش آگین و تقسیم
تورہ ہا و جائزہا بحسب مراتب ہرکس از ملازمین بتاریخ بیست و
ہشتم جمادی الاول در سال یکہزار و دو صد و ہشت و یک ہجری
زینت سرانجام یافت۔

بیان درخوردن والدم باعماد الدین محمد خان بہادر ظفریاب جنگ عماد الدولہ بدرخواست قریہ بطور اجارہ از تعلقہ خان موصوف از اہل کمپنی باجارہ گرفتہ بود و برآمد دیگر مطالب ذاتی خود و اتفاق ملاقات ما دو برادران باخان موصوف در ضمن آن

چون پدرم دید کہ سایۂ شفقت پایہ حضرت آگاہ
زوال پذیر گردیدہ و کسی در ظاہر معینی و در امر استکتاب
دلیلی نماندہ ، باخان موصوف کہ دران ایام از باعث مختاریت
ثابت جنگ بکارپردازی دولت سرای جناب قدسیہ عنان اسپ آمد
و رفت او از کمی التفات جناب قدسیہ باز کشیدہ و رونق بازار
اقتدارش کاہیدہ و شہرت عزت و اعتبارش بانحطاط رسیدہ و
میلان طبعش در حب مفرط دنیای پرزور و جر منافع ہر نوع

(۱) بآئین (ما)، (۲) جایز (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تجارت نزدیک و دور به نهایت انجامیده بود از وساطت جناب
طاہر صاحب خوشنویس و حاجی حافظ محی الدین صاحب که دران آوان
به تحفظ قرآن مجید استاذ خان موصوف بود ملاقات نمود و بر طبق مرکوز
خاطر خود قریه ازو باجاره گرفته چند سال در سعی و تردد زراعت
وغیره آنجا متوجه گشت از انجا که بخت نامساعدت و تقدیر باتدبیر
ناموافقت می داشت از عدم باران رحمت بجای منفعت کثرت
مضرت صورت بست ، درین عرصه پدرم خواست که قصیده
ہندی مولفه خود بتوصیف جناب قدسیه از استعانت و توسل
خان موصوف بحضور جناب ممدوحه گزرانیده درباب استحصال
اتالیقی صاحبزادهٔ دولت پناه عظیم جاه سلمه الله سعی نماید چنانچه
خان موصوف ازراه الطاف التماس والدم قبول نموده بیش از
یک سال از ایام رسم بسم الله خوانی والاپش مساعی موفوره بکار برده
در اجابت این معنی از ہمشیره خود یعنی جناب قدسیه عهد محکم
گرفت و بوقت موقت یعنی بعد انصرام مہام[1] جشن رسم مسطور
یاد ده جناب قدسیه گردیده والدم را از شرف خدمت اتالیقی
مشرف گردانید و والدم ہم ہر روز بحاضر باشی جناب صاحبزادهٔ
والاشان سرمایه اندوز مباہات می شد و در حینیکه والدم بتقاریب
اعیان و بملاقات خان موصوف تشریف می برد رباعیات شاعرانه
گفته و از دست ما ہر دو برادران بآئین خوشنویسان نویسانیده
ہمراه خود برده به خان موصوف میدہانید و خان موصوف بطور

(۱) چہام (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عیدی دو دو روپیه بما مرحمت میفرمود و دران زمان سن من
چیزی کم و بیش شانزده ساله وسن برادرم چهارده ساله بود
وکتاب بوستان که از جناب طاهر صاحب میخواندم تمام نگشته
تا یکسال بیمار مانده شانزدهم جمادی الاولے سال یکهزار و دوصد
و بیست و دو هجری از تسلیم جان بخالق انس و جان ابواب غم
و الم بر دلهای والدین وغیره کشود ناگاه درین حال خان موصوف را
شوق تجارت جنس مچهلی بندر گریبان گیر خاطر عاطر گردید و حافظ
محی الدین صاحب را بروانگی سمت بندر مذکور جهة آوردن جنس
آنجا مقرر گردانید حافظ صاحب موصوف از رهگذر[1] نابودن مرد[2]
و محرم باستجازت[3] والدم من اضعف العباد را بخانه خود در میلاپور
گذاشته عازم بندر مسطور گشت و بمن بملاحظه وقت فرصت
و دست داد تخلیت در حفظ قرآن شریف اشتغال ورزیده
تا بازگشت حافظ صاحب معزی الیه ربع قرآن مجید را حفظ
کردم و بعد از مراجعتش بخانه خویش آمده بحضور والدین
حسب عادت سکونت گرفتم و لیل و نهار متوجه حفظ قرآن گشتم
پدرم و خالم بمن فرمودند که بدون ادراک قوانین تجوید قرأت قرآن
مجید نازیبا و از طراز حسن معراست باید که از مقتدای قاریان
یگانه قرای این زمان واقف روایات حفص مربی شایقان پر
نقص زبدهٔ حاملان کلام الهی جناب مولینا حافظ شیخ محمد مکی بآئین
تجوید بخوانی و مخارج حروف بدانی پس نقش شوق تعلم آن درلوح

(۱) بگدر (ما) (۲) مضمد (ما) (۳) باسجات (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خاطرم صورت بست و ذوق حضور خدمت فیض درجتش در دل
فراہم نشست ، و چون دران زمان آن فضیلت نشان اکثر بخدمت
صاحبزاده عالیشان نواب عظیم جاه دام اقبالهٗ بتعلیم قرآن حاضر
می‌بود قائد قسمتم بدین ذریعهٔ منیعه بآن آستان دولت و اقبال
رهبری فرمود -

بیان ابتدای باریابی این حقیر نیاز توامان در دبیرستان تادیب نشان جناب ہر دو صاحبزاده فیض رسان عالمیان بدبیعهٔ حفظ قرآن و ظهور نوازشات این امیر والاشان بتدریج زمان بر حال من ذره سامان به یمن کلام حضرت ایزد سبحان

جناب خالم در سال یکہزار و دو صد و بیست و یک
ہجری اجازت احضارم بدبستان فیض نشان جناب صاحبزادگان
والاشان اعنی نواب اعظم جاه رضوان مآب و نواب عظیم جاه سلمه
الله الوہاب بتقریب تعلیم قرآن شریف از جناب قدسیه حاصل کرده
روزی مرا ہمراه خود برده بجناب عظمت انتساب محترمه ممدوحه
و بحضور فیض معمور ہر یکی ازین صاحبزادگان والا تبار خجسته اطوار
خوش اخلاق نیک کردار ، برگزیدهٔ امرا زادہای نامدار ، شفیق قدر افزای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عالیمقدار، قدوهٔ حکماء با عز و وقار، اسوهٔ جوادان روزگار، سرآمد مهذبان[1] فطانت شعار، سر حلقه ادیبان شیرین گفتار، مستثنای دانشوران فراست آثار، پیشوای قدما نوازان مکرمت دثار، منتخب رهروان طریقه انیقه[2] اصحاب کبار، خلاصه محبان صادق الولای اهل بیت اطهار، نذور[3] گزرانیده بخدمت حافظ صاحب ممدوح گذاشت، پس من هر روز حاضر حضور، و مودی مجرای هر دو صاحبزادهای نوازش دستور گشته روبروی جناب صاحبزاده بلند اقبال عظیم جاه خوش خصال سلمه الله المتعال از جناب حافظ صاحب موصوف مبرور و در بعضی احیان از صاحبزادهٔ اشفاق بنیان، جناب حافظ عبدالعلی صاحب خوش الحان، سلمه السبحان ق اا ب ، مستفید درس قرآن اعجاز نشان، میشدم و با وصف حاضر باشی لیل و نهار بسبب عنایات بسیار آن برگزیدهٔ ولی نعمتان مکرمت آثار در عرض دو سال حفظ قرآن ساختم، اما بمقتضای استلزام حضور جنابین موصوفین بضبط آن کماحقه پرداختن نتوانستم، و چون بحضور جناب قدسیه جهت ادای فاتحه ختم عرض کردم، از راه فرط عنایات علیه بعطای مبلغ صد روپیه سرفراز گشتم و به تربیت جشن اختتام قرآن عظمت نشان بحضور چند بزرگان و دوستان در دیوانخانه فاضل کامل، صوفی صاف دل، عارف حق آگاه، واقف اسرار لی مع الله جناب شیخی و اوستادی مولینا مولوی محمد وجیه الله

---

(۱) مهندبان (ما)، (۲) طریقهٔ اصحاب (ما)، (۳) پیشکش ها (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قدس الله سره بالوازمۂ سماع که جناب ممدوح جلیل الشان بر
ابوالعلائیه شایق آن بود پرداختم ، و فاتحه مفتتح ختم فلاح بحض
شیخی و استاذی جناب حافظ محمد مکی صاحب خواندم ، و دعای خی
دوجهان این خداوندان از ته دل بجناب مجیب الدعوا
بے مثل نمودم و چون مابین حفظ در مسجد کاٹے باوا که سر
جام بازار واقع است ، چند اجزای قرآنی که به خیر حفظ در آمده
در نماز تراویح قرات می کردم ، بفضله تعالی در سال اتمامش
بحسب معمول در همان مسجد آغاز تراویح کرده بودم که حکم جنا
قدسیه جهت استماع قرآن مشفقی و مکرمی صاحبزاده حافظ عبدالع
صاحب که برای خواندن تراویح در مکتب خانۂ جناب صاحبزاد
ممدوح مقرر شده بود شرف نفاذ یافت ، ازانجا که من وقت
افتتاح حفظ نیت لله خواندن کرده بودم ، بلحاظ شکرآبی[1] جنا
قدسیه نسبت بخود از عدم اخذ زر مقررۂ سامع شکنجه وسوای تشو
خطیر گشتم ، درینحالت پر فکر و ملالت جناب مولوی عبدالقادر
مرحوم مغفور مصلحتاً مجوز شد که نظر بر بد آمد مزاج فیض امتزا
جناب قدسیه گرفتن چنین زر و صرف آن لله هیچگاه عندالله
نخواهد گشت ، بناء علی هذا نظر بامتثال حکم جناب قدسیه بسرعت
سریعه در پنج شش روز از ختم قرآن شریف فارغ شده متوج
سماعت حافظ صاحب موصوف گردیدم ، پس بعونه تعالی روز

(۱) شکرآبی کنایه از رنجش اندکی هم هست که درمیان دو دوست واقع می شود (برهان)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تراویح جناب قدسیه بسمع قرآن مجید تشریف آورده بحجرهٔ همان مکتب شرف جلوس بخشید و بعد انفراغ از فاتحه ختم مرا بخواندن چیزی از آیات قرآن شریف حکم فرمود، حسب الامر جلیل القدرش چند آیات اعجاز سمات با رعایت قوانین تجوید برخواندم، سماعت فرموده صوت ولحن من با قواعد قرات نهایت پسندید، بحافظ محمد مکی صاحب بےسعی و سفارش کسی گفته فرستاد که این تلمیذ شما را بجناب نواب معلی القاب بندگان عالی متعالی عرض نموده دخیل جرگهٔ ملازمان و متعین جناب صاحبزادهٔ خرد والاشان یعنی عظیم جاه خواهم نمود (ق ۱۲ الف) چون دران روزها تسلط عبدالغفار بهادر ثابت جنگ بسرکار فیض مدار جناب قدسیه و جناب معلی القاب بندگان عالی متعالی بیش از بیش و دل جناب صاحبزادهٔ کلان از عدم تصفیه و مجبور ساختن خان مسطور بذریعهٔ تربیت شب و روز ریش[1] در ریش و کثرت آمد و رفت راقم بحضور جناب صاحبزادهٔ موصوف بر خاطرش شاق و سوی ظنش نسبت براقم در ترغیب جناب صاحبزادهٔ ممدوح به عناد و افساد کارهای خود مالایطاق و هم ازین سبب او را با راقم عداوت قلبی بیشتر و مالایفاق بود شاید این مامول تا چهار سال در حجاب لیت ولعل مانده جلوهٔ ظهور ننمود، حتی که هرگاه این اضعف الانام در سرانجام مهام مرجو خود

(۱) شب و روز ریش (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بیاد دہی جناب قدسیہ عرایض مع اشعار ہندی میگذرانید، خا
مسطور از راہ خصومت باطنی خار ممانعت درراہ[1] برآمد کارم میکـ
درین عرصہ صاجزادۂ خرد والاگہر بلند اختر نیز حفظ قرآن شر
بانجام رسانید ، و توجہ خاطر خطیر بخواندن کتب نحو و صرف
فارسی وغیرہ منصرف گردانید

بیان حصول شرف ملازمت باسعادت جناب نواب رحمت مآب علیہ الرحمۃ باین ذرۂ بیمقدار اول بار و دیگر سوانح و روداد قابل اظہار

ہرگاہ جناب شرف الملک مرحوم بتاریخ یازدہم رمضا
المبارک سال یکہزار و دو صد و بیست و سہ ہجری از خدمت
دیوانی معزول شد ، بر دل والدم از ظہور این امر و پاس د
مکنونات خاطر از اضطراب غایت و تشویش لانہایت لاحق گر
و درہمین سال مزاج وہاج جناب رحمت مآب باسنیلای
ہکچہ[2] متکسل گشت ، بعد از یک ماہ سیزدہم محرم الحرام سـ
یکہزار و دو صد و بیست و چہار ہجری غسل صحت فرمود پس ا
چون مرضی مبارک جناب رضوان مآب برای گذرانیدن نذر[3] ا

(۱) دراہ برآمد (م)
(۲) ہکچہ بضم اول بر وزن بقچہ جستن گلو را گویند و بعربی دفاق خوانند (برہان) (آ) (۳) پیشکش (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و رسانیدن بسعادت ملازمت نواب ممدوح اقتضا نمود ، از راه عنایات خداوندی ارشاد فرمود کہ بالفعل یک قطعہ جلی خوشنویسانہ بگذرانی کہ ہمین مصلحت وقت است ، مطابق حکم قطعۂ بتحریر حدیث نبویؐ با رباعی ہندی گفتہ خود یعنی مَنْ اَنْفَقَ دِرْھَمًا عَلٰی طَالِبِ الْعِلْمِ فَکَاَنَّمَا اَنْفَقَ جَبَلَ ذَھَبٍ اَحْمَرَ فِیْ سَبِیْلِ اللہِ تَعَالٰی

رباعی

از فضل الٰہ غسل صحت
پایا ہے شہ عظیم دولت
سایہ رہے اس کا ہم پہ یارب
تا ہووے قیامت[1] قیامت

طیار نمودم پس آنجناب مرحمت انتساب بعد از تقریب جشن صحت کہ ہمانروز بود وقت قریب نماز مغرب بجناب سید عبدالقادر صاحب خوشنویس ارشاد فرمود کہ من بحضور نواب می نشینم باید کہ شما راقم را ہمراہ خود گرفتہ باین تمہید کہ راقم از اجازت حضور قدسیہ بمکتب خانۂ صاحبزادۂ خرد بلنداقبال عظیم جاہ حفظ قرآن شریف کردہ (ق ۱۲ ب) شوق طلب علم دارد پیشکش گذرانید ، جناب موصوف بامتثال حکم خداوندی پرداخت ، چون قطعۂ مذکور در حضور گذشت ، خود بدولت مستفسر احوال ولدیت راقم شد ،

(۱) قیامت قیامت بجناب سید الخ (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قادرصاحب خوشنویس از نام والد راقم و خدمت اتالیقی صاحزا
خرد معروضداشت فرمود می دانم و معًا راقم را حکم صادر
که در نماز مغرب مقتدا شود ، حسب الحکم بامامت استادم
مطابق مذهب سنیهٔ شافعیه در ادای ارکان نماز پرداختم ، چون
جهر خواندن بسم اللہ در مذهب حنفیه مکروه است، پس از ادا
نماز خود بدولت مخاطب براقم شده فرمود که چرا بسمله بصوت
بلند قرات نمودی ، شاید در نماز ما کراهت واقع شده باشد
عرض کردم وقت خواندن کتب فقه از جناب شرف الملک مرحو
معلوم شد که تا آنکه امام مطابق مذهب خود رعایت سنن
مستحبات نکند ، نماز ماموین هر مذهب[1] باولویت مودی نگردد
چنانچه نزد عالم متبحر اجل ، متموج علم و عمل ، جامع معقول
منقول، کاشف فروع و اصول، فرد کامل فضلای متاخرین
مهر سپهر علوم دین متین، صاحب تصانیف فایقه و توالیف رائقه
واقف اسرار خفی و جلی ، جناب ملک العلما مولانا محمد عبد العلی
قدس سره الولی ، همین قول مرجح است ، پس ارشاد شد که از
تلامیذ شرف الملک هستی ، عرض کردم آری ، بعد ازین از زبان
مبارک خود در تحسین و آفرین راقم در افشانی فرمود ، روز
دیگر سرگذشت گذشته پیش استاد ممدوح خود ظاهر ساختم، فرمود
که اگر تذکرهٔ این مسئله دقت بودن من در حضور آید بخوب ترین
وجهی باظهار لیاقت تو خواهم پرداخت و دران هنگام میمنت

(۱) با او اولویت (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرجام از پیش گاه والایش خلعت مدارالمهامی با قلمدان دستخطی بشانزدہم ماہ محرم سنہ مذکور و خطاب جاہی بمقتضای عالی ظرفی بموجب اطلاع بدربار شاہ دہلی باوصف عدم اقتدار و فضیلت سلطنتش موافق رسم بزرگان خود نوزدہم ربیع الاول سنہ الیہ بجناب مہین صاجزادۂ عالی مقدار فخرالامرا مرحمت ، و خطاب عظیم جاہی بحکم ہمان دربار بادشاہی نوزدہم ربیع الاول سنہ الیہ ، و خلعت منصب بخشی گری مع شمشیر بہ پانزدہم شہر جمادی الاخریٰ بہ جناب کہین صاجزادۂ والانبار سراج الامرا مکرمت شدہ ، و بعد ازین خطاب فخرالامرا بہ عمدۃ الامرا و سراج الامرا بامیرالامرا مبدل گشت ۔

بیان ورود نامۂ صاحبان عالیشان کمپنی بہادر درباب استقلال ریاست بنام نامی معلی القاب نواب عظیم الدولہ

بعون ایزد سبحان تعالیٰ شانہ، و امداد حبیب برگزیدۂ جہان اعلی احسانہ، روز مبارک جمعہ بیست و ہفتم شعبان سال یک ہزار و دو صد و بیست و شش ہجری وقت ہفت و نیم ساعت روز بلندشدہ خط نوازش نمط صاحبان والاشان کمپنی بہادر موسوم اسم سعادت لزوم جناب بندگان عالی متعالی نواب

(۱) باوصف اقتدار (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عظیم‌الدوله والاجاه مستر فالکنر صاحب چیف سکرتری و کرنل بارکلی صاحب
ٹون میجر در عماری سرکار با خود گذاشته (ق ۱۳ الف) و لطیف
بیگ خان مورچل بدست نشسته و جناب نواب گورنر سر
جارج بارلو بارونٹ بهادر و دیگر سرداران ذی‌شان بسواری
بهلها عقب فیل عماری بوده و سواران باریگاٹ و جلوی
سرکار همراه داشته با تکلف و تزئین موفور و شان و تجمل
نا محصور، از باغ ایوان نواب گورنر بهادر برآمدند و ازین سو
هر دو صاحبزادهٔ والاگهر جلیل‌القدر اعنی جناب اعظم جاه
و جناب عظیم جاه در عماری سبز و حافظ احمد خان بهادر بخواصی
نشسته ، باستقبال نامهٔ مکرمت شمامه از میان دو صف
فوج کمپنی که از دروازهٔ دیوان خانهٔ همایون محل یعنی دارالاماره
تا دروازهٔ درآمد باغ خاص مقابل یکدیگر استاده بودند،
آب گیر (۱) اصطبل اسپان ترپ تشریف فرموده صحابت خط تفقد
نمط نزد زینهٔ دارالاماره رسیده نامه را از عماری فرود آورد
دران زمان بشاشت عنوان حضرت بندگان عالی شمشیری از
قسم دهوپ بدست گرفته با مزید فرّ و شکوه تعظیماً از جلوس گاه
پیش آمده چشم براه ورود خط و نزول نواب گورنر صاحب
بزینهٔ دارالاماره زیب و زینت می‌بخشید و هم اهل خاندان
و سایر ملازمان از اعلی تا ادنی باستنظار دربار فیض مدارش

---

(۱) آب گیر بروزن بادگیر تالاب را گویند و کوی که آب درانجا ایستاده باشد (برهان)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بهره اندوز می گشتند ، چون کرنل بارکلی صاحب و فالکنر صاحب
مع خط از عماری و نواب گورنر صاحب و سرداران دیگر از
اہل پہل ہا پائین آمده باجناب بندگان عالی از جوشش فراوان
بقانون خود با معانقه و مصافحه ملاقات کردند ، پس حضرت
بندگان عالی دست نواب گورنر صاحب و جنرل صاحب گرفته
آورده بر کوچ مخملی نزدیک تخت طلائی که سابق وجه وضعش
مذکور شده جانب دست راست خود نشانیده و دیگر
سرداران را مثل کاس میجر وغیره که قریب بیست و پنج
کس بودند بشرف اجلاس بر کرسی هاے ساده معزز گردانید
و بعد انقضای وقت دو سه دقیقه گورنر صاحب ممدوح خط
عظمت نمط کمپنی از دست کرنل بارکلی صاحب گرفته برای
دادنش بدست مبارک نواب والاخطاب برخاست نواب
معلی القاب و جمیع سرداران حضار محفل نیز جهت گرفتن
آن برخاستند و آن از دست نواب گورنر صاحب بدست مبارک
معلی القاب رسیدن همان بود و بیست و یک ضرب توپ
تهنیت بر قلعه سر شدن همان و نواب فیض مآب باجازت
نواب گورنر صاحب خط را بنا بر خواندن به مستر فالکنر داد ، مستر
مذکور بر چوکی مخمل سرخ استاده خواند ، بعد خواندنش بیست و
یک ضرب توپ از سرکار فیض آثار قریب آب[1] کندی که به

---

(۱) آب کند زمینی را گویند که آب آن را گنده باشد و چاکها و چرها دران افگنده و آب گیر و آب انبار را نیز گویند - (۲)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چینی گنٹھ مشهور است سر شد و حضور برای خواندن ترجمهٔ فارسی
آن به راجه خوب چند بهادر میرمنشی حکم فرمود در آنوقت مستر
فالکنر بعرض رسانید که ترجمه فارسی نیز خودم میخوانم ارشاد شد
که بخوانی پس مستر مسطور بر همان چوکی استاده بآواز بلند
خواند، بعد خواندنش بیست و یک ضرب توپ علاقهٔ کمپنی
نهادهٔ متصل شمری[1] که مهندی گنٹھ نامند سر داده شد، و
در فوج حاضرالوقت کمپنی و فوج سرکار سه شلک بنادیق به
بآواز کشید پس نواب گورنر صاحب و دیگر صاحبان منیع الشان
بقاعده خود با جناب نواب معلی القاب ادای مراتب تهنیت
کرده بر کرسی ها نشستند و حضرت نواب جبن رخصت عطر و
گلاب و طره ها و حمایل گل وغیره از دست خاص به نواب
گورنر صاحب لطف نمود، (ق ۱۳ ب) و باقی سرداران
را دسته های گل و گلاب و عطر وغیره از دست مستر فالکنر
دهانید، و جناب بندگان عالی بیکدست خود دست نواب
گورنر صاحب و بدست دیگر دست جنرل صاحب و نواب
اعظم جاه دیگر دست گورنر صاحب شفیق گرفته تالب فرش
دیوانخانه مشایعت نموده رخصت فرمودند، پس نوازده ضرب
توپ رخصتانهٔ نواب گورنر صاحب در سرکار سر شد و
فوج و اتواب کمپنی هم روانهٔ قلعه گشت، بعد ازان خودبدولت

(۱) شمری هرجای که آب استاده باشد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بر تخت طلائی جلوس اجلال فرموده از اهل خاندان و ملازمین
مدد خرچ و اهل قلم نذرها[۱] گرفته از تخت مطلا برخاسته بحجرهٔ
نعمت خانه تشریف فرما شد و درانجا نیز نذور[۲] باقی مردم بنظر اقدسش
درآمد غرض وقت[۳] اخذ پیشکش از راه مراحم و مکارم خداوندی
یکدست خلعت مهتابی مهرماتی و یک تهان کمخاب بیلدار و
یک دوشاله باعظم جاه دیوان اعلیٰ و موهبت و یکدست خلعت
مهتابی مهرماتی و یک کمخاب و یک دوشاله به عظیم جاه میر بخشی
مکرمت و یک خلعت کارچوبی و یک دوشاله به حافظ احمد خان
بهادر مرحمت گردید و مستر جان باٹلی میرمنشی انگریزی
بعطای یک خلعت مهتابی کارچوبی و یکدوشاله سفید و راجه
خوب چند بهادر میرمنشی از عنایت یک خلعت مهتابی کارچوبی
و دوشاله نارنجی سرفراز و معزز شد و باقی ملازمان عمده
وغیره عمده درخور خدمات کارخانه جات بعنایت خلاع و
جایزها و شالها که درآن هنگام بمشابه گلیمها شده بود کامیاب
و ممتاز گردیدند ، و هم دران روز از حضور فیض گنجور نورهٔ
بکصد روپیه مع میوه و عطر گلاب و هارهای گل به نواب گورنر
صاحب و فقط میوه بدیگر سرداران فرستاده شد و پنجاه
ارابهٔ شکر شادی و شادمانی ورود خط هذا در تمامی محلات
مدراس محفوظ الاندراس یعنی در تزل کهیری و لنگرخانه و میلاپور

---

(۱) پیشکشها (آ) (۲) پیشکش های باقی (آ)، (۳) وقت نذر (م)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و چینتادهاری و متیال پیٹھ و فرنگی کنده تقسیم پذیرفت و بشب هنگامه سور و سرور از جمیع اہل ذوق و جور و مطربان باربد نوا و رقاصان ناہید لقا آرایش گرفت ، حاضران محفل فیض منزل از سماعت سماع و مشاهده رقص دیده را نور و دل را سرور افزودند -

ذکر فکر جشن سالگره نواب رحمت مآب بطریق اجمال و بیان صورت پذیری نوکری راقم و تقرر خدمت اتالیقی صاحبزادهٔ عظیم الشان عظیم جاه مع دیگر احوال

نواب رحمت مآب بعد رونق بخشی مسند ایالت در هر سال روز چهاردهم ماه رمضان شریف موافق دستور نواب والاجاه جنت آرامگاه و نواب عمدة الامرا غفران پناه طاب الله ثراهما در کفهٔ میزان که بدر[1] بموزونی و سنجیدگیش نمی توان رسید ، خود را مع هر دو صاحبزادگان سعادت اقتران با زر و نقره و اجناس و اقمشهٔ مختلفه می سنجید و آن را صرف مساکین مبذل مستحقین می ساخت و ازین تاریخ تا بیست و دو روز تقسیم توره های طعام بخواص و عوام و خلاع فاخره به صنادید خاندان و ملازمان ذی احترام می پرداخت ، و در

(۱) بدر روی (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ششم ہر شوال المکرم رسم رنگ و در ہفتم آن جشن سالگرہ بوقوع می پیوست ، و ہر کس از اعیان خاندان و ملازمان ذی شان بحصول انعام و تحصیل خطاب بمناسب حال خویش رنگ و سرور و شادمانی بخود می بست ، چنانچہ عمادالدولہ بہادر ظفریاب جنگ بتقریب ہمین جشن عالم افروز در سال یکہزار و دو صد و بیست و ہشت ہجری بخطاب امیرالملک مخاطب و منتصل این عنایت (ق ۱۴ الف) فقط بذریعۂ مصاحبت بے تقریبی بیست و نہم جمادی الاولی سال یکہزار و دو صد و بیست و نہ ہجری بخطاب ممتازالامرا ممتاز و مصاحب و مقارن این خطاب و مصاحبت بحسن فراست خویش خانہ نشین و معاتب گشت ، فی الجملہ "رنگ[1] این رنگین رنگ[2] بہار انتساب و طرز این شادی کرامت نصاب بہ رنگی رنگ[3] و بو و آب[4] و رنگ میداشت کہ رسام[5] ربیع و مانی[6] بہار رنگ آمیزی خود را بی رنگ[7] می انگاشت ، دران ہر دو[8] شب پرطرب ، آہنگ مطربان ترانہ ساز و غنیاگران نغمہ پرداز ، چنان آویزۂ گوش گردون میگردید کہ رقاصہ فلک پای کوبان از مقام خویش فرود آمدہ بے اختیار دست تحسر می گزید و روز

(۱) رنگ = طور (آ) (۲) رسم (آ) (۳) رنگ و بو = خوبی و لطافت ۱۲ ب (آ) (۴) آب و رنگ = طراوت و تازگی ۱۲ ب (آ) (۵) رسام نام نقاش ۱۲ ب (آ) (۶) مانی = نام نقاش ۱۲ ب (آ) (۷) بے رنگ = بے رونق ۱۲ ب (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سالگرهٔ مبارک بهرسوی و جانب صدای نقارهٔ مبارک بادی وگو
تهنیت و شادی مسامع خیرخواهان رفاضی (۲) و ادانی را می نواخت
شور صدای سرشدن انواب این شور و سرور در چپاک
بر قلعه و در صورت حضور اڈمرالی صاحب بهادر بر جهازا
نیزگوش حساد پر عناد کر می ساخت و بعد تقریب همین
جشن سالگره سال یکهزار و دو صد و بیست و هفت هجری تقر
نوکری راقم مع اتالیقی صاحبزادهٔ صغیر عظیم جاه صورت بست
تفصیل این جمال آنکه چون از وفورع ممانعات رنگارنگ (۳) در رنگ
بست رنگ چاکری خود دل تنگ گردیدم و چهرهٔ برآمد کار
خویش بکلف محالات تیره رنگ دیدم ، عرضداشتی متضمن براینکه
شاید حصه رزق من در خزانهٔ عامرهٔ سرکار والا نیست امیدوا
که در صورت اجازت بتلاش جانب حیدرآباد خجسته بنیاد سرگ
بحضور قدسیه گزرانیدم فورًا بحصول جوابش سرفراز نگشتم ، رو
دیگر مشفقی محسنی محمد جاوید خان بهادر اعتبار جنگ تاج الدوله بخانه
آمده از طرف جناب قدسیه پیام نوازش التیام رسانید که بعد
امیدواری مدت مدید درین کریاس فیض اساس عزیمت شما
جهت نوکری سمت حیدرآباد موجب ملال مزید و کلال شدید
خاطرم گردید ، انشاءالله المستعان تا آخر این ماه روان تقرر مشاهر
شما بظهور خواهد رسید باید که نظر بر تقلیل و تکثیر نکرده بایجابش

(۱) گورکه = نقارهٔ کلان ۱۲ اظفری (آ) (۳) در رنگ بست = برقرار ۱۲ ب (آ)
(۲) اعالی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پردازد و عزم طرف دیگر نسازد و چنانچه مطابق ارشاد فیض مواد
در آخر ماه مسطور یعنی بیست و پنجم شوال سال مذکور بنام زده[۱]
ماهیانه پانزده روپیه از سرکار نوازش دستور کامیاب شدم و بجناب
نواب رحمت مآب و بحضور قدسیه نذور[۲] گذرانیده متعین جناب
صاحب زادهٔ صغیر عظمت انتساب گشتم ، اگرچه ثبوت و تحقق
حق قدامت این نیازمند مثل تعلیم تحریر مسودات وغیره به جناب این
صاحبزادگان عالیشان از آن وقت که بذریعهٔ حفظ قرآن مجید از
هم مکتبی این هر دو شمع شبستان دولت و اقبال شرف اندوز
گردید ، مقتضی آن بود که تقرر درماهه ام از تاریخ مرقومه
بیشتر و از پانزده روپیه بیشتر شود اما از مر بعض مانع التخیر
دران تاخیر و تقصیر افتاد ، بعد از انقضای چند روز برمزاج
دشمنان جناب منیع الشان صاحبزادهٔ کلان شکایت مزمنهٔ[۳] مثانه
ظاهر گردید دران هنگام بحکم حضور قدسیه اتفاق حاضر باشی راقم
و دیگر اشخاص مثل امین علی خان وغیره برای تیمارداری جناب
معلی القابش دست داد ، بفضل شافی برحق در عرصه سه ماه
چیزی کمابیش مزاج مبارک والایش سرمایهٔ صحت و عافیت دریافت
اما بلحاظ گزند عین الکمال[۴] رجال (ق ۴۱ ب) که احترازش لازم
بهمه حال است ، از محل جز خفیه بمکتب خانه بیرون تشریف
نمی آورد ، دران اثنا رسم انصرام شادی طوی[۵] من که بسبب

(۱) زد (م) ، (۲) پیشکش ها (آ) (۳) فرمنهٔ مثانه (م) (۴) = چشم زخم (آ) ، (۵) کدخدائی ۱۲ الظفری (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روداد بیماری جناب ممدوح باوصف عنایت چهار صد روپیه
پیش ازین از حضور جناب قدسیه بنا بر همین رسم در حیز[1]
و اهمال افتاده بود ، بفضل فضال و اعانت عطای سه[۳] ص
هون از آنجناب بلنداقبال که آن را باقتضای تنگ دس
خود که مذکور میشود از راجه موهن لعل بهادر قرض گرفته مخ
بمن عنایت فرمود جلوهٔ انجام گرفت ، تبیین حالت عسرت
جناب صاحبزاده فیض آماده این است که دران آوان سی رو
ماهوار برای میوه خوری آنجناب و یک روپیه در هر جمعه بجناب
صاحب زادهٔ شوکت دستگاه عظیم جاه از جناب قدسیه می رسید
مقارن آن عبدالغفار خان بهادر ثابت جنگ از اسهال کبد
بیمار گشته آخر به همان بیماری سیوم رمضان سال یکهزار و
دو صد و بیست و نه هجری جان بحق تسلیم کرد ، و
از چندی به معروض شدن وصول این وجه قلیل جهتهٔ میوه خو
به صاحبزادهٔ شایسته سروری در حضور نواب عالی جناب معلی الق
بندگان عالی متعالی پنجاه هون ماهوار از طرف جناب قدسیه
مقرر گردید و من بعد از سعی سیادت پناه نقابت دستگاه ،
فیض و احسان جناب[2] قادر علی صاحب بغدادی علیه الرحمة والرضوان
در جلدوی حاضر باشی و تیمارداری جناب صاحبزادهٔ والاشا
باضافه پانزده روپیه بتاریخ بیست و نهم محرم سال یکهزار و د

(۱) تراخی (آ) (۲) قاری سید علی صاحب (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صد و سی ہجری سرفراز شدم ، و پیش از انتقال خان معزی الیہ مورد نوازشات و عنایات جناب قدسیہ کہ بیش از اشفاق والدین توان گفت بودم ، پس ازآن تا الآن موضع شکر رنجی خاطر صفوت آگین و موقع گمان دل آبینۂ آئینش می باشم، تفصیل مقام اینکہ چون آن ذات قدسیہ بمقتضای مرحمت فطری و موہبت طبعی کہ مجبول بران است بہ ہر یک از عاکفان عتبۂ اجلال و واقفان آستانہ اقبال جز نظر نوازش نمی کشاید و کسی را از ملازمان نواختہ و متوسلان پرداختۂ خویش گو کہ در ادای شرایط فدویت و خیرخواہی مصدر لغزشہا شدہ باشد از نظر رفیع منظر خود نمی اندازد از مرگ خان مسطور کہ خیرخواہ سرکار خودش بحسب^(۱) دانست خویش تصور میفرمود تاسفی راہ یاب دل شفقت منزلش گردید ، و مقارن این حال بلحاظ آزردگی خاطر صاحبزادۂ ولیعہد نسبت بخان مسطور چنین ظن بے اصل و وجود بگوشہ خاطر تقدس آثارش متمکن گشت کہ من و والدم بایما و اشارہ جناب صاحبزادۂ موصوف در ہلاکت خان مسطور کہ بظاہر اگرچہ در طلب رفاہیت صاحبزادگان والاشان حسن مجرای خود ظاہر کردہ باعث تقرر خدمت دیوانی و بخشی گری این دو رکن بیت الشرف گردید ، اما در باطن نہال عداوت این بزرگ گردہاے

(۱) بہ حسب دانست خویش (م)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عنایت (ق ۱۵ الف) ایزدی خصوص نسبت بصاحبزادهٔ بزرگ
در دل پرکین خود می‌نشانید سعی فراوان از خواندن دعو
بکار بردیم و باعث هلاک وی شدیم معاذالله این چه گمان
است اتهام نشان که اکثر از افترای مفتریان فتنه ساز صورت
گرفته ، والا نظر بر نوازشات بی‌غایت و عنایات لانهایه
آنجناب مقدسهٔ محترمه که بفضلهٔ تعالی شانه رشد و عزت
راقم درین دربار اقبال آثار بذریعهٔ همین حضور مقدسه اس
هرگز متصور نبوده که مورد چنین ظن قبیح شوم ، و شب
و روز متفحص سبب وجود چنین تهمت منافی عقیدت
خویش گردم ، غرض بهر طور نظر بر رسوخ و ارادتیکه با آنجناب
قدسیه میداشتم و میدارم نسبت این تهمت بخود مناسب ندید
و هم مقتضای اعطاف و الطاف بی‌اکناف آنجناب آن بو
که این فدوی بی ریا را به چنین ظن نازیبا مظنون و متهم
نفرمودی ، حیف صد حیف که خلاف انصاف در معرض
چنین تهمت صریح در افتادم ، بلکه حق و انصاف آن بو
که این ظن در حق خان موصوف رجوع مینمود ، زیرا که بر
وضیع و شریف مخفی و محتجب نیست که بسا منافع او ا
تسلط خان مسطور نقصان پذیرفته ، و فراوان آرزوهای او از
خلل اندازیش در عدم جا گرفته ، ازان جمله این بود که او میخواست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سه که بجایش خود مسلط گشته زمام اختیار کاروبار سرکار[1] جناب قدسیه بدست آرد و بطمع حصول منافع کثیر محیط امور متعلقه این سرکار شده دیگر متوسلان این آستان را از میان بردارد و احتمال است که شاید دعای اجابت انتمای جناب نواب رحمت مآب که از اطوار ناپسندیده اش بمثل آنکه جناب قدسیه را ترغیب استقراض لکوک و تکلیف بار آن میداد و بار قرض ذاتی خود نیز بر ذمت همت جناب ممدوحه می‌نهاد و صاحبزادهٔ ولیعهد را در رنج و عنای دایمی میداشت، فیمابین جناب ممدوحه و جناب صاحبزادهٔ موصوف ناخوشیها و رنجشها برپا می‌ساخت بر خاطر اقدس خود رنجی میکشید و باوجود قدرت و انتقام آن از فرط حلم خویش کارش بر منتقم حقیقی می‌سپرد سبب هلاک وی گردیده و هم نیز دعای صاحبزادهٔ موصوف که بمقتضای تسلط و اغوای او از دست جناب قدسیه در هر امر عاجز و تنگ بل از جان بتنگ آمده بود بهدف اجابت رسیده باشد، پوشیده مباد که روزی پیش از مرگ خان مسطور جناب صاحبزادهٔ موصوف با درد و الم تمام و حزن و اندوه لاکلام بعض حالات خصوصیت سمات خویش را در تخلیه باین فدوی بلااشتباه و خدمتگذار خیرخواه ظاهر کرده فرمود، میدانم که ترا اجازت صحیحهٔ خواندن کتاب

(۱) M و باسرکار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مستطاب حصنِ حصین برکت تضمین، از شیخ والاگهر، منتخب
علماء عصر واقف مسائل جزئی و کلی، کاشف نکات خفی و جلی
عالم باعمل، فقیه کامل، راست گوی بی نظیر، موعظت فرمای
هر امیر (ق ۱۶ ا ب) و فقیر، بینای حقایق اشیای کماهی
دانای غوامض خدا آگاهی، سالک مسالک تجرید، ناهج مناهج
تفرید، صوفی مشرب کامل، درویش مذهب آگاه دل، تارک
حظوظ دنیای دنی، وارسته از قید نفسانیت ما و منی، جناب
شیخی و مرشدی، واصل الی الله، مولانا مولوی محمد حبیب الله
قدس الله سره رسیده است، برین تقدیر یک قطعهٔ عرضی
احوال تشتت اشتمال خود بحضور مرحمت معمور سرور هر دو سرا
شفیع یوم الجزا، مقتدای انبیاء و رسل، پیشوای هادیان راه
سبل، ملجائ هر مخمر آب و گل، ماوای هر رنجور و خوشدل
علیه الصلوات والسلام نوشته میدهم، باید که تو این عرضی
در کتاب مستطاب داشته لله برای فراغت و رفاهیت
کونین و برآمد حاجت و امنیت دارین من بخوانی
راقم نظر بر امتثال حکم جناب بدین نیت بسا ختم ها خواند
چنانچه عرضی مسطور الی الآن پیش راقم نیازشیم در آن کتاب
مستطاب حاضر است، چون راقم را خفا و افترا در این
امر منظور نبود درین اوراق این معنی را مندرج نمود تا
آنکه مفتریان بدظن و مفسدان فتنه انگن مصدر حرکات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ناشایستہ شدہ ، و سعایت و شکایت را شعار خود ساختہ
مثل تہمت مسطورۂ ہر امرِ مکروہ نازیبا منسوب این محسود
اعدا می‌نمایند و آن را پیش ولی‌نعمتان دریا دل رسانیدہ می‌خواہند
کہ بر سنجنجل خاطر این والا فطرتان عالی نژاد غبار ملال نشیند
بفضلہ تعالے بحکم آنکہ چاہ کنندہ را چاہ درپیش است خود
نگون سار شوند و در قعر ذلت و ادبار فروافتند ، الحق بر
راستی این کس ہمین دلیل بس است ، فردای قیامت نیز کہ
روز انصاف است ، و ممیز ہر کدورت و صاف بعونہ تعالی
سرخروئی تعیب حال این صداقت سگال خواہد شد ، و نظر بر
عدالت احکم الحاکمین بحکم ؎

بر و علم یک ذرہ پوشیدہ نیست
کہ پیدا و پنہان بنزدش یکی است

معاملہ خود را موقوف بر آن روز گذاشتم و دست از تعرض
این دار فنا کہ وجودیست عدم نما برداشتم ، باید دانست کہ
خان موصوف یعنی ممتازالامرا اگرچہ سابق در وقت استیلای
بی انتہای خان مرحوم مسطور از عدم عنایات و نوازشات جناب
قدسیہ سرگردان و پریشان حال بود ، اما مرگ خان مرحوم علاوہ
بران گردیدہ بحدی معتوب جناب قدسیہ شد کہ صاحبزادۂ کلان
را حکم جناب قدسیہ بگفتہ فرستادن سلام صادر گشت ، پس
ازانجا کہ جناب صاحبزادہ نیز از رویۂ خاندانی و نخوت بے‌معنی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خان موصوف که عبارت از دعوی همسری وغیره با جناب
صاحبزادهٔ والاشان باشد کاره و متنفر بود ، مطابق امر مادر
مکرمهٔ خود کاربند می‌شد ، یعنی هرگاه آدم خان موصوف برا
دریافت خیریت بحضور جناب صاحبزادهٔ جلیل الشان آمد
جوابش عوض تسلیم سلام گفته می‌فرستاد و بزرگی خالیت را
بر طاق بے‌اعتباری می‌نهاد ، و چون دران ایام مرا با خا
موصوف محبت و مخالصت بیشتر و فراوان و بحکم (ق ١٦ الف)
هَلْ جَزَآءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ تدارک و تلافی احسان خا
موصوف که بوالدم بظهور آمده ملحوظ به برآن و زمان بود
خدا شاهد حال و واقف این مقال است که چه قدر بحضو
جناب صاحبزادهٔ فیض آماده در حق خان موصوف سعی و سفارش
می‌ساختم و بارها ازین جهت مورد عتاب صاحبزاده والاجا
می‌شدم تا آنکه از خوف عتاب آنجناب روبروی مردمان نام
بر زبان آوردن نتوانستم ، و از زمانیکه مرا شرف و عزت
مجالست و مصاحبت شباروزی جناب هر دو صاحبزادهٔ معلی
القاب بحصول انجامید ، آمد و رفت من بخانه اش متروک گر
لیکن محبت و دوستی او پیش نهاد خاطرم بود ، و والدم گا
گاه بملاقاتش رفته هنگامهٔ همبزمی و همکلامی گرم میداشت
او هم از راه اتحاد مضمرات خود با والدم درمیان می آورد
سعی و تپاک مرا در تبدیل ذکر ذمیمه باذکار محامدش که از من

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در هر مقام بظهور می آمد بیان می کرد ، و بعد از ظهور عتاب جناب قدسیه و پردلی جناب صاحبزادهٔ والامرتبت آمد و شد والدم علانیه بالکل موقوف شد ، و صرف مودت و اتحاد او مکنون خاطر من و والدم مانده ہمه وقت صلاح و فلاح و تصفیه اش بجناب صاحبزادهٔ عظمت انتساب کلان مسطور و ملحوظ من بود ، یقین که جناب صاحبزادهٔ عظیم جاه این مراتب را که بمشافهه این جناب بارہا بوقوع می آمده یاد داشته باشد ، از آنجا که گردش زمانه بمصداق آیهٔ کریمهٔ تِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ (این حادثه ہا می گردانیم آن را درمیان مردمان) بید قدرت خداوند یگانه است که چون و چرا را در حکم او دخلی نیست جل جلاله و عم نواله و به مشیت الٰہی چنان بود که یوماً فیوماً مزیت فراغت و ترقی خان مسطور جلوه آرا گرد جد و جهد من برفاہیت خان موصوف موثر نگشت ، اگر خان موصوف خوش نصیبی داشتی تجویز نامزدگی نسبت ہای ہر دو صاحبزادهٔ والانژاد در ایام طفولیت با دختران خان موصوف یا دختران برادر او یا دختران خواہرش بحال بودی و به دختران ضیاء الدوله مرحوم رجوع کرده بوقوع نیامدی و آنکه در حیات خان مسطور مصاحبت چند روزهٔ نواب عالیجناب به خان موصوف حاصل بود اگر ہمین عزت و اعتبار تا آخر عصر نواب ممدوح باقی و قایم ماندی ، چها منفعتها محصل شدی ، چنانچه در آن ایام بمقابله

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عظیم الامرا بخطاب ممتاز الامرا سرافراز و ممتاز شد، سبحان ا
در اثنای این حال زهی تجاویز مکروهه از خاطر نیک اندیش
خان موصوف گل کرده که ناگفتنش ترجیح بر گفتن دارد، اما برا
آفرین و تحسین دانش او یکی از آنها می نگارم که روزی ا
راه فراست پسندیدهٔ خود بتصور افزائش قدر و اعتبار و برا
اغراض بسیار از تسلط (ق ۱۶ ب) خویش بجای خان مسطور
بملازمان جناب نواب رحمت مآب تجویز داد که بلحاظ بار
قرض لکوک از جهت خان مسطور همشیرهٔ مشفقهٔ محسنهٔ مهربان
خود یعنی جناب قدسیه را که از ابتدا تا الآن حصول این
عزت و افتخارش از وسیله کفش پای مبارک او است، وگر
سبب این اعزاز و اکرامش معلوم جبس باید ساخت، چنانچه جناب
نواب رحمت مآب بمقتضای آنکه خیرخواهی و ناشایستگی طریقهٔ ا
کمال ناصفائی بدل میداشت، این معنی بجناب قدسیه ظاهر نمو
فی مابین خواهر و برادر مواجهه و مقابله کنانیده آن نیک باطن
را بمعرض عتاب و خطاب جناب قدسیه درآورد و خود بدولت
هم نگاه التفات ازو درکشید، آخر از ره گذر وقوع این
امر ناصواب رنج و ندامت بیحساب در خاطر فاترش راه یافت
آمد و رفت او بدربار فیض مدار به کمی انجامید، و به دق
و اعتبارش کسر و انکسار بسیار واقع گردید، و هرگاه جناب
نواب رضوان مآب را سفر خیر اثر ناگور شریف پیش آمد د

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اعیان جلیل الشان و ملازمان فراست نشان به تحصیل شرف
و سعادت ہمراہی رکاب میمنت انتساب مامور شدند ، و برای
سرانجام مہام متعلقۂ دارالامارہ کسی سلیقہ شعار از عملۂ دربار
مکرمت آثار نماند خان موصوف را کہ از بدمزاجی و نخوت
شعاری او بدل متنفر بود ، چار ناچار جہت سرانجام امور
سرکار نامدار درین جا گذاشت ، و خود بدولت مع سایر
ارکان فدویت پیرا و ملازمان جان فدا بسان نیر اعظم ہمت
عالی نہمت بطی منازل سفر مصروف داشت ، انشاء اللہ تعالے
تفصیل این اجمال در مقام خود مذکور خواہد شد ، ازان حین
بدستیاری این تقریب ، ستارۂ سوختۂ خان موصوف باز از
پرتو مشعل این عزت افروختہ بہ مرور ایام اعتبار و پندارش
باین حد رسانید ، وگرنہ اصل حالش بر ہر نقیر و قطمیر ظاہر و
باہر است ، تا آنکہ مخفی نیست کہ جد امجد او نصیرالدولہ شکوہ
الملک نزد جناب نواب والاجاہ باوجود ثبوت نسبت برادری
و پیش جناب نواب عمدۃ الامرا با وصف تحقق دوگونہ قرابت
یکی عمومت و دیگر صہریت (۱) نظر بر حرکات ناپسندیدہ اش جز
مثل نوکر عمدۂ بزرگ منش متصور نگشتہ چہ قدر و وقار داشت
و پیش ارباب حکومت نیز چہ عزت و اعتبار ، چنانچہ
وقتیکہ در زمان جناب نواب والاجاہ جنت آرامگاہ الکۂ کرناٹک

(۱) صہریت (دامادی)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بضبطی ارباب کمپنی درآمد نواب لارڈ کارن والس بہادر نظ
بعدم حقیقت او در ریاست مثل جاگیرداران دیگر بیست،
نہم ذیحجہ سال یکہزار و دو صد و پنج ہجری خطی بنا مشر
در بارۂ طلب رسد بالقاب خان صاحب بسیار مہربان استظہ
مخلصان سلامت ترقیم نمود ، و ہم قبل ازان کہ جاگیردار چنو
گشتہ بر ہمین قدر و مرتبت بود کہ در سال یکہزار و یکصد
و پنجاہ و پنج ہجری مطابق یکہزار و یکصد و پنجاہ و یک فصل
تحت حکومت جعفرعلی خان فوجدار سیکاکول عاملی مصطفی نگر[1] ب
چنانچہ این حال از نامۂ عوض خان متصدی صوبہ حیدرآباد
بہ فوجدار مذکور نوشتہ واضح و لائح است ، و عبارتش بعینہ این
ازانجا کہ پاس سخن موجب مزید اعتبار است زود[2] زر تعہد
سرکار مصطفی نگر[3] و مرتضی نگر و سیاکول و طومار[4] سنی ۳ لک روپیہ
تغلب و تصرف انورالدین خان و طومار واصلات مصطفی نگر
عمل عبدالوہاب و تغلب و تصرف مومی الیہ بر جناح استعجال
بفرستند ، زنہار توقف و (ق ۱۷ الف) تغافل[5] نکنند ، تاکید بیشتر
از بیش دانند ، اگر در فرستادن طومار[6] سنی ۳ لک روپیہ[7] مداہنہ
خواہند کرد ، موافق مچلکا زر از شما گرفتہ خواہد شد انتہی و نیز
اعتبار شرف الامرا مرحوم برادر بزرگ خان موصوف ہم محتاج بیان

---

(۱) مصطفی نگر می نمود (۱ا) (۲) زودر زر (۱ا) (۳) مصفی نگر (۱ا)
(۴) سـ ۳ لک (۱ا) (۵) تغافل فال (۱ا) (۶) سے لک (۱ا) (۷) روپیہ بزرگ (۱ا)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نیست ، چنانچه روزی نیم آستین پوشیده در عهد ریاست جناب
نواب عمدة الامرا والاجاه بدربار فیض آثارش درآمد ، پس نواب
ممدوح که با وصفی که از راه عزّت افزائی حکم پوشش نیم
آستین بمثل بهرام جنگ مرحوم وغیره ملازمان نافذ گردانیده محض
بلحاظ نخوت فروشی و پندار و استکبار میلاپوریان که از آن مثل
تنفر خداوندان نعمت این ریاست کراهت و نفرت تام بهم
رسانیده بود نیم آستینش بزجر و توبیخ تمام بر تنش پاره پاره
گردانید و چون نواب رحمت مآب بروز انتقال پدر خان موصوف
دلیر جنگ شکوه الملک که نهم صفر سال یکهزار و دو صد و بیست
و نه هجری بوقوع آمده بنا بر سرکردن انواب منٹ گن بخدمت
والا درجت نواب لفٹننٹ جنرل هانربل جان ابرکرمبی بهادر خطی
نگارش فرمود ، جواب آمد که کسی از چنین قرابتیان لایق مثل
این توقیر مخصوص شان رئیس زادگان(۱) نیست ، درین صورت
زهی فرخندگی طالع خان موصوف که بخت خوابیده اش بمحض تائید
کارساز بنده نواز و دستگیری و تصدق این خداوندان نعمت
بی انباز بیدار گشته بعزت سر شدن انواب تعظیم دود نخوت
غرور در دماغش پیچید و حالانکه برای پدر این تکبر شعار این
چنین تعظیم و تکریم کسی ندید و نشنید

---

(۱)(م) زادگان این

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بیان بعض کوایف حمیت جناب رحمت مآب و دیگر چند رویداد و فواید آن

روزی در ماه محرم بر آبدار خانهٔ ولیعهد ریاست جناب صاحبزادهٔ ذی شوکت اعظم جاه جناب نواب رحمت مآب در پس حجابی و عبدالغفار خان بهادر ثابت جنگ پیش آن تشریف می داشتند که سائلی بلفظ نواب بسوی خان مسطور بانگ زد، ناگاه چهره جناب نواب رحمت مآب غضبناک گشت، فورًا خان مسطور از روی دانش بدر آمد این معنی بر آنجناب دریافته آنکس را بمقام کوتوالی فرستاده و بہ ستون بستہ بسیار مضروب تازیانہ تادیبانہ گردانید، تا غبار ملالے کہ ازین لفظ [1]بر خاطر مبارک راه یاب شده بدر رود و زمانی[2] حسام الملک مرحوم در سواری با بلبان[3] نوازان مانند جناب نواب معلی القاب از خانه خود برآمد چون منهیان این کیفیت را بسمع اشرف جناب نواب رسانیدند آنجناب نظر برینکه چنین طغرهٔ مخصوصه شایان شان رئیس کرناتک است باطلاع گورنر آن زمان و استخراج حکم پولس از ارتکاب چنین سواری شوکت آئین منعش کنانید و نیز مرحوم موصوف مسجدی نزدیک خانه خود احداث[4] نموده خواست که در آن

(۱) (آ) بر خاطر (۲) (ما) زبانی (۳) (آ) بلبان نام سازی است که اورا به لبان نوازند ۱۲ (۴) (ما) احدات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اقامت صلوت جمعه نماید ، چون این معنی بسمع اشرف جناب نواب رحمت مآب رسید باین مضمون پیام فرستاد که نماز جمعه بدون اذن امام در مذهب جایز نیست ، بفضله و قوته درین باب هرگز اذن نخواهم داد ، آخر به تهدید شدید[۱] اورا ازین اراده باز داشت ، و روزی جناب رحمت مآب با مدارالمهام خاص شرف اختصاص شرف الملک که در زمان نواب والاجاه جنت آرامگاه و نواب عمدة الامرا غفران پناه بخدمت داروغگی[۲] عدالت مامور بود ، نزد حسام الملک مرحوم تشریف فرمود ، بعد اجلاس آنجناب مرحوم ممدوح متوجه مدارالمهام گشته نظر بر هتک و الزامش یکی از مقدمات زمان (ق ۱۷ ب) داروغگی عدالت آغاز ساخت ، و بر نهج استفسار بیکی از قصص آن وقت پرداخت این معنی بر طبع کوه وقار آن رحمت مآب نهایت سنگین[۳] آمد و بغضب تمام این کلام تهدیدانه بر زبان راند که عروس[۴] مرده شوی گاهی هم آغوش یکی و گاهی همدوش دیگری میباشد ، نه ثروت و دولت دنیا را افتخاری ، و نه احتیاج و افتقار این جهان را اعتباری ، شیخ سعدی شیرازی قدس سره میفرماید

بر[۵] مرد هشیار دنیا خس است
که هر مدتی جای دیگر کس است

(۱) تهدید (ما) (۲) ۲۴ و ازو علی (ما) (۳) سگین (ما) (۴) از عروس مرده شوی کنایه از دنیای فانی باشد ۱۲ ا ب (آ) (۵) هر مرد (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نباید که سازی گهی چون خسان
بچشم حقارت نظر در کسان

و ازانجا برخاست و بمدارالمهام حکم کرد که از امروز با چنین خود پرستان از عقل و دانش دور بطور مساوات اقدام باید کرد و سخنانیکه ازین چنین متکبران مغرور سرزند ، جوابانش بطور همسری بر زبان باید آورد ، و قسم سر من تا جیتے[1] که مرحوم معزی الیه به تعظیم تو نیاید هرگز به تعظیمش قایم نشوی ، غرض مدارالمهام موصوف تا زمانیکه ذخیره حیات به خازن اجل سپرد باهمه باد فروشان نخوت شعار به همان خودداری بسر برد ، هم چنین افتخارالدوله حافظ محمد ناصرخان بهادر چهار نفر را با لباس گنده بر چهار اسپان لنگنده نشانده بارادهٔ بیهودهٔ همسری جناب نواب ستوده القاب افتان و خیزان افتخاراً سواری می نمود روزی ناگاه جناب نواب معلی القاب در شاهراه با ایشان دوچار شده از خشم و غضب بسیار ایشان را کشان کشان به پیشگاه ملازمان خود طلبیده بر آنها عتاب و خطاب چنان فرمود که خان مشار الیه خیلی ترسیده اگرچه در ظاهر به ترک این امر ناپسندیده حفظ حرمت و خیریت خود اندیشید ، اما بمقتضای سفاهت لباس جوانان را بر پشت آنها مخفی بسته از حوالی کندساله[2] خود را بیرون رسانیده در سواد پلی وارم مرتکب اینقسم سواری نالایم

(۱) حیلبیکه (م)   (۲) کنڈساله (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و باعث اضحوکۂ[1] سایر مردم می‌گشت و نیز روزی جناب نواب
رحمت مآب به تقریبی بخانۂ مومی الیه با مولوی حکیم احمدحسین خان
بهادر ندیم خاص تشریف فرما گشت ، خان مشار الیه از نخوت
بےمعنی و بیهوده دم مساوات زنی که بآن جناب فیض مآب
میداشت ، رفاقتش را واقعی و وزنی نه نگاشته[2] پاندان از
دست دیگری به حکیم موصوف دهانید ، پس آن خداوند حمیت
بمجرد این حرکت توهین تضمینش بحدی در خشم آمد که ارادۂ برخاست
برنشست مرجح گردانید ، خان[3] مذکور ترسان و هراسان بعجز تمام
خود را نگون ساخته با سینۂ غضب آگینش چسپانیده باستعفاء
این جسارت شعلۂ آتش غضبش فرونشانید ، و باز خود استاده
پاندان از دست خویش بپیش حکیم سابق الذکر گزرانید[4] ، روزی
چوبدار از جانب دلیرجنگ شکوه الملک حاضر حضور جناب نواب
رحمت مآب گردیده عرض کرد که نواب صاحب بعد سلام استدعای
خیریت حضور نموده اند ، جناب نواب حمیت انتساب
بمجرد استماع لفظ نواب در فرط غضب آمده حکم فرمود
تا طبانچه زدند و در قید کردند ، روزی در عصر ریاست
جناب نواب رضوان مآب بتقریب دعوت فاتحۂ شاه بوعلی
قلندر قدس سره بخانه مشفقی مولوی عبدالودود صاحب رفته بودم

(۱) ای آنچه ازوی خنده آید ۱۲ ص (آ) (۲) نینگاشته (با آ) (۳) خانمذکور
(۴) گزرانید ای نهاد ۱۲ عین المصادر (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و در آنجا شرف الامرا مرحوم را با مولوی شهاب الدین صاحب یافتم چون مرحوم معزی الیه مرا معاینه نمود لب بسفارش نوکری مولوی شهاب الدین صاحب کشود ، من عذر عدم گنجایش در سرکار بمیان آوردم ، و از زبان مولوی صاحب مسطور به نهایت اضطراب چنان سرزد (ق ۱۸ الف) که بهر طور این سفارش نواب صاحب ما بحضور باید رسانید ، آئنده هر چه مقدر است بوقوع خواهد آمد ، شرف الامرا مرحوم بمجرد شنیدن لفظ نواب از زبان مولوی صاحب مزبور سرگذشت مذکور بیان[1] و در باب بار دیگر نیاوردن آن لفظ بر زبان تقیید فراوان نمود ، چنانچه راقم این ماجرا حینے که خان موصوف حاضر حضور بود بعرض ملازمان رسانید ، فرمود که مرا هم ازین معنی آگهی است ، و خان موصوف هم اگرچه واقف این امر و مصدق قول من بود ، اما در آن وقت چهره اش بکمال انفعال زرد می نمود ، و آنجناب روی ما هر دو می دید و تبسم می فرمود و هم بدین منوال زبانی[2] خالم که بحضور رضوان مآب عرض کرد گوش زد راقم گردیده که در وقت ریاست جناب نواب والا جنت آرام گاه باری سرفراز علی خان از جانب نصیر الدوله شکوه الملک مرحوم بدریافت خیریت حضور آن عالیشان مع خالم که رفیق خان[3] مزبور بود به همایون محل حاضر آمده منتظر برآمد حضور فیض اشتباه والاجاه

---

(۱) بیان و دربیان و درباب (ما) (۲) ازربانی (ما) (۳) (ما) خانجر بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نشستہ بود ، وقتیکہ بر طبق عادت از کلس محل بہ ہمایون محل تشریف آورد ، خان مومی الیہ بکمال ادب بیشتر شناخته آداب بجا بجا آورده در باب استفسار مژدهٔ خیریت باین منوال بعرض فیض معرض آن مظهر جاه و اجلال رسانید که غلام را پدرم نواب نصیرالدوله شکوه الملک باستدراک خیریت حضور فرستاده اند، بمجرد شنیدن لفظ نواب خیلی خشمگین شده و گوشمال خان مسطور از ، دست خاص نمود ، از زبان فیض ترجمان این کلمات فرمود که کدام پدرت را نواب ساخته ، اگر بار دیگر چنین جسارت نمائی سزای عقوبت افزا یابی ، خان مزبور ترسان و لرزان استعفای جریمهٔ خود ساخته باجازت انصراف مرخص گردید ، پس درین صورت به یقین پیوست که حوصله طبایع غیور سلاطین دانش آئین و روسای باشکوه و تمکین اولین و آخرین که مظهر صفات جلالیه و جمالیه حضرت باری ، و در کارنامهٔ[۱] ظهور عقل و دانش نقوش غریبهٔ کلک بدایع نگار صنع کردگار اند ، این معنی را بر[۲] نمی تابد که کسی که از مرتبه خودها فروتر است گو که اصغر باشد یا اکبر در لوازم آداب و خصوصیات خودها مثل قابلیت پیشکش[۳] ستانی و تسلیم و لیاقت خطاب نواب و سلطان وغیره برای تکریم و فرود آمدن مردم ملازم و غیرملازم

(۱) (آ) کارنامه = ای تاریخ ۱۲

(۲) برنمی تابد = ای تحمل نمی کند ۱۲ (آ) (۳) (ما) نذر و تسلیم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از سواری خودها چنین تلافی سواری خداوندان عالیشان برای تنظ
دم مساوات زند و بلکه بمجرد صدور این چنین حرکات وکلمات
از کمترانِ این برتران صورت عتاب و خطاب شان در آئینه ظهور
جلوه گر می‌شود و مرتکب این امور که سزاوار امرا و خواقین ثروت
معمور است تنبیهًا و تادیبًا مستوجب قید و بند شدید میگردد
تطبیق مقال هذا اینکه مقتدای علمای جلیل الشان ، پیشوای فضلای
رفیع المکان ، سرحلقهٔ واعظان نکته دان ، سردفتر مفسران حقائق
تبیان ، مستند فصحای متاخرین ، مفخر بلغای متبحرین ، واقف
مواقف کونیه ، عارف معارف الهیه ، کاشف اسرار جلی وخفی
ملا حسین واعظ کاشفی علیه الرحمه در باب سی و یکم اخلاق محسنی
فرموده که غیرت چیزیست که صیانت آن در تدبیر مهمات وتد
سیاسات انسان را ناگزیر و لازم است عمومًا و سلاطین و روسا
با تمکین را نگاهداشت آن در سرانجام امور ملت و انصرام مهام
(ق ١٨ ب) مملکت واجب و متحتم خصوصًا غیرت بر دو نوع است
غیرت دین و غیرت دنیا و رعایت هر دو نوع ضروریست اما
غیرت دین آنست که در تمشیت امر معروف و نهی منکر سعی جمیل
نمایند ، و ملازمان حضرت و رعایای مملکت خود را مرتکب اطاعت
و ممنوع معاصی و مناهی فرمایند و غیرت دنیا بر سه نوع است
اول نسبت با اشباه و اقران خویش دوم نسبت با خاصه خود
سیم نسبت با عموم خلق اما آنچه نسبت با مثال خود است چنان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باشد که تفوق بر ایشان در مرتبهٔ خواهد که هیچ کدام را بروی سرفرازی نرسد، و خود بحسب جاه و صولت و قدرت وشوکت وعظمت وحشمت و اقتدار و ابهت از همگی بیش و از جملگی در پیش باشد، و هر آیینه از ظهور این غیرت و وفور این حمیت[1] بیشتر بود، آورده اند که یکی از اولاد سلاطین حکیمی را پرسید که میخواهم از همه اخوان و اقران خود برسر آیم، و گوی دولت از میدان[2] کارهای کلی کشاید و مهمات حسب المراد برآید و این از خصایص اهل همت است، هرچند همت بلندتر باشد این غیرت را غلبه اختیار بچوگان اقتدار بربایم، مرا از اسباب این کار چه چیز بدست باید آورد، حکیم گفت ای شاهزادهٔ مرا اکتساب دولت را هیچ سببی به از حمیت و غیرت نیست

نظم

کسی کو بغیرت برافراخت تیغ
سر تیغ را بگذراند ز میغ
چنین گفت آن مرد بیدار بخت
که از غیرت آید بکف تاج وتخت
زغیرت بدست آیدت نام و ننگ
زغیرت مراد خود آری بچنگ

(۱) حمیت را غلبه (ما) (۲) میدان را هیچ سببی (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آما غیرتی که نسبت بخاصهٔ خود است آنچنان باشد که خواص حرم خود را از چشم نامحرم پوشیده دارد و ایشان را در محافظت حلال عصمت و عفت مبالغه نماید ، و هرچه رعایت آن شرعًا و عرفًا لازم باشد ایشان را بران معتاد سازد ، تا به یمن آن اهالی و رعایا نیز بصلاح موصوف و از فساد مهجور باشند، بزرگی در وصیت یکی از پردگیان حرم عفت خود فرموده .

(نظم)

پردگیان را بمقام جلال
جلوه حرام است مگر با حلال
دیده بهر روی نباید کشاد
پای بهر کوی نباید نهاد
این همه آفت که بتن می رسد
از نظر توبه شکن می رسد
دیده فرو پوش چو دُرّ صدف
تا نشوی تیر بلا را هدف
هر که بجز جفت[1] حلالت بود
رخ منما گر همه خالت بود

آما غیرت به نسبت عموم خلق چنان است که غیرتی که بر محذرات

(۱) (ط). بجز جفت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حرم خود دارد نسبت با حرم جمیع مسلمانان بجا آرد و نگذارد که
از ملازمان بارگاه جهان پناه بدنامی بخاندان مردم یا ناموس ایشان
راه یابد انتهی کلامه ، پس هر بادشاهی که چنین حمیت در نهاد
عظمت بنیاد خود دارد لایق بادشاهی و سزاوار خطاب ظل
الهی است ، و هر امیر و رئیسی که همت والا نهمت خویش
بر تحصیل این غیرت گمارد مستحق امارت و ریاست ، و شایستهٔ
(ق ۱۹ الف) القاب نوابی و جاهی ، و نیز واضع قوانین ملک
رانی ، مخترع قواعد جهانبانی ، گیهان(۱) خدیو عدالت گستر ،
امیر تیمور فریدون فر ، در تزک خود نصیحت مرشد کامل حق واصل
خود(۲) زیب تسطیر فرموده ، و آن این است که هر که از مردان
فتوت نشان عموماً و از رؤسا و شاهان خصوصاً مثل غیرت
و حمیت و ننگ و ناموس مرغ لک لک(۳) زیرک پیش دید
خاطر ندارد ، و در ریاست و حکومت خود دیگری را شریک
آرد ، حضرت حق جل و علا که مالک لاشریک مملکت
ارض و سما و معطی دولت و نعمت دین و دنیا است ،

---

(۱) گیهان بر وزن پیمان بمعنی روزگار و دنیا و جهان باشد ۱۲ ب (آ) (۲) یعنی قطب الاقطاب شیخ زین الدین ابوبکر تیبادی قدس سره (آ) (۳) و آن اینست که چون لک لک در آشیانهٔ خود بچه زاغی را هم آغوش بچگان خود دید سه شبانروز بران بچهٔ زاغ نظر گماشت و بعد از سه روز که غایب شد سه صد و چهار صد لک لک جمع آمدند و مادهٔ آن لک لک را بمنقار و مخلب می زدند تا بمرد ۱۲ (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مسند سلطنت و امارت باو نگمارد و او را سزاوار عطای خلعت اطاعت اُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ نپندارد ، زیرا که حکمران در ریاست واحد میباشد ، و حکومت بواحد می زیبد ، و وقوع شرکت دران منافی سطوت و غیرت مستوجب سلطنت و مملکت و مخالف هیبت و قوت مستلزم سیاست و ریاست است چه طوفان وجودِ اقتضای[1] هر یک بمقتضای اختلاف آرا گرد عدم انتظام مهام انام می انگیزد ، و بلای انواع خللها و اقسام فتنها می خیزد ، و نظر برین بادشاه جم جاه جناب ظل الله امیر تیمور شاه اقربای خود را از چنین شراکت باز میداشت و بر تقدیر ظهور خواهش اشتراک تادیبًا آنها را در حبس و افلاس میگذاشت دیگر اینکه تعظیم و تکریم عندالله باعتبار کبر سن نیست ، چنانکه فرموده اند بزرگی بعقل است نه بسال توانگری بدل است نه بمال ، اگر بر کبر سنی بودی ، یعقوب علیه السلام بر طبق شریعت خویش سجدهٔ انحنا بیوسف علیه السلام ننمودی ، و سید دو عالم صلی الله علیه وسلم اسامه بن زید را که مولی زادهٔ آنجناب سترگ و در سن خرد ، و بدانش بزرگ بود سر لشکر ظفر پیکر نفرمودی ، چنانچه او را برای جهاد کفار ضلالت شعار سمت اُبْنیٰ[2] که از دیار روم است روانه کرد چون بعضی اشخاص نظر بمولی زادگی و صغر سالگی او رضی الله عنه

(۱) اقتضای اختلاف آرا (ما) (۲) ابنی (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طعنها از راه تحقیر بسر کرد کیش بمیان آورد آن سرور دوجهان
باصفای این معنی فرمود که إِنْ طَعَنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ
طَعَنْتُمْ فِي آمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ وَ آيْمُ اللهُ أنه كَانَ
لَخَلِقًا لِلْآمَارَةِ وَ آنْ كَانَ لَمِنْ آحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ وَإِنَّ هٰذَا
لَمِنْ آحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ یعنی اگر مردم بر سرداری اسامه
طعن میکنند تحقیق بیشتر هم در امارت و حکومت پدروی یعنی
زید پسر خواندهٔ من طعن کرده باشند ، بنام ایزد که زید پیش
من سزاوار حکومت و امارت و دوست تر از مردم بود بدرستیکه
اسامه نیز بعد پدرش نزد من محبوب ترین مردم و شایستهٔ
حکومت و سرداری است انتهی و هم کشاف حقایق ، وصاف
دقایق ، بحر علوم شریعت ، کنز فنون طریقت ، عارف
معارف ذات مطلق ، کاشف اسرار نور برحق ، شاه عبدالحق دهلوی
قدس سره العزیز (ق ۱۹ اب) در آداب الصالحین مطابق مضمون
حق و هم از حقوق مسلمین مرقوم کیمیائے سعادت من تصنیف
پرده کشای وجوه حقایق ذات حق ، آئینه نمائی صور دقایق صفات
مطلق ، حبیب حبیب اله ، کلیم کلیم الله ، دانای علوم وحی
الهی ، واقف اسرار نامتناهی ، حجت الاسلام امام محمد غزالی رحمة الله
علیه میفرماید که از حقوق مسلم آنست هرکرا هیئت ظاهر و لباس
او دلالت بر علو منزلت کند رعایت نماید ، و حفظ منزلت
او کند ، که رعایت منازل درین است ، پس توقیر و احترام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

او اشراف و اکابر را نه چنان باشد که ارازل و ادانی را، چه رعایت هر یکی در خور مرتبه او است، و در خلاف این ایذا است، چه مردم محترم و معزز را اگر تعظیم نکنند ایذا کشد، و مردم فقیر را اگر اندک التفات کنند بهمان مقدار شاد گردد، آورده اند که پیش ام المومنین عایشه رضی الله عنها طعامی نهاده بودند، سایل آمد، فرمودند که بدهید، بعد ازان سواری ازان راه می گذشت، فرمودند که بخوانید این سوار را، گفتند که یا ام المومنین مسکینان را از دور طعام میدهی، اغنیا را بحضور خود میخوانی، فرمودند که حق تعالی هر یکی را مرتبهٔ و منزلی داده، پس لازم است بر ما که حفظ آن منازل کنیم، این مسکین راضی است به قرصی و طمعی زیاده ندارد، و این غنی ایذا می کشد اگر او را بطریق گدایان قرصی بدهیم، پس خوب نیست ایذائے مسلمانان، مروی است که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم درون خانه بود و صحابه رضوان الله علیهم اجمعین جمع بودند، ناگهان جریر بن عبدالله بجلی در آمد، چون جا نیافت بر در خانه بنشست، پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم جامهٔ خود را پیچیده به سوی او انداخت که برین بنشین، پس جریر آن جامه بر چشم نهاد و بگریست و گفت یا رسول الله چه حد[1] است مرا که بر جامه تو نشینم

(۱) حد = مرتبه دلیری و وصف ۱۲ ب (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

آكْرِمُكَ اللهُ كَمَا آكْرَمْتَنِيْ پس دید آن حضرت صلی الله
علیه وسلم بجانب قوم و گفت که چون بیاید شما را بزرگی پس
گرامی کنید او را و چون کسی پیش آنحضرت صلی الله علیه وسلم
می آمد و وی بروسادهٔ که نشسته می بود و گنجایش آن نبود که
باوی دروساده نشیند، و ساده از زیر خود کشیده در زیر او
می نهاد و اگر نمی نشست مبالغه می کرد تا که می نشست صلی الله علیه
وسلم و علی آله اجمعین انتهی، پس درین صورت تعظیمی که مردمان
بعظمای زمان چون سلاطین و حکام و روسای عالی مقام و اهل مناصب
بااحتشام و سادات و علما و شرفا و مشایخ ذوی الاحترام می نمایند
فی الحقیقت این تعظیم و تکریم بمقتضای عقل و فراستی و شان و مرتبی
که خداتعالی به نفس نفیس ایشان کرامت فرموده ثابت و متحقق
است نه موقوف بر شرافت آبائی و بزرگی قرابت داری، چنانچه
حال امرا و عظمای روزگار ما مطابق این معنی است، یعنی بعد
فردوس خرامی نواب ما صاحبان شوکت و حشمت (ق ۲۰ الف)
و حاکمان ذی قدرت و ثروت، از دانایان فرنگ با فرهنگ
بتعظیم و تفخیم رونق بخش مسند اعظم جاهی، مربع نشین چار بالش
والاجاهی، سرو چمنستان یک سال و سه ماه، نور جبین وسیمای
مهر و ماه، مهر سپهر مباهات و تفاخر، جناب نواب غلام محمد غوث خان
بهادر پرداختند، و می پردازند، و با این هم میباید که تفویض
حکومت و امارت مشروط بخداترسی و نیکوکاری و مربوط بدادرسی

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و دیانت داری بوده باشد ، پس هر که از چنین شمایل حمیده و خصایل پسندیده مقبول خالق و ممدوح خلایق گردد لاریب او سزاوار امارت و سرداری و شایستهٔ حکومت و خدمت سپاری است ، چنانچه سعدی شیرازی علیه الرحمه فرموده ؎

خدا ترس را به رعیت گمار
که معمار ملک است پرهیزگار

و اگر کسی بے اکتساب فضایل مسطوره از راه نخوت فروشی و واسطهٔ قرابت و خویشی، درمیان خلایق گردن افتخار بیفرازد و براه عظمت طلبی خود تازد ، صرف فضولی و محض حماقت نمائی بلکه ماصدق این معنی است ؎

چو فضله ایست که می زاید از غذای لطیف
کسیکه فخر کند بر نسب ز بی هنری

هرگاه درآغاز ریاست سراسر افاضت نواب عالیجناب رحمت مآب سایر اهل خاندان فساد بنیان باختیار رسم طوایف الملوک با او پهلو زنی می کردند آنجناب مستطاب ما از فرط حمیت که شیوهٔ رضیهٔ امرای علو همت و طریقهٔ انیقهٔ عظمای سمو فطرت است ازان فرقهٔ آواره سخت کاره و پر دل بوده مزاج والا به هر گونه که اقتضا می کرد بر تنبیه اینها می گماشت ، علی الخصوص از میلاپوریان باقتضای فضولیهای ناشایان تنفر بسیار، مثل جناب جد امجد و پدر والا اقتدار و عم عالی مقدار خود میداشت ،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و روزی آنجناب رحمت مآب در زمان عود بیماری ثانیًا بجناب
صاحبزادهٔ کلان در سال یکهزار و دو صد و سی هجری که
بهمایون محل شرف سکونت می بخشیدند، و جناب قدسیه آن وقت
برای سرانجام کاری بشادی محل تشریف فرما گردیده بود، دفعتًا بعد
نماز مغرب بعیادت فرزند دلبند موصوف خود تشریف آورده
نزد پلنگ آنجناب جلوس فرمود، و ما حاضرین دور دور
مطابق دستور مودب نشستیم در آن وقت شاید بمقتضای آن که
از طرف میلاپوریان بوالفضول نوعی شکرابی نامعقول برمزاج وارد
شده از اول تا آخر همگی کیفیت بے اعتدالیهای نصیرالدوله
از تجویز ورود نواب حیدرعلی خان بهادر جهت تنبیه برادر شفیق[1]
علی التحقیق خودش، و ارادهٔ تمکن رو بر مسند ریاست الکهٔ کرناٹک
باعانت نواب مذکور و حال استخلاص و نجات او از قید
نواب مسطور بمساعیٔ جمیله جناب نواب والاجاه، و صورت
تجویز نواب امیرالامرا ارسال سلاسل طلائی بیش او بسبیل هدیه از
وساطت عمال ارکاٹ (ق ۲۰ ب) و ساتکده وغیره بمجازات
وقوع چنین بدخواهیش، و سرگذشت تشریف آوری نواب والاجاه
جنت آرامگاه نزد جناب نواب امیرالامرا فردوس مکان بامتناع تجویز
مذکور و استحسان عدم صورت بست نسبت های صاحبزادگان جلیل الشان
بادختران میلاپوریان، و مغتنم دانستن قرابت ضیاء[2] الدوله با خویشتن

(۱) شفیق خودکش (ا)
(۲) ضیاو (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یک یک بیان فرمود ، و بکمال خضوع و خشوع دست برداشته
در حق ایشان بد دعا نمود ، اگرچه چنین امور بمقتضای غیرت
و حمیت موفور از جناب نواب رحمت مآب بسیار بظهور آمد
اما درین اوراق ذکر تمامی آن موجب ابرام(۱) خاطر ناظرین دانسته
سطری ازان به حیز(۲) ارقام در آورد

بیان صفات حمیده و اوصاف برگزیده جناب نواب رحمت مآب که حضرت باریتعالی در جوهر ذات اقدسش مخمر فرمود و ذکر کتخدائی هر دو صاحبزادگان اعظم المرتبت عظیم الشان که بکدام سن و سال جلوه ظهور نمود

در خاندان انوری و دودمان والا جاهی مثل امیر بے نظیر
جناب نواب رحمت مآب که بخدا ترسی و راستی و فیاضی و حق رسانی
و قدرا نوازی و حقوق شناسی و رقت قلبی و کسر نفسی و صلهٔ رحمی
وعده وفائی ببعدیل و انباز بود ، و در جود و فتوت و همت
و مروت و آئین خودداری و پاس مراتب بزرگان و همسرانیکه در
حفظ مرتبه خود بدولت می پرداختند بین الاماثل والا قران ممتاز ،
چشم فلک ندیده ، و گوش روزگار نشنیده ، وقتیکه آیات بینات

---

(۱) ابرام = ملال کردن ۱۲ م (آ) (۲) بخیر (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تنذیر و احادیث طیبات تحذیر(۱) بحضورش خوانده می‌شد یا خود بتذکر گناهان گذشته بر زبان فیض بنیانش می‌آورد نهار(۲) سرشار سرشک از چشمه سار چشم بگلزار رخسار روان گشته از جایش می‌برد، سحاب نوالش تادم اقبالش بر مزارع دوست و دشمن یکسان می بارید ، و بهار دل همیشه بهارش سرِ خارِ حب دنیای(۳) دنی در ته تیغ عدم می‌نشانید ، در نظر عطای دریا دلش لکوک بمنزله الوف می نمود و در چشم همت گردون منزلش مراتب الوف از تعداد احاد نمی افزود ، چنانچه در اوایل سنین فرحت تضمین جلوس میمنت مانوس مسند موروثی روزی مدارالمهام جناب شرف الملک مرحوم بموجب ارشاد فیض مواد معلی بعد وصول زر خمس بحجرهٔ خزانه عامره یک یک لک روپیه علیحده علیحده انبار نموده بزمانی که خود بدولت در کلس محل تشریف میداشت عرض نمود ، بمجرد عرض این معنی برخاسته از برای آنکه مقدار انبارش دریابد ، با جناب موصوف سوی حجرهٔ خزانه قدم فرسود، هرگاه نزدیک درِ حجرهٔ مذکور در رسید ، دفعتةً برگردید، جناب موصوف ازین حرکت سراپا حیرت گشته به مبادرت(۴) استفسار وجهش پرداخت ، فرمود می ترسم از آنکه وقت معاینه اش رغبت مزاج ما بامساک آن گراید تا وقت احتیاج برآید ، هرچند جناب موصوف

(۱) تحذیر ای ترسانیدن ۱۲ ام آ، (۲) نهار ای لبریز ۱۲ ب آ، (۳) دنیا دنی (۵)،
(۴) مبادرت ای پیشی گرفتن ۱۲ کنز آ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اطمینان و امتحان خود را از طبع مبارکش مرة بعد اولی وکرة بعد
اخری بعرض فیض والا رسانید ، لاکن پذیرا نفرموده از
روی عجز تمام ارشاد نمود که حالا تکلیفی بر خود گوارا داشته
به تقسیم تمامی زر مسطور بکسان مامور باید پرداخت ، و بعد تقسیم
باز بحضور ما معاودت باید ساخت ، جناب موصوف پس از
بجا آوردن این امر والا قدر چون بشرف ادراک حضور دمساز
گردید ، از عنایت نیم آستنین لباس افتخار در برکشید ، بعد وفات
آن والاهمت در عصر فرخنده اثر جناب نواب رضوان مآب روزی
راقم بخانه جناب موصوف برطبق معمول از برای درس یافته بود، جناب
موصوف به تقریبی تذکره مسطور بمعرض بیان آورده باواز بلند
بگریست ، و فرمود بعد همچنین امیر کبیر و این چنین کریم دستگیر
زیست خود محض ناچاریست روزی چین حیات آن ذی همت
عالی فطرت در دبستان فیض نشان صاحبزادهٔ فیض آماده عظیم جاه
پیش عالم عارف بالله جناب مولوی وجیه الله[1] رحمة الله درس کتاب
(ق ۲۱ الف) صرف میگرفتم مولوی صاحب تقریباً توجه بارشادم
گماشت که امروز بحضور کرمت دستور رفته بودم ، و آن
فیاض زمان در محل تشریف میداشت بانتظار ملاقاتش قدری
مکث و اهمال ورزیدم ، پس آنجناب از محل سرا بیرون خرامید
و چون پیش نشیمن خاص فرشی گسترده و مابین آن فرش د

(۱) وجیه الله (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرش جلوس گاه خاص جای خالی مانده بود ، آن عالیشان سراسر تواضع باوجود حضور حشم و خدم قریب فرش اول کفش از پای مبارک بدست خود کشید ، و بعد مرور ازانجا باز از دست خویش برپا پوشید ، و تالب فرش مجلس خاص خرامان شده آنجا خلع نمود ، و نزد فقیر آمده جلوس فرمود ، عرض کردم که با این چنین ثروت عظیم و اقتدار فخیم[1] پاپوش خود از دست برداشتن بےشائبهٔ[2] تکلف کمال بےتکلفی می نماید ، ارشاد فرمود که گاه گاه به کسر نفس خود از من همچنین بوقوع می آید تا نفس من لوای سرکشی نیفرازد ، و ایام گذشته عسرت خویش فراموش نسازد ، باز التماس نمودم که حیف ما فقرای این زمان را با وصف دعوی فقر باین منوال نفس‌کشی حاصل نیست ، بار دیگر به عجز فراوان با چشم گریان بزبان فیض بنیان آورد که ای مولوی صاحب شب و روز مرا خوف طاغی شدن نفس بسیار می باشد دعای خیر از شما در حق من کافی است الغرض بعد ازین از هر دری بمکالمات دیگر درپیوسته مرخص شدم ، ازان باز هرچند نفس خود را تنبیه میکنم از حرونی[3] باز نمی آید و به پند پذیری نمی گراید و در ابتدای ریاست آن سراپا موهبت همه ملازمان ماذون شدند که هر روز وقت ده ساعت بهمایون محل حاضر آیند و صف بسته مستفید مجرا شوند ، لهذا روزی پدرم بوقت موقت در ایام صیام خود را

(۱) فخیم (۱)، (۲) بیشائبه (آ)، (۳) حرونی ؟ ای سرکشی ۱۲ م (آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بمحل مذکور رسانید، و باستحصال[1] شرف مجرا هم سلک ملازمان
منظر برآمد خاص بود که خود بدولت برآمد فرموده متوجه
مجرائیان گردید، درآن حاضرین سعادت علی خان عرف زنده صاحب
نایطی هم بمنظر مبارک درآمد بمجردیکه بنامش صدا زد پیشتر آمد،
فرمود که آیا گرسنگی صوم شمارا باضطرار می آرد، او بعرض رسانید
که البته شان رمضان همین اقتضا دارد، در جوابش بانبساط
ارشاد کرد که حاشا از صوم این ماه مبارک مرا گرسنگی
مفهوم نمی گردد باز مشارالیه به جرات عرض نمود که اگر بحضور
گرسنگی صوم معلوم شدی بهتر بودے بمجرد این معروضه مومی الیه
نامش باز بر زبان آورده ارشاد کرد که شاید مقصود شما ازین
بیان دریافت گرسنگی غربا بوده باشد، این گرسنگی صوم چیست
من آن گرسنگی ایام عسرت خود یاد دارم، اصلا تا دم زیست
خود ازان ناسی[2] وذاهل نخواهم ماند، و ذکر این نعمت رب کریم
هر آن و زمان بر زبان شکر بیان خویش خواهم راند، همه
حاضرین از استماع این کلام سراسر رحم وکرم نهال محبتش در
خیابان دل کاشتند، و دست دعا بخوبی دارین او برداشتند
آن جناب ترحم مآب بسرگرمی تمام تقیید وافی و توجه کافی در
ادای حقوق هرگونه از تقسیم مشاهرهٔ ملازمان و غیر آن بهرماهی
و قدردانی و قدرافزائی قدیمان[3] بهرگاهی و بیگاهی میفرمود، و

(۱) واستحصال(ما) (۲) تاسی (ما) (۳) قدیمانه (ما)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پیوستہ در حق شناسی و صلۂ رحمی اہل قرابت باوجود حسد و ناتوان
بینی ایشان بر طبق مرتبۂ ہرکس بسلوک و مراعات ہر نوع از
[۱] سرگرم سرگرم بود چنانکہ کلمات عبرت خیز آنجناب رقّت انگیز بود،
ہمچنان حکایات موعظت آمیز او ناخن زن دل نا پرہیز ، اکثر
عادت آنجناب آن بود کہ بر زبان فیض ترجمان خویش لفظ اللہ
کریم است جل جلالہ آورد ، و بہ فرزندان و محبان و خیرخواہان
خود مدام ہمین نصیحت میکرد کہ آنًا فانًا بجز فضل خدای تعالے
چیزی دیگر مخواہید و ہمگی مطالب مرغوب در تحت آن حاصل
و جمیع مقاصد مطلوب بذریعۂ آن واصل دانید ، و ہر ہر
یکی از سایر بندگان او تعالی لازم کہ خود را لاشئ و ناچیز
محض داند ، کہ چیز کنندۂ ناچیزہا می تواند کہ ناچیز را چیزی
گرداند ، اگر کسی بتصور خودنمائی در پے بود و وجود خود
دود ، از جانب (ق ۲۰ ب) مختار مطلق بالعکس عمل رود ،
مصرع : او ست سازد چیزہا ناچیزہا
انتہی ، فی الواقع توانای برحق او است کہ کوہ را کاہ گرداند ،
و ذرہ را بآفتاب رساند ، اگر کسی بتصور من ہم چیزی ہستم
لوای انا و لاغیری برسما افزازد ، غیور حقیقی نشان تکبر و غرورش
سر بر زمین اندازد ، و تقاضای غیرتش نمی گذارد کہ کسی سر تکبر
برآرد ، نہال کہ سر نخوت بسوی آسمان افراخت ، با این بلندی

---

(۱) دما، سرگرم سرگرم بود (۲) دما، انگا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سایهٔ او را مایل زمین ساخت و ذرهٔ که بساط عجز بر بسیط خاک انداخت ، ساز همتش به هم آغوشی چرخ برین نواخت ، افتاده منظور و مقبول بارگاه او است ، و سرفراز مطرود و مردود آستان باعز و جاه او ، ے

تواضع سر رفعت افرازدت

تکبر بخاک اندر اندازدت

اگر وقتی بر ملازمان بر آشفتی از روی عتاب گفتی که استیصال و برطرفی همه شماها خواهم نمود ، یا یک یک را مشاهرهٔ پنج پنج روپیه خواهم ساخت ، فی الفور از راه انصاف داد به تنبیه نفس خود می پرداخت که اگر حال این چنین شود ترا نواب که خواهد گفت و گوهر تعظیم و تکریم تو که خواهد سفت ، و چون آنجناب منیف محافظ آداب شرع شریف بود از معاینهٔ صورت فاسق معلن نهایت نفرت می نمود ، چنانچه روزی معتبر خان بهادر صفدر جنگ جاگیردار رنجگده را در ایام صیام ماه رمضان برکت التیام تنبول خورده به صحن دیوانخانه جلوس گاه خاص پیش صاحبزادهٔ بلند اقبال ولیعهد استاده ملاحظه فرمود ، بصاحبزادهٔ ممدوح تعرض شدید نمود که چنین بے تمیز بی باک را بحضور خود چرا بار میدهی که بصحبتش هیچ گاه از بند بدنامی نرهی ، اورا بقدغن بلیغ پندی دهی که گاهی باین جسارت حاضر حضور ما نشود ، بعد ازین در مراتب توقیرش چیزی از تقصیر افزود ، و همواره از کارهای قبیح که مر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به بدنامی کشد گریزان می بود ، و از حرکات و سکنات بے معنی که پیش خلایق منجر به بدنمائی گردد احتراز بسیار می نمود ، و اگر برکسی از حضار محفل و خدام حضور فیض گنجور در غضبت آمدی فی الفور[1] بحکم حدیث ادخال السرور فی قلب المومنین من عمل الثقلین ازان کس بعجز تمام استعفای خطای خود کردی تا دلش نشکند که از دل شکنی مردم کمال خوف داشت ، و گاهی بحوالی کاریکه خلق خدا را ازان اذیتی یا تکلیفی بهم رسد نمی گردید ، و بفرزندان و هواخواهان خویش همواره این اندرز می فرمود که در پی چنان شغلها مروید که بندگان خدا را دران از خود متنفر یابید، چنانچه پیش از وفاتش به نه روز عید سعید رمضان شریف وقت هشت ساعت روز برآمده بر عادت خویش بسواری عید بدارالامارهٔ چیپاک تشریف فرما گردید ، و همه جلو و حشم و خدم و مراکب وغیره سواری خاصه مهیا و آماده گشته مگر صاحبزادهٔ خرد بزرگ دانش بسبب انفجار دبیلهٔ که در رانش بود حاضر شدن نتوانست ، و چون خود بدولت باین معنی آگهی نداشت از عدم حضورش بهم برآمده بعد قدری مکث و انتظار بعجلت تمام به طلبش یک ترپ سوار فرستاد ، و پیش صاحبزادهٔ بزرگِ خرد پرور ، ولیعهد فیض گستر از راه شفقت پدری و تعلیم آداب سروری بکلام موعظت انجام زبان نصایح تبیان کشاد که الحال

(1) M فی الفور ازان کس ، A برحاشیه بحکم حدیث الخ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہمہ مردمان بعیدگاہ جمع آمدہ چہ انتظار ورود سواری ما می نمودہ و از درنگ ما در تابش آفتاب چہ قدر دل تنگ می بودہ باشند رئیس را نباید کہ بہ چنین حرکات دور از کار بر دل عامۂ خلایق کہ ودایع بدایع خالق اند بار نہد کہ از ہم چنین امور بے دستور اہل ثروت بخلق اللہ نفرت تامہ دست می دہد ؎

کاری مکن کہ گوش بہ نفرین نہی ز خلق
آنکار کن کہ خلق جہان آفرین کند

پس روسا و حکام را در چنین مواقع کہ با مجمع عامۂ ناس کار افتد ضرورت است کہ تبعیت آنہا پیش نہاد خاطر خود دارند، تا کسی از ایشان تصور اذیت گونۂ بخاطر نیارد حتی الامکان قصد خاطر خود را طریقہ خوشنودی و رضاجوئی ایشان باید گماشت و از دل شکنی و آزردگی ایشان نقاب خفا از روی زشت بدنمائی[1] و بدنامی نشاید بر[2]داشت کہ سرور عالم و سید ولد آدم صلی اللہ علیہ و سلم فرمودہ اند اَلْخَلْقُ كُلُّهُمْ عَيَالُ اللّٰهِ وَ اَحَبُّهُمْ اِلَيْهِ اَنْفَعُهُمْ لِعَيَالِهٖ[3] کہ ملوک راست آئین پیشین را ہر لیل و نہار حفاظت ہمچنین مراسم ملحوظ، و بہ سینۂ فیض گنجینۂ ایشان لحاظ این چنین

(۱) (ما) بدنمائی دہد نامی (۲) (ما) برداشت کہ ملوک (۳) یعنی تمامی خلق عیال الٰہی انداز ان کہ اللہ تعالی کافل ارزاق ایشان است و دوست ترین خلایق بہ سوے حق تعالی آنست کہ کثیر النفع باشد بہ مخلوقات وی از ہدایت و تعلیم احکام دین و شفقت و رافت بر ایشان روایت کرد این را بزار از انس کذا فی شرح شہاب الاخبار ۱۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مراتب مدام محفوظ بود ، خصوصاً خلفای راشدین رضی الله عنهم (ق ۲۲ الف) دیگری برخود بر می داشتند ، و هرگز تخم رنج و تکلیف در خاطر احدی نمی کاشتند ، منقول است که هرگاه عمر بن الخطاب رضی الله عنه در رهگذری گذری میفرمود ، و اگر پیش می آمد بخلق عظیم روا نمی داشت که او را زپیش خود راند بلکه خود قدم بجانب دیگر می کشاد ، پس او ازین تعلیم منت بیکران بر امت سرور عالم نهاده است ، چون خبر فرحت اثر برآمد ضیاء الدوله[1] مرحوم حسب الطلب والا از فرخنده بنیاد حیدرآباد بعزم مدراس خجسته اساس بکتخدای هر دو صاحبزادگان فیض رسان عالمیان بسمع اشرف رسید ، روزی وقت نصف النهار[2] در روشن چوکی قدم رنجه نمود و مهین پور با رفعت و ولی عهد پرشوکت[3] نواب اعظم جاه را که با حضار محفل تشریف می داشت بآواز بلند بحضور خود بخواند ، و بحالتی که به حسب اکثر عادت خود هر دو کف دست خویش به تشبیک اصابع بر قفا گذاشته استاده بود ، فرمود که ارادهٔ مادر شما درباب تجهیز کدخدائی شما هر دو برادران چنان یافته میشود که مرا مقروض کند و اشاره بما حضار محفل نموده فرمود که درینصورت این مردمان که دایر و سایر دولت ما هستند برآورده شوند ، پس اعزاز و احترام ما کدام خواهد کرد ، و لفظ نواب برزبان که خواهد آورد ، در زمان پدر بزرگوار ما جناب نواب

(۱) (ما) ضیاء الدوله حسب الطلب (۲) (ما) النهار (۳) (ما) ولی عهد شوکت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

امیرالامرا فردوس مکان شخصی تاجر از لبابین در محمدپور هرچند در
سرانجام کدخدائی پسر خود به صرف لک هون پرداخت، اما احدی
باوجود اکل بے شمار و شرب شربت های خوشگوار و اخذ پوشاکها
و انعامهای خطیر و جر منافع کثیر نسبت تجارتش را مبدل بامارت
نساخت، الحاصل هر قدر که کثرت منتسبان کرپاس فیض اساس
ما خواهد بود، افتخار و اعتبار ما پیش امرای نامدار و حکام ذوی الاقتدار
خواهد افزود، از اسرف های زرهای لکوک بچنین تقریبات بجز حصول
نسبت مساهمت با تاجران و ساهوان متمول شرف دیگر نزد
خردمندان منصور نیست، انتهی، چون جناب ولیعهد صاحبزادۂ
فیض آماده بایما و اصرار بعضی از کارپردازان عمده بتوسیع
دروازۂ باغ خاص دارالاماره به تمهید اینکه در مواسم(۱) و تقاریب
عمده مثل اعیاد وغیره بسبب ضیق آن از ازدحام جلو سواری و
هجوم مردمان شهری اذیتی بهم میرسد اجازت گرفته آنرا فراخ و
وسیع ساخت، آنجناب پیش جناب شرف الملک مرحوم باظهار این
ماجرا پرداخت و فرمود اگرچه طوعًا و کرهًا اجازت این معنی دادم
اما میدانم که دل بر استهزای مردم نهادم که جادم و اودرم(۲) باوجود
اقتدار و اختیار ملک کرناٹک بهمین گذرگاه تنگ گذر می کردند،
و رخت هستی مستعار از همین باب مضیق بسر بردند

(۱) A مواسم جمع موسم بمعنی وقت و نیز ایام معین چنانچه عید وجز آن کذا فی المدار دکشف ۱۲
(۲) A اودر به بفتح اول و سکون ثانی و کسر ثالث و رای بے نقطۂ ساکن برادر پدر باشد که به عربی عم گویند ۱۲ ب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و مرا ہم بایں ثروت کہ فی الحقیقت بازیچہ اطفال است گاہی توسیع
آن مناسب نبود ، و ہمچنین ولیعہد ممدوح ہرگاہ مولوی
حکیم احمد حسین خان بہادر رفیق خاص وغیرہ را بتائید خود ہمراہ
گرفتہ بنا بر آداب گاہ بجرای ملازمان بارگاہ بآئینے عرض
کردہ جای دور مقرر نمود ، ہمون روز شکوۂ این معنی ہم پیش
جناب شرف الملک مرحوم بایں مضمون ادا فرمود کہ آدابیکہ شاہان با
اقتدار را شایان است مرا مقرر ساختن گویا بہ ہجو[۱] من پرداختن
است ، یقین تصور نمائید کہ بایں ثروت از چنین فضولیات
گاہی خشنود نمی شوم ، بلکہ تنفر تمام دارم ، جناب مرحوم موصوف
اکثر اوقات بیان محامد عالی ظرفی و بلند حوصلگی آن امیر خدا ترس
بحدی بیان می فرمود کہ مرغ عقل تا آشیانہ ادراکش پرواز نمی نمود
الغرض آن خدیو ارجمند بحکم کُلُوْا وَاشْرَبُوْا وَلَا تُسْرِفُوْا
زمام ہمت والا نہمت خود بہ اطعام محتاجین و انعام مستحقین
مصروف ، و عنان عزیمت از اسراف بیجا مثل کثرت تنویر
قنادیل و چراغہا و تاسیس عمارات مشین و تکلف ظاہری
و حظوظ نفسانی و کثرت مخارج بقلب مداخل معطوف میداشت ،
و این ثروت و مکنت کہ فی الوقت حاصل روزگارش بود پیش نظر
بحر موجش قطرۂ می نمود ، ہرگاہ ضیاء الدولہ حسب الطلب نواب
معلی القاب بنا بر کتخدائی ہر دو صاحبزادگان والاشان از

(۱) (۱) بہ ہیچو من -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بلدهٔ حیدرآباد راهی شده بفاصله یک کروه (ق ۲۲ ب) از مدراس طرح نزول انداخت ، و با امرای دولت و حشم و خدم و دیگر اسباب جلوی با کروفر اتم که ازینجا باستقبالش فرستاده شد ، غرهٔ رجب سال یکهزار و دوصد و سی و دو خود را داخل مدراس فرخنده اساس ساخت ، پس دوازدهم شهر ربیع الاولی سال یکهزار و دو صد و سه آغاز خیرانجام طوی صاحبزادهٔ کلان با رفعت اعنی اعظم جاه والا رتبت بوقوع پیوست و به بست و نهم همان ماه مسطور انجام خیرآغاز آن صورت بست ، لاکن از بےتدبیری کارکنان چنانچه باید و شاید رونقی بهم نرسید ، اگرچه مبلغ خطیر باسباب و طیاری این شادی صرف گردید ، ازانجا که نواب عالی همت مابعد انفراغ[۱] از عقد تزویج[۲] خود بجهت رنگ آمیزی بهار طوی برادر عزیزالوجود عظیم جاه که در همان سال از یازدهم ربیع الثانی تا بیست و هفتم آن گل کرده کمر اهتمام بربسته بود برنگی[۳] که دل می خواست آب[۴] و رنگش بخشید و خاطرخواه بآراستگی[۵] و انتظام تمام ازهار دل عالم گل گل شگفانید و به هر دو روز جلوهٔ صاحبزادگان عالی شان آوازهٔ کوس تهنیت به هر سمت و نواح بلند گردید ، و صدای سرشدن توپها در چیپاک و بر قلعه تا گردون رسید ، و در همان سال بعد از انصرام هر دو شادی

---

(۱) (م) انفراغ (۲) (م) تزویج خود (۳) (م) بزیکی (۴) آب و رنگ کنایه از طراوت و تازگی باشد ۱۲ ملحقات (۵) (م) بارستگی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

میمنت آبادی ضیاء الدوله به بست و هفتم جمادی الاخری عزم شهر حیدرآباد اسلام آباد نمود و با عزت و احترام تام بموطن خود رسیده بفارغ بالی و خوش حالی تمام بیاسود ،

شرح خصایصیکه راقم به تحصیلش از جناب رحمت مآب علم افتخار افراشت و آنجناب درکدام سن و تاریخ و از چه علت ازین دار فانی برای جاودانی شتافت

هرگاه نهال وجود راقم بفضل قادر قدیر و مسبب اسباب هر امیر و فقیر بگلزار حضور صاحبزادهٔ باتوقیر اعظم جاه ریشهٔ تقرب دوانید اکثر مردمان از روی حسد و ناتوان بینی فراوان دشمن جان و آبروی من بی سر و سامان گشته دستهٔ چند از سخنان غیرواقع نا معقول و افتراهای[1] شاخ در شاخ سراسر فضول نسبت بمن ناتوان بسته تحفه حضور ترحم گنجور نواب رحمت مآب مینمودند ، تا بطغیانی بحر عتاب آن مصدر حلم و ترحم شجرهٔ عزت و اعتبار روز افزونم استیصال پذیرد ، و اساس جدار وقارم از پای انهدام گیرد ، ازانجا که درحقیقت وسیلهٔ جمیلهٔ افضال الهی پشت و پناه حال راقم بود از سیلاب نمامی بوالفضولی چند

(۱)... (آ) شاخ درشاخ کنایه از رنگارنگ و گوناگون باشد ۱۲ برهان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اثر صدمهٔ بدان نرسید ، بلکه یومًا فیومًا استحکام پذیرفتہ بعروج این رتبهٔ علیهٔ سرکشید ، الحاصل در آنزمان که رتبهٔ رفاقت و مصاحبت صاحبزادهٔ ممدوح بین خوف عتاب و خطاب ، و رجای استحصال عزت رفاهیت انتساب بود بر راقم هیچمدان روزان و شبان بافکار و تشویش بسیار میگذشت ، بنابران روزی راقم درین تامل و تفکر نشسته بود که سید اشرف خراسانی عرف قندهاری صاحب برین حال مطلع گشت ، و چون وقت صبح بر عادت معهود بحضور نواب رحمت‌مآب رفت ، در اثنای تذکرهٔ از زبانش این ماجرا بظهور پیوست ، پس آن فیاض خلق پرور بعد برخاست ملازمان و مشایخان وقت قریب یک و نیم روز برآمده راقم را یاد ، و در محفل خاص بار داده ارشاد فرمود که ما اصلا از تو ناخوش نیم وکسی بحضور ما گاهی سعایت وشکایت تو ننموده و دستور مردمان است که اگر شخصی پیش امیری و رئیسی مورد عزت شود همچنین طوطیها و تمهیدها بخرابی او می‌بندند پس از همه وجوه خاطرجمع باشی ، و وسوسهٔ هیچ معنی بدل راه ندهی ، چنانچه بسوی ق ۲۳ الف حاضرالوقت حکیم عبدالرزاق خان بهادر خطاب کرده فرمود که شما از جلسای هرزمانید و میدانید که ازین کس یعنی راقم رنجیده نمی باشیم ، و هم احدی هیچ شر نفس او بحضور ما نمی رساند ، خان مذکور فی البدیهه عرض نمود که اگر کسی از بدیهای ایشان شنیده یا گفته باشد ولدالزنا خواهد بود ، خود بدولت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بجرد اصغای این معروضه‌اش خندان خندان باز از راه عنایات کلمات استمالت آیات بر زبان فیض ترجمان آورده از رخصت انصراف بحضور صاحبزادگان فیض القاب سرفراز ساخت ، و چون بسال یکهزار و دو صد و سی و چهار هجری جهت تفریح مزاج وهاج که تفریح اخیر است چند ماه بوالاجاه باغ با محلات و ازواج سکون ورزید خبر ارتحال ضیاء الملک پدر ضیاء الدوله بتاریخ سیزدهم جمادی الاولی در رسید ، در همان ماه خلعت و دوشاله سبز و جیغهٔ مرصع و سرپیچ مرصع با خط تعزیت بضیاء الدوله ، و یک خلعت زنانه مع دوشالهٔ سفید بنا بر محل ضیاء الملک مرحوم همراه حافظ غلام رسول خان روانه نمود ، و روزی ازان باغ(۱) با محل خاص و هر دو صاحبزادگان خاص فرخندهٔ خصال بلند اقبال وقت عصر بسیر روش باغ که بانی آن پدر بزرگوار او است تشریف فرمود و چون بعد ملاحظه خستگی و افتادگی باغ مذکور داروغه وغیره کارکنان آنجا را مورد عتاب و خطاب مینمود که با هر دو صاحبزادگان فیض نشان پیش آن ولی نعمت خدایان حاضر شدم و باستحصال شرف مجراسرفدویت انتهای خود را فرو کردم ، همین که سر برافراشتم ارشاد فیض رشاد صادر گشت که از امروز خدمت داروغگی(۲) این باغ بر ذمهٔ تو گذاشتیم ، باید که در آراستگی و پیراستگی سعی تمام در پیش آری ، و در هیچ حال تساهل و تغافل روا نداری ، فی الفور

---

(۱) (ما) ما . (۲) (ما) دروغگی باغ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باَیمای ہر دو ظہیر و اعتضاد خود اعنی جناب اعظم جاه والاجاه ر
عظیم جاه آداب شکر عنایت این خدمت بجاآوردم ، من بعد بام
جلیل القدر برای امامت نماز عشائین سجادهٔ اطاعت گستردم ، ر
بذریعهٔ اجوبهٔ چند مسایل فقیهه مسئول عنها نهایت مقبول آن برگز
بارگاه ایزدی گردیدم ، و ازانجا که بعنایات و نوازشات خاص چند
کلمات مدح و توصیف من هیچکاره از زبان فیض ترجمان پیش
حاضرالوقت حکیم عبدالرزاق خان بیان فرمود ، سر سراسر استکانت[۱] خود
باوج سپهر کشیدم ، پس آنجناب رفعت انتساب با محلات وصاحبزادگان
والاخطاب از آنجا همان شب بعد تناول خاصه بوالاجاه باغ مراجعت
فرمود ، بعد ازین راقم در باب انتظام این خدمت بحضور اعانت
دستور صاحبزادهٔ کبیر عظیم المرتبت عرض کرد ، فی الوقت ایما یافت
که درین ایام همه باغات وغیرهٔ حضور زیرِ حکم مادر من است
شما را از ایشان موافقت نخواهد آمد ، درینصورت ازین خدمت
کناره‌کشی نمودن مناسب بینماید ، اگر اتفاقاً نواب معلی القاب
رحمت مآب از شما بازپرس کنند بطوری خواهم فهمانید ، پس راقم
بسبب منع صاحبزادهٔ ممدوح گردِ آن کار نگردید ، درین اثنا
نواب رحمت مآب روزی راقم را بصحابت مولوی حکیم احمدحسین خان
بهادر که مصاحب و حکیم خاص بود و حکیم عبدالرزاق خان بهادر و
وجیه‌الله خان بهادر در بهل اسپی سوار کنانیده پیش فقیربخش صاحب

(۱) (آ) استکانت ای فروتنی کردن و گردن نهادن ۱۲ م

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

متوکل باستدعای دعاے خیر شان (ق ۲۳ ب) با طعام نان و
قورمه وغیره مرغوبات ایشان فرستاد، بعد معاودت از آنجا
با خواتین موصوفین بحضور آن کرامت معمور رفته سانحهٔ که بخدمت
آن درویش آواره مشرب روداد و کلام رندانهٔ[1] که ازان درویش
رندکیش بطرز سوقیان نسبت به حکیم عبدالرزاق خان بتکرار سرزد
یعنی این شب مانده گیر صورت را که به هندی باسی فلان کی صورت
کنایه ازان است شما چرا همراه آوردید و در هندی زیاده تر ازین
بحسب تلفظ آن درویش در ترجمهٔ لفظ پرداختن در چارسوی
طبع ارباب وقار خود را به پوچ گو نام زد ساختن است بعرض
ملازمان والا پرداخت، بمجرد این کلام چنان لب بخندهٔ بے اختیار
کشود که از چهرهٔ مبارکش عرق رونمود پس بعد ادائے کورنش بر
طبق معمول خود را بحضور هر دو خداوندزادگان عظمت نشان
رسانیده اعادهٔ سرگذشت مذکور نمودم، درین نزدیکی باز راقم
را طلب فرموده برابر جلسای خاص خویش طعام خورانید، و مورد
عنایات و نوازشات گردانید، روزی کلیم الله خان بهادر مبارز
جنگ حال در خانهٔ خود طعام انواع و اقسام پزانیده بحضور آورد،
چون آن را در دیوانخانه جلوس گاه فیض اشتباه بر سفرهٔ خاص
چیدند، و خداوند نعمی با هر دو قرةٔ[2] باصره عزوجاه نواب
اعظم جاه و عظیم جاه وخان سابق الذکر و دیگر جلسای خاص نوش جان

---

(۱) (ما) زندانه (۲) (ما) قرهٔ عزوجاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مینمود ، در آن حین سعادت آئین از فرط عنایت راقم
اصغرعلی خان را یاد فرموده بشرف مجالست و عز مواکلت
و معزز گردانید در همین سال بتاریخ دوم شهر شوال صاحبزاده
ولیعهد بتقریب عید رمضان جهت ادراک سعادت ملازمت جد
مادری خود همراه مادر محترمه خویش قریب هنگام شام در بهل
اسپی صحابت اصغرعلیخان و راقم فدویت[۱] عنوان بمیلاپور رونق افزا
شد ، و بعد توقف زمانی جناب معلی القاب هم در بهل
از همراهی مولوی حکیم احمدحسین خان تشریف آورد و خواست که
محاذی درِ خانه خوشدامن خویش شرف نزول فرماید ، در آنوقت
نزدیک فرود آمدن از زینهٔ بهل پای مبارک او رنجی برداشت
که طبع نازکش در خشم آورد ، پس بخان مسطور مخاطب شد
ارشاد کرد که هرگاه بمیلاپور می آیم چنین خلجانی عاید حالم میشود
من بعد در میلاپوریان که پیوسته از اینان دل بی غلش تنگ
و بزبان می بود دعای بد کرد و اکثر در حق اناث خاندان
میلاپوریان بلفظ شکم سوختگان که در هندی به پیٹ جلیان
تعبیرش می شود دعای بد مینمود ، و پیوسته در باب اینان
بهمین طور در حق حاجی حافظ حیدر صاحب زبان تاثیر نشان
بدعای بد می کشود و دران زمان راقم و اصغرعلی خان با جناب
رفعت نشان پیش حضور کرامت گنجورش استاده بودیم که بسوی

(۱) (ما) مددیت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اصغرعلی خان از ممر عدم صفای قلبی با خالش حافظ حیدر صاحب مذکور
بخشم تمام نگریست و گفت که خال شما مرتبه ولایت دارد او
بعرض رسانید که ولی را ولی شناسد خود این مرتبه ندارم،
ازین حاضر جوابیش (ق ۲۴ الف) بکمال غضب بجانب او تیز تیز
دید و بچهرهٔ غضب‌ناک درخود پیچید، و بظاهر اغماضًا و اعراضًا
بر زبان هیچ نیاورد من بعد بطرف راقم متوجه گشته فرمود که
بخدمت داروغگی روشن باغ سرگرم میباشی، راقم بعرض جوابش
نهایت سراسیمه بود که جناب پشت و پناهم اعظم‌جاه والاجاهم
عرض نمود که هر روز حکم والا بجا می آرد، و بر نظامت آن
اشتغال میدارد، تبسّم‌کنان فرمود که نمی رود[1] باز براقم
حکم شد که تو بر مصلای امامت نشسته باش تا من بجرد دخول
وقت مغرب با تو نماز گذارم، امر جلیل‌القدر بجا آوردم، و بعد
اتمام نماز ازانجا که خود بدولت دران روز صایم بود بزودی
تمام برای تناول خاصه اندرون محل تشریف فرمود، و قریب
سرشدن توپ برآمده در بهل خاص با جناب صاحبزادهٔ ممدوح
و حکیم مسطور تشریف داشته، راقم را هم باوجودیکه صاحبزادهٔ منتظم
نظر بر وقت غضب خاص و فلاح حال فدوی بعرض والایش
رسانید که در بهل سواری نشست من خواهد آمد، از راه
عنایات یاد فرمود[2] برابر مولوی حکیم احمد حسین خان روبروی خود نشانید

(۱) (ب) نمی رود باز الخ (۲) برابر فرمود -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و در ہیچشمان و ہمسران معزز گردانید ، مقارن این حال جناب
صاحبزادهٔ ولیعهد خوش اقبال شبی در عالم رویا چنان دید که دیوانخانه
جلوس خاصش خوب آراسته و پیراسته کرده اند ، و مسند زرین
آنجا گسترده ، همه مردمان جمع شده میخواهند که خود را بران مسند
نشانیده هر یک پیشکش ها گذرانند ، درین عرصه راقم خود را
دران مجمع انداخته بهمه حاضرین صدا زد که بگزرانیدن پیشکش
اندک جرعهٔ صبر نوشید ، و قدر قلیل در امهال و اہمال کوشید
صبحی بیدارشده کسی را بطلب راقم برگماشت ، و بعد ادراک راقم
شرف حضور را در وقت تنهائی پرده از روی این راز برداشت
و ازانجا که محبت بسیار با پدر بزرگوارش بود وسوسهٔ و اندیشه
انصرام زندگیش در دل آورد ، و بحیله و بهانه که این روداد
بآن جناب منکشف نشود یکصد و بیست و پنجروپیه و یکصد
و بیست و پنج کهادی از دست او مس کنانیده به محتاجان
سپرده سپس شب هفتم ماه شوال که ششم آن رسم رنگ عشرت
سامان بود بعد فراغ رقص بصد بیرنگی پیک اجل بصورت
وبا بنواب رحمت مآب رونمود و آغاز اسهال به تکاثر و تواتر
انجامیده تا چهار روز منقطع نگردید ، بهرحال بتاریخ هفتم بر
عادت مستمره ظهور ادای رسم گره آنجناب صورت بست ، و
جلوه فرمائی سواری خاص بدارالاماره چیپاک جهت اخذ پیش کش ها[1] ال

(۱) (ما) نذور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملازمین عوام و خواص هم بوقوع پیوست و روز نهم از جانب
نواب معلی القاب گورنر هوابلیت[۱] صاحب بهادر جنرل ڈاکٹر که سرکردهٔ
اطبای انگریز است باچند حکمای فرنگ در رسیده ، باوجودیکه
آن روز ازدیاد و اشتداد مرض بود دوای خویش خورانید و
بمعرض عرض صاحبان عالیشان گورنر کونسل بهادر احوال یاس زندگی
آنجناب رسانید ، همان روز در مشورت کونسلان عالیشان که
مخزن درایت اند و بقانون دانش (ق ۲۴ ب) کفایت قراریافت
که آثار انتقال نواب عالیجناب از صورت بیماریش لایح
و از اسباب و علامات آن واضح است ، درین صورت
فرزندان کلان آنجناب را لازم که همه ملازمان دولت و لوازمهٔ
قدیمه ثروت و حشمت را تا آمدن حکم از کلکته درین ماده
بحال و برقرار داد ، و اندیشهٔ هیچگونه درباب وقوع اخراجات
تا آن زمان در خاطر مبارک نیارد ، و اڈوارڈ اوڈ بهادر چیف
سکرٹری یعنی میرمنشی که بموجب قانون انگریزی امور مدارالمهامی
باو تعلق دارد ، نیز از روی جوشش محبت که بانواب عظمت
انتساب داشت بنا بر عیادت آمده از معاینه حالت شدت
بیماری وقت معاودت چشم پُر آب باز گردید ، و در ریاست
نواب ما اعظم جاه والاجاه نیز تامدتی همان محبت بحال داشت
و آنجناب هم با اوجام مودت می پیمود و از انتقال یک روز

(۱) دما، هوابلیت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

پیشتر بفرزند ولیعهد در باب عطای مدارالمهامی به برادر و دیگر ابواب
آنچه مناسب دانست وصیت فرمود ، چون آن مستعد دارالسفر
گریهٔ ولیعهد خویش بصدای هکهک بشنید ، چین برجبین زده
اظهار اینچنین حرکتش باز داشت و فرمود که ای نامرد درین
وقت این گریه و بکا سود ندهد و این اضطرار و بی‌تابی تقعی
نه بخشد ، وقت آنست که بندوبست کارهای متعلقه خودسازی
و باستمالت و دلاسای توابع و لواحق پردازی ، پس شب دهم ذی
ده ساعت داعی اجل را لبیک اجابت گفت ، و ساحت
وجود را از خس و خاشاک تعلقات پاک رفت ، هرگاه دار فنا
و ما فیها را گذشت ، و بر راحلهٔ اجل بسیر دار بقا خواهی نخواهی
توجه گماشت ، جهان در چشم عالم سیاه گردید و عالمی ازین غم
آواره و تباه ، فی الوقت مشفق مهربان والاقدر میجر مکدنل صاحب
بهادر که از جانب گورنمنٹ[۱] بر کار سفارت سرکار مامور بود بالباس
سیاه حاضر شده تجویز سابق الذکر که بحضور صاحبزادهٔ ولیعهد رسانید
هنگامیکه جنازهٔ آن جناب به شارع عام رسید دو راسته ے

هنود و مسلمان چه پیر و جوانان
چه از خرد سالان چه مردان زنان

مثل آبشار سر بر سنگ می زدند و با نوحه و فغان بسیار زار زار
میگریستند ، در هر جانب وسوسهٔ شور و شین ماتم پر زور و بهم

(۱) (۱) گورنمنٹ

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برزن و کوی صدای ناله و فغان در شور پیرزنی پس چرخه
نماند که بر جنازه اش چرخ زنان نرسید و طفلی در آغوش قرار
نگرفت که بی اختیار گریان گریان بر مزارش ندوید، از آنجا
صحرای شرح این غم و وادی تفصیل این الم را پایانی نبود طی
آن دشوار آمده عطف عنان شبدیز قلم حسرت رقم سوئے مطلب
انسب نمود، اعنی بمجردیکه جنازه اش از دیوانخانه شادی محل
برداشتند، بتعداد سن شریفش چهل و شش توپ ماتمی بآئین
انگریزی که منٹ گن نامند بقلعهٔ مدراس سر داده بیرقها و علمهای
غم بر قلعه افراشتند، و با جلو و حشم خاص و باریگاٹ که عبارت
از ترپ سواران است با سرکردهای آنها بتنظیم جنازه دو راسته
صفوف آراسته تا مسجد جامع برده فوج انگریزی باترانها ماتمی
بنادیق و بیرقها از سر الم سرنگون ساختند، و جسم پاکش
چون ماه نخشب بچاه نخشب در چاه لحد انداختند، انا لله
و انا الیه راجعون، و بعد از فوج پیاده انگریزی بعلت
تاخیری تا باغ گورنر بهادر رسیده باستماع دفن نعش مطهرش
بازگردید، و بموجب صدور احکام گورمنٹ در پایان گهاٹ
بر تمامی امکنهٔ متعلقه این قلعه که مساکن فوج با لوازمه باشد
کارپردازان هر مقام با آئین مذکوره توپها سر کردند، و نقول
این احکام بحضور صاحبزادهٔ ولیعهد فرستادند، و داد تعظیم و
احترام چنانچه باید و شاید دادند، و ازانجا که در حین حیات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بر حال پر ترحم کثیر در خاطر مبارکش متمکن بود جناب ولیعهد
بعد از مماتش بلفظ رحمت مآب ملقب و مشتهر فرمود ، چون
جناب صاحبزادهٔ اکبر والاگهر آثار سعادت و صلاحیت ببیشتر میداشت
پیوسته[1] محبت و الفت پدر خویش بدل میگماشت علی الخصوص
وقتیکه آنجناب بعلتی و مرضی مبتلا شد در بحر تفکر و اضطرار غوطه
میزد ، بمجرد ارتحالش بحدی پیالهٔ غم و الم آشامیده که کسی
از امرازادگان ماضی و حال از وفات پدر خویش چنین دُرد
و الم و تاسف اتم نکشیده باشد ، غرض آنجناب بلندهمت
و عالی فطرت بنا بر مغفرت پدر صدقات و خیرات بی شمار
مصروف (ق ۲۵ الف) مساکین و محتاجین دور و نزدیک
گردانید ، و ما عدای این قرآن و درود خوانان بسیار
چهلم مقرر کرده بعد ازان دو صد کس را از حفاظ و درودیان
برسبیل مداومت در سلک ملازمان انسلاک بخشید ، پس از
وقوع این صدمهٔ جانکاه جسم اعظمش که کوه البرز مماثل بود
مثل کاه فرسود ، و از بار این حادثهٔ عظیم سرو قامتش که
در راستی بر تیر سبقت بهم میرسانید شکل کمان خم مینمود ، بیان
نویسم حال جناب صاحبزادهٔ کهتر اعنی فرزند عظیم القدر دیگرش
عظیم جاه که با این وقار و اصطبار[2] که در طبیعت صفاطینت
او ودیعت بود از حدوث این واقعه جانسوز همچو کباب مدام در

(۱) (ما) پیوسته (۲) (آ) اصطبار ای شکیبای کردن ۱۲ م

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گریه و سوزش بود ، و بسان شمع در[1] آب و آتش ، اکنون راقم
این سانحهٔ سوگوار که از سوم تا چهلم روداد نظر بفرحت استحصال
نعم البدلش موقوف داشت ، و عنان شبدیز خامه را به تسوید
واقعات متعلقات آن معطوف -

بیان واقعاتیکه بعد چهلم نواب رحمت مآب رواده و شرح کیفیاتیکه هنگام فرحت انضمام اجلاس فیض اقتباس جناب صاحبزادهٔ اعظم و ولیعهد اقبال همدم نواب اعظم جاه حمیت توام بر مسند موروث بزرگان ما تقدم بوقوع آمده

جناب صاحبزادهٔ ممدوح بروز چهلم بعد ادای زیارت
رونق بخش باغ دارالاماره گردید در آنجا از وقت نصف النهار
با رفقای خاص و اهل خدمت عظمت اختصاص و بعض مردم
قرابت و ملازم با امانت به تقسیم زر خیرات مشغول گردید که
دفعتهٔ قریب آخر عصر یار محمد خان مرد هه از شادی محل رسیده
بحضور آن مربع نشین چار بالش ریاست عرض نمود که میجر مکڈنل
صاحب بهادر با فرزند نواب معلی القاب گورنر هیو[2] الیٹ صاحب بهادر

(۱) (آ) در آب و آتش بکسر رای قرشت؟ کنایه از گریه کننده بسوزاست (۲) (م) هو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حاضر شده در دبیرستان خاص بانتظار تشریف آوری والا نشسته از
آنجناب بمجرد اصغای این معنی دیگر مقتسمین را بران کار گذاشته
بذات خود با برادر عزیز القدر و علاء الدوله و راقم به[1] شادی محل
در همون جلوس گاه خاص تشریف آورد چون باآن هر دو صاحبان
والاشان ملاقی گشت نمیقهٔ گورنر صاحب موصوف مرقوم هجدهم
ذیقعده سال یکهزار و دوصد و سی و چهار هجری متضمن تعزیت
و تاسف و رحلت جناب نواب رحمت مآب و بجا آوردن خو
تعظیم و تکریم وقت ارتحال نظر بر محبت و اخلاص آنجناب فردو
نشین با سرکار کمپنی[2] و رسانیدن این واقعهٔ هایله بمسامع نواب
نیکنامی انتساب فرهنگ و دانش آرا نواب موسٹ[3] نوبل لارڈ
گورنر جنرل هندوستان و شریک غالب شدنش درین هم و غم
عزم بالجزم نمودنش در قایم کردن مهین فرزند مقام پدر بزرگوار
مع رعایت مراتب و القاب نواب کرناٹک و اظهار خوشنودی
از تفهیم مرکوز نواب گورنر جنرل بهادر موصوف ، و ادای مراتب
تهنیت این معنی از جناب خود و نوید ظهور مسند نشینی بعرصهٔ قریب
و بحال ماندن پنجم حصه بطور مسترهٔ معهود و ایمای اراده خود
بنا بر مشاورت در باب تبدیل بعض شرایط جزئیه عهدنامه قدیم
رسانیدند[4]، و بمکالمات مخالصت آمیز و سخنان طرب انگیز بر مسند
بشاشت نشانیدند، پس هر دو صاحبان را بتواضع عطر و گلاب

(۱) (ما) مشادی (۲) (ما) کمنی (۳) (ما) موست (۴) (ما) رسائیدند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرض ساخت و قبل ازین هم میجر مکدنل صاحب بهادر همواره بهر
دوشنبه بعادت مالوف[۱] آمد و رفت میداشت ، مخفی نماند که
همگی امورات مرجوعهٔ این ریاست مثل سر شدن انواب روز
جلوس و سالگرهٔ سرآمد شاهان بادشاه انگریز بهادر عظیم الشان
و اعیاد وغیره و ارسال توره های طعام و فواکه بسران و سرکرده[۲] های
عالیشان فرنگ و دیگر معمولات بطوریکه در زمان نواب رحمت مآب
جاری بود همچنان درین عرصه تا وقوع مسندنشینی که پنجماه باشد
بحال ماند و بهمین سال آن ولیعهد فیض گستر بعلت آنکه هنوز
آئین مسندنشینی از جانب ارباب کمپنی بظهور نرسیده خلاف عادت
خداوندان این ریاست که بنماز عیدین با تزک امرا از
دارالامارهٔ چیپاک می برآمدند کاربند احتیاط گردیده فقط بسواری
مهاڈول با برادر عزیزالقدر از شادی محل برای نماز عیداضحی بمسجد
والاجاهی تشریف فرما شد ، و بعد معاودت از آنجا در صحن
دیوانخانهٔ شادی محل باداے نحر[۳] پرداخت ، پس ازان مدافع
و انواب عید موافق معمول در چیپاک و مسجد مذکور سر گردید،
سرافتخار چند اشخاص معززین که پیشکش ایشان بمعرض قبول درآمده
بفلک رسید ، پیش کش[۴] های اکثری بسبب اینکه زیب افزای مسند
ریاست نشده بود معاف فرمود و از اقبال پیش کش (ق ۲۵ ب) بعضی ابا نمود[۵]

(۱) (ما) مانوف (۲) (ما) سرکردتهای (۳) (آ) نحر ای شتر قربانی کردن ۱۲ ص
(۴) (ما) نذور (۵) (ما) بانمود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و بیست و سیوم ربیع الاول مراسلۂ دیگر گورنر صاحب موصوف مشعر بذل گورنر جنرل بهادر مقدمۂ مسندنشینی و برپا داشتن وثیقۂ قدیم و موقوف کردن مقدمۂ تبدیل بعضی مطالب جزئیہ نظر برآینده و عزم خود با اجلاس آن ولیعهد برمسند ریاست بزرگان در راه آینده ، و استطلاع تقرر تاریخ مبارک بنا بر جشن همایون جلوس شرف ورود نمود ، پس ازینجا بقرارداد هفدهم ماه ربیع الآخر برای آن جشن فرخنده عنوان جوابش ابلاغ فرمود ، اکنون ؎

می سرایم ترانۂ عشرت
می نوازم چغانۂ عشرت

ساقی بیا که یار زرخ پرده برگرفت
کار چراغ خلوتیان باز درگرفت

بار غمی که خاطر ما خسته کرده بود
عیسی دمے خدا بفرستاد و برگرفت

اعنی بحکم قادر قدیر و مسبب اسباب توقیر هر نقیر و قطمیر بنا بر ظهور حکمت ربوبیت و بروز لطف شایان معبودیت و وصول نعمت بے نقمت و حصول عزت بے ذلت به بندگان بیچارگان او باندازۂ استعداد هر کدام که در لوح ارادت ازلی مرتسم گشته بمصداق قول سَیِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ ، روز پنجشنبه هفدهم ربیع الآخر سال یکهزار و دوصد و سی و پنج هجری باتمام رصدبندان(۱) دقیقه

(۱) رصدبندگان ای حرکات فلک و گردش سیارات شناسندگان ۱۲ (ما) (آ) کولنداز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شناس و اخترشماران بطلیموس قیاس ، و کارکنان سرکار فیض اساس ، شاهد جلوس همایون نواب مستطاب ما بر مسند ریاست بزرگان عظمت نشان حلیهٔ آرایش پوشید و حلهٔ پیرایش در بر کشید توصیف این انجمن فرحت آرا و تعریف این محفل عشرت پیرا اینکه دران روز فرحت افروز به تعظیم و تکریم این مسندنشینی از طرف ارباب حکومت وقت بلند شدن دو ساعت روز در چیپاک یعنی دارالامارهٔ خاص یک بٹالن بارکه عبارت از دسته هزار پیادگان است و پانصد سولدات و پنج ارابه توپ دو اسپی مع سواران گول انداز رسیده اتواب روبروی کیلاس محل نهادند، وازان میان جماعهٔ هندیان از درب کلان تا کنج باورچیخانه و سولدات از باورچیخانه تا آبگیر معروف بچیپنی گنٹه بر طبق تجویز سفیر خوش تدبیر میجر مکدنل بهادر صاحب ، و هم فوج سرکار در شارع کیلاس محل دو راسته صفوف آرا شدند پس نواب معلی القاب گورنر ایبوالیٹ صاحب بهادر معه هر ۳ فرزند و اڈوارڈ اوڈ صاحب بهادر چیف سکرتری و ڈیوڈ هل صاحب بهادر و جنرل سار ٹامس هسلب بهادر و سار جان نیویولٹ بهادر وغیره صاحبان عالیشان در حجرهٔ نعمت خانه دارالامارهٔ مذکور که دران وقت نشیمن خاص بود جلوه پیرا شدند ، جناب نواب ما موافق معمول باندازهٔ مرتبه هر یک به تعظیم و تکریم این امرای سابق الذکر پرداخت ، و جناب گورنر صاحب ممدوح از سرپیچ و جیغه مرصع با

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سلک مروارید و پدک مرصع دو سلک مروارید و جفت دست
بند الماس با سلک مروارید همراه آورده خویش از طرف ارباب کمپنی
بهادر بطریق تواضع و لُطف از دست خود زیب سر و دستار و
زینت دست و گلوی خود بدولت ساخت ، سپس ازانجا جناب
گورنر صاحب و جناب نواب ما بدستگیری هم دیگر پیش تخت طلائی
مصنوعی که وجهش پیشتر ذکر یافته آمدند و نواب اعظم ما بعد اخذ عهدنامه
قدیمه از دست بر تخت امارت جلوس فرمود همه اعیان و ارکان
دولت پیشکشها[۱] گذرانیده سرمایه عزت و افتخار اندوختند ، و دران
حین فرحت تضمین جناب[۲] گورنر صاحب اشفاق آگین مع اهل
مشورت یعنی کونسلان ذی عظمت متصل کوچ[۳] مخمل اندود جانب
راست خود بدولت تشریف میداشتند ، و از دیگر اهالی کرام و
امرای ذوی الاحترام ایشان کسے نشسته و کسی برخاسته بمعاینه رسوم
این جشن متوجه بودند ، بعد جلوه افروزی این رسم میمنت توام در هر
خلا و ملاچه از لسان کسوت پوشان حیات و چه از دهان اتواب قلعه
و جهازات و چه از اتواب و بنادیق فوج انگریز و سرکار و چه
از کوس و کورکه[۴] شادیانه دولت نشانه صدای مبارکباد و عزیو
تهنیت نواز برخاست ، به وقت رخصت امرای فرنگ با فرهنگ
بگورنر صاحب و دیگر مخصوصان از عطر و گلاب و حمایل گل و
بیڑهای[۵] پان ورق طلا اندود از دست خاص ، و دیگران را

(۱) (ما) نذور و پیشکش ها (۲) (آ) جناب گور (۳) (ما) مخمل (۴) (ما) دکورکه (۵) (ما) بیرهای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بایمائی سفیر با تدبیر از دست برادر عزیزالقدر وغیره کارکنان آن عصر تواضع نمود ، (ق ۲۶ الف) و شب آن روز دولت افروز تمامی دارالامارهٔ فرخنده بنیاد بروشنی قنادیل و مجلس رقص و طرب افروخته و آراسته گردید ، همه عظمای بارگاه مقربان درگاه بصورت انجم بر بساط سپهر گرد مسند جلوس خاص فیض اختصاص آن بدر اعظم هاله زدند ، و عامهٔ مردمان همچو کهکشان از پریشانی برآمده خرمن خرمن شادمانی اندوختند ، و دل اعدای ناتوان بین را چون سپند با آتش حسد سوختند ، خود بدولت چون نیراعظم دست قدرت ضیا بخش خویش بر همه مقتسبان نزدیک و دور کشاده باندازهٔ رتبهٔ هر یک فیض یاب می ساخت و هر یک را از توابعین و لواحقین بحسب مراتب و مناصب می نواخت ، روز دوم[1] بنا[2] بر ادای نماز جمعه خلاف آئین قبل مسندنشینی با شوکت و نشان و جلو و تجمل بیکران مثل پدر بزرگوار غفران نشان توجه بجامع والاجاهی آورد ، و بعد ادای نماز در مسجد انوری بجانب حجرهٔ آثار شریف بر طبق معمول هر جمعه رو نهاد ، و از زیارت با برکت آن فراغ یافته بحجرهٔ نعمت خانهٔ دارالاماره که جلوس گاه خاص بود قدم کشاد ، ازانجا که سررشتهٔ گیرودار و تمشیت احکام دارومدار ملک در قبضهٔ اختیار خود نداشت بحسب ظاهر چنانچه درآنروز قوم مومنین بادای نماز جمعه در مسجد جامع انتظارش کشیده

(۱) (ا) دویم (۲) (ا) نبابر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خلیفه و مرشد خودش می انگاشتند ، همچنان نظر بر یمن مبایعت و مصافحه که بعد نماز جمعه شعار اسلام است فرمود تا چند مخصوصین حاضرین آنزمان مثل برادر عزیز القدر و عظیم الامرا و اعتضادالملک و علاوالدوله و راقم وغیره بگذارش پیشکشها[1] پرداختند -

بیان بحال داشتن نواب ما معمولات وقت نواب رحمت مآب تا انقطاع رشتهٔ حیات فیض آیات خود و دیگر سوانحات واقعهٔ سال اول جلوس میمنت مانوس

جناب نواب ما دهم[2] جمادی الاولی سال یکهزار و دوصد وسی و پنج هجری روز جمعه بعد ادای نماز بحسب طریقهٔ انیقهٔ والد ماجد خود از دیوان خانه همایون محل با برادر عزیز القدر و هر دو فرزندان ضیاءالدوله[3] و علاوالدوله و راقم در بهل شاهی سوار شده برای زیارت حضرت بدوح شهید قدس سرهٗ به سواد پلی وارم تشریف فرما گشت ، و وقت رفتن و باز گشتن آن شمع افروز دودمان والاجاهی در فرنگی کنده[4] که واقع اثنای راه و مقام عساکر فیروزی مآثر مع لوازمهٔ توپخانه و جباخانه[5]

(۱) (ما) نذور (۲) (ما) دہیم (۳) نوٹ (ما، آ) ضیاوالدوله (۴) (ما) فرنگی کنده (۵) (ما، آ) جباخانه ؟

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انگریز شجاعت دستگاه، و موقع باغ و حویلی موروثی هر رئیس دولت سرای والاجاه است، و هم دران باغ اتفاق بیتوتت[1] رئیس این دولت سرا مع مخدرات بر اوقات عظمت و اجلال جبین مراجعت از زیارت آن ولی باکرامت صورت می بندد، ببست و یک ضرب اتواب سلامی و تعظیم آن گرامی بآراستگی صفوف سولدات و هندیان مع ترانهٔ طنبور وغیره مزامیر اهل فرنگ از جانب ارباب کمپنی سر داده شد، و هم سردادن اتواب برای دیگر توابعان همچو برادر عزیزالقدر عزیز از جان آن صدرنشین مسند شوکت و شان و محلات عظمت نشان بحسب مراتب اینان بعمل آمد، و رسم سالگرهٔ برادر موصوف بموجب معمول زمان پدر بزرگوارش از تاریخ بیستم جمادی الاولی آغاز دیده بتاریخ بیست ویکم آن بانصرام رسانید، و همین سال از استماع غلغلهٔ آمد آمد منتخب امرای با فرهنگ فرنگ نواب گورنر هانربل سار تامس منرو بهادر عدالت آهنگ بشوق ملاقات آن نصف آیات هر آن و زمان انتظار میکشید، تا آنکه بیست و هفتم شعبان روز جمعه وقت عصر دفعةً بدرجهٔ وسطی روشن چوکی برآمده به مرأت دوربین رو به نگریستن نهاد، ناگاه دید که جهاز تشریف آوری گورنر صاحب ممدوح بر روی بحر نمایان گشته وقت مغرب بلنگرگاه رسید پس آن سر سرانِ دانش گستر روز دوم[2] وقت

(۱) (ما آ) بیتوتت (۲) (ما) دویم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شش و نیم ساعت صبح از جهاز فرود آمده بدارالامارهٔ قلعه مدراس
شتطری تمکث برای اعلان عهدهای خویش و صاحبان کونسل یعنی
مشاورین ممالک محروسهٔ حوزهٔ اختیار خود نموده بعلت آنکه در
ایوان فرودگاه گورنران گورنر معزول سکونت میداشت در باغ
کاکران که متصل امیرباغ است فروکش نمود، و گورنر معزول هر
چند التماس کرد که من مسافرم و بساط اقامت چند روزهٔ
خویش بحجرهٔ خواهم چید و شما در باقی تمامی صرح مخلی بالطبع شرف
نزول فرمائید، اما گورنر صاحب موصوف از راه اخلاق کثیر و
نیک طینتی که در ذات خود داشت نظر به هتک و تصدیع و
تکلیفش اجابت نفرمود. بهمان باغ تا چندی رخت اقامت خود
(ق ۲۶ ب) گذاشت غرض فیمابین نواب والاشکوه ما و گورنر صاحب
تازه وارد از همان روز نزول اجلالش دور مراسلات فرحت آیات
ازینجا بمضمون مبارکباد وصولش باین عهده بزرگ درین نواح
و ازآنجا به ممنونی ادای این تهنیت و تمنای ملازمت بسرعت
سریعه به ظهور پیوست، و بتاریخ چهاردهم رمضان روز دوشنبه
گورنر صاحب والامرتبت ما صاحبان عالیشان کونسلان یعنی مشاوران
مثل مستر استراٹن بهادر و مستر ٹیکری بهادر و یک قدیم فهیم مستر
کافری بهادر وغیره سرداران ترب سواران خاص همراهی بدارالامارهٔ
چیپاک اعنی همایون محل تشریف آورده بانواب فیض انتساب ما
زفرط مودت و اشواق و جوشش محبت و اتواق[1] معانقه و

(۱) اتواق، توق یعنی آرزومند شدن ۱۲ صراح

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مجالسہ نمود و بلا وساطت تیلماجی زبان بمکالمہ کشود ، ابواب مسرت و بہجت بر روی ہم مفتوح گردید ، خداوند ارجمند ما حسب عادت معہودہ خویش از استقبال و مشایعت و سرداران انواب وغیرہ با احترام و اکرامش جوشید ، نواب گورنر ہیوایلیٹ[1] بہادر بہ تعذر تکسل مزاج ملاقات نواب ما بتاریخ نوزدہم شہر صدر بر مرکب بحر سوارشدہ بجانب ولایت کام پیمود ، بیست و نہم ذیقعدہ جشن مبارک سالگرہ خود مثل جشن پدر بزرگوار انصرام رسانید و تعظیم و تکریم این جشن سراسر میمنت از جانب ارباب حکومت بتشریف آوری نواب گورنر بہادر بہ مبارکباد و سردادن انواب بر قلعہ و جہازات بظہور انجامید و ہمین سال بعد عید اضحیٰ انعقاد نکاح مختار النسا بیگم صورت بست و ہم بعضی امورات دیگر ہمچو رسوم اعیاد وغیرہ با جلو و حشم زمان و عطای خدمات و خطابات لایق کہ تفصیلش مورث تطویل است بوقوع پیوست .

---

(۱) ہا، ہو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بیان وصول خط نواب گورنر جنرل بہادر از بنگالہ و ضیافت نواب گورنر ہاٹربل سار ٹامس منرو بہادر خورشید کلاہ در باب استقلال مسندنشینی نواب ما و جواب خط بادشاہ انگریز بہادر با فر و جاہ

سال یکہزار و دو صد و سی و شش ہجری بیست و سیوم صفرالمظفر روز پنجشنبہ امر جلیل القدرِ والا بکارپردازان دربار گہربار شرف نفاذ یافت کہ فردا وقت دہ ساعت میانجی مکڈنل بہادر بارسیلۂ اتحاد وسیلۂ زبدۂ امرای دانش پیرا نواب موسٹ[1] نوبل لارڈ مایرا گورنر جنرلِ ہندوستان محتوی استقلال مسندنشینی ما خود بدولت بدارالامارۂ خواہد شتافت ، باید کہ در دارالامارہ دربار عام و در حجرہ نعمت خانہ سفرۂ طعام میز انگریزی برای مقربان زبدہ و کارپردازان عمدہ بانواع اغذیہ و اقسام فواکہ آمادہ باشد چون روز دوم میانجی موصوف وقت موقت حاضر آمد و آنجناب با او و برادر عزیزالقدر نواب عظیم جاہ و جناب شرف الملک مرحوم و ممتازالامرا و علاء الدولہ[2] حکیم مسیح یار جنگ و ڈاکٹر ہاسمین و دلاورخان بہادر و راقم بر سفرۂ انگریزی بہ نشست و متوجہ تناول گشتہ ، و بعد فراغ از طعام

(۱) (۱) موشٹ (۲) (م.آ.) علاو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در عمل ده ساعت ازانجا برخاسته نزد تخت طلائی مصنوعی
(ق ۲۷ الف) تشریف آورده نامه مذکور از دست میانجی مسطور
گرفته .معمول پدر بزرگوار خویش حکم سردادن نوزده ضرب توپ
محض نظر بر احراق قلوب حساد و خوشنودی دل نواب
گورنرجنرل .بهادر ممدوح و بیست و یک ضربهٔ توپ و سه
شلک بنادیق .بلحاظ انبساط ورود این نامهٔ بشاشت هنگامه
و نواختن گورکهٔ(۱) شادیانه وغیره و آرائش مجلس طرب وقت
شب با تنویر قنادیل نشرف نفاذ فرمود ، سپس راجه خوشی لعل
دیا بهادر میرمنشی آن نامدار پیش مسند که خود بدولت بر آن
نشسته و همه اعیان و ارکان یا سفیر بجای خود قرار گرفته
بودند ایستاده بآواز بلند خواند ، و بعد از گذرانیدن پیشکشها
سفیر موصوف برخصت انصراف اسپ معاودت راند، میرمنشی
به تشریف خلعت مهتابی و دوشاله سربلندی و بعضی بعنایت خطاب
و پالکی ارجمندی یافتند و روز چهارشنبه بیستم ربیع الاول بفرمان
واجب الاذعان والا کارکنان و مهتمان سرکار فیض مدار برای
ضیافت نواب هانربل گورنر سار ٹامس منرو .بهادر وقت شب
دارالاماره یعنی همایون محل و روشن چوکی و تالار(۲) و طارمیکه(۳)
پیشش برای معائنهٔ آتش بازی ترتیب داده .بودند بآویختن درختهائی

---

(۱) دما) گورکهٔ (۲) (آ) تالار خانه باشد که بر بالای چهار ستون یا بیشتر از چوب و تخته
سازند برهان ۱۲ (۳) (آ) طارم خانه را گویند که از چوب سازند ۱۲ برهان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قنادیل اقسام با نصب آئینها بتکلف تمام و چسپانیدن قنادیل
دیواری بر جدارهای حوایش و نصب قنادیل چمنی در تمامی طرفهای
باغ خاص بیاراستند ، و آبگیریکه متصل روشن چوکی است بگذاشتن
کشتی های رنگین دران و کناره اش از چوب بند چراغان د
فرو هشتن نهانهای سرخ بر آن و برکهٔ متصلهٔ نعمت خانه
که دران میز یکصد و بیست کس چیده بودند بسردادن فوارهای
متعددهٔ آن پیراستند ، تو گوئی که بهاری(۱) در گلشن گل کرده
است ، یا قطعه باغ ارم در آنجا احداث یافته ، وقت هشت
ساعت شب جناب گورنر صاحب ممدوح مع بانوی خاص
و کونسلان عالیشان و دیگر سرداران و خاتونان که قریب
یکصد و بیست کس بودند تشریف آورد نواب ما موافق عادت
معهوده به تعظیمش پرداخته بر کونچ مخملی سبز که قریب تخت
طلائی مذکور نهاده میشود با مهمان والاگهر و برادر عزیز القدر شرف
جلوس فرمود ، و از دیگر صاحبان شرافت(۲) نشان بعضی بر کونچهای
سقرلاطِ گوناگون و چهیتهای بوقلمون محفل نشینان ، و بعضی
بصفوف مجلس و حجرهای اندرون و بیرون ایوان خرامان بودند
الغرض بعد مکث قدری از آنجا برخاسته بدست گیری گورنر صاحب
و همراهی امرای فرنگ تشریف فرما شده زیر دار بست ملحق
چوکی مذکور زیب جلوس فرمود ، بمجرد این حسب الحکم والا

(۱) (م) بهادی (۲) (م) شراف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

داروغهٔ آتش خانه بسرگرمی تمام گرداگرد آبگیر واقع محاذی روشن چوکی آتشکدها بر افروخت ، و تا قریب دو ساعت پیش آن تماشائیان آتش[1] خوی آب[2] طینت جگه رنگارنگ انار ، و آتشین[3] مار روی گوناگون ، مهتاب ، و گلریز آتش بار می سوخت ، بعد دست داد فراغ ازین تماشای دل افروز باتمامی جلسا بحجرهٔ نعمت خانه برمیز[4] سپر که باهتمام بکاول خاص جناب گورنر صاحب عالی مناسب بطرز فرنگ مهیا شده بود هم جنب او بساط طرح جلوس انداخت و بپاس خاطر مهمانان رفعت نشان با کل (ب ۲۷ ب) بعض اشیای مباح متوجه گشته وقت یازده ساعت بود تواضع حمایل و عطر و گلاب به مرتبهٔ هر پیش آمده مرخص ساخت بیست و چهارم جمادی الثانی همین سال روز پنجشنبه بتقریب جشن ورود نامهٔ مسعود بادشاه عظمت اشتباه ابهت پایگاه تاج آرای سلطنت عظیم الشان ، باج ستان ممالک هند و فرنگستان ، کشورکشای ارجمند ، لشکرکش فتح پیوند ، فرمان روای ممالک محروسه گریٹ برٹین و ایرلینڈ ، سپهر خرگاه فلک طارم ، همایون محل که دارالامارهٔ خاص است از بساط مخمل بحدی آراسته و محلی ، و از درختان قنادیل آویزان و دیواری و آئینه های جداری بمشابهٔ پیراسته و مجلی

---

(۱) (آ) آتش خوی کنایه از تیزی و تندی طبع باشد ۱۲ (۲) (آ) آب طینت ای حلیم

(۳) (آ) آتشین مار بمعنی تیز آتشبازی آمده است که تیر هوائی باشد ۱۲ ب

(۴) (آ) میز سپر طعامیست که اهل فرنگ وقت نیم شب بعد تماشای رقص می خورند ۱۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گردید که کسی در هیچ ریاستی صورت چنین زیب و آرایش و
زینت و پیرایش ندید و سپاهیان هندی و سولدات ولایتی از
ایوان گورنر صاحب تا دارالاماره بهر دو جانب گذرگاه عقیب
توشک خانه رُوَها[1] کشیدند و شش انواب ارابهٔ خیل متصل
آبگیر معروف بچینی گنٹه بانتظام رسید، درین هنگام مرغوب
آوان خوش اسلوب ادوارڈ ڈاوڈ صاحب میرمنشی مسطور عهدهٔ مورچل
داری برخود لازم ساختند، پس پیش پیش فیل عماری نشینان
سولداتان شاهی و ترانه نوازان قلعه و علاقه داران ساحل بحر
با اعلام سلطنت و شاهی، و پس پس آن جناب گورنر صاحب
بهادر نجسته اطوار و سار ٹامس هسلب بهادر سپه سالار، ده
یک از امرا و عمدگان والاشان از دانایان فرنگ بدارالامارهٔ
والاجاهی توجه نمودند، ازینجا نواب ما از برای استقبال برادر
عزیز باوقار یعنی نایب مختار و علاؤ[2]الدوله خواص نشین را بسواری
عماری نقروی روانه فرمود، جناب نایب مختار قریب دروازهٔ
باغ خاص با نامه آوران شوکت اختصاص دوچار[3] شده برعایت
مراسم اعزاز و اکرام تا بدارالامارهٔ رونق فرجام رسانید، نواب
عالیجناب ما گورنر صاحب والا مناصب را پیش رواق نعمت خانه
فرود آورده بر زینهٔ محاذی تخت گاه باستقبال و استحظام نامهٔ
ذی عظمت و احتشام باهم دستگیر ایستادند، و حاملان نامهٔ

(۱) (آ) رَوَه بفتح اول وثانی (بمعنی صف) ۱۲ ب (۲) (ما آ) علاو (۳) (ما) دچار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عظمت عنوان از اوج برج عماری نزول کرده باشراقات
حسن نامهٔ اقبال نشان خاور کف گورنر صاحب را مشرقستان
نیّر جهانتاب نمودند ، و نواب عالی جناب ما و گورنر صاحب
ممدوح ازانجا خرامان پیش دولت سریر دولت مصیر
رسیده قیام فرمودند پس نامهٔ شوکت آثار بدست ارجمند نواب
اورنگ نشین ما دادن همان ، و صوت و صدای فلک آشنا از
اتواب و بنادیق چه در سرکار فیض مدار و چه بر حصار اعدا شکار
و چه در عساکر نصرت آثار که بیرون دار الاماره صف‌ها
می‌کشیدند برآمدن همان ، سپس جناب نواب ما لختی جلوس
آرای تخت دولت افروز و جناب گورنر صاحب والا مناقب
قدری قعود پیرای کوچ مخمل دوز شده باز محاذی سریر
(ق ۲۸ الف) قیام ریز گردیدند و بموجب(۱) اشارت فیض
بشارت نواب ما و گورنر صاحب موصوف دبیر خوش تحریر
ارباب حکومت مستر اڈوارڈ اوڈ بهادر بر کرسی مخمل اندود
ایستاده از خوانندگی اصل نامه فرخنده عنوان ، و مستر الیود
بهمان آئین از سرایندگی ترجمهٔ باعزت و شاتش نشید سرور انگیز
دل و جان برکشیدند ، من بعد شلیخ و آواز توپ و تفنگ
عشرت آهنگ بدستور مسطور سامعه نواز منتظران این جشن میمنت
معمور گردیده بسمع ساکنان گنبد گردون فرا رسید ، پس ازین نواب

(۱) (د) موجب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عالی جناب ما و گورنر صاحب عالیشان باب مکالمت و مخالصت
بروی یکدیگر کشادند و حقوق احسان و باهم دستگیری نواب والاجاه
جنت آرامگاه و قوم انگریز بهادر بعرض بیان نهادند ، درین
میان گورنر صاحب والا مناقب از راه تفقدات دلی فرمودکه
تا مدت حکومت من هیچ گونه کمک او امداد نسبت باین سرکار
فیض استناد دریغ نخواهم نمود ، من بعد خدیو ارجمند ما دست
بدست آن فرزانۀ فرنگ با دیگر صاحبان پر دانش و فرهنگ
به دیوان خانۀ کلس محل که میزی از برای طعام چاشت بطرز اهل
ولایت درانجا گسترده بود تشریف آورده بتناول طعام پرداخت
و بعد حصول فراغ ازان هر یک از طوایف رقاصان و مغنیاگران
دلهائے مجلسیان را مالوف حسن و جان افروز و مشغوف نغمهٔ
دلسوز خود ساخت ، پس از استیفای سرمایۀ عیش و سرور جناب
خود بدولت ما بدستور مسطور همراه صاحبان عالیشان قریب تخت
مصنوعی رسیده استقامت فرمود و جناب گورنر صاحب والا مراتب
بعد ادای مبارکباد این جشن همایون نواب ما را بر تخت نشاند[1]
خود هم بطرف راست آن برکوچ مخملی جلوس نمود ، بعد
ازان چند امرای معظم و ملازم مکرم بگذرانیدن پیشکشهای[2] محترم
سرمایۀ عشرت اندوختند ، و بعد توقف قدری ازاریکه[4] (؟) فرود آمد

---

(۱) (ما) ازین نواب والاجاه - (۲) (ما) قریب تخت نشاده - (۳) (ما آ) پیشکش ا
(ورنه اکثر و بیشتر درین مقام در (ما) نذور مستعمل شده) (۴) (ما) آزاریکه مرفود -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مجالس هم پهلوی گورنر صاحب فراست نشان گردید ، و برحسب
عادت معهوده یک دوشالهٔ سفید و یک کمخاب گنگاجمنی و
یک دست خلعت فاخرهٔ مهر و ماه به همنشین خود مرحمت
گردانید و هم به موهبت یک حلهٔ خلعت و یک فرد کمخواب
و دوشالهٔ نارنجی میانجی میجر مکڈنل بهادر را ممتاز کرد و بعد ادای
مراسم از اعطای پاندان و عطردان و حمایل گل و گلاب
بجلیس خویش و امرا و عظمای کنکاش (؟) از دست خاص و
به دیگران از دست برادر عزیزالقدر خود و علاءالدوله باب
ترخیص فراز و هرگاه همه سران پرشوکت و فرو پایه بلندان
دانش پرور از اهل فرنگ با فرهنگ مرخص گردیدند ، نایب مختار
ذوالاقتدار و دیگر ملازمین خاص دربار مثل علاءالدوله دیوانی پیشکار
و میرمنشی و حکیم مسیح یارجنگ و راقم آثم خلعتهای باهره
و دوشالهای نادره به تفاوت مراتب و رعایت مناصب
در بر و دوش کشیدند و نیز حکم اشرف به طیاری طعام
ضیافت بجلوهٔ ظهور شتافت و بخانه هریک از امرای خلعت
دوران قامت موزون و دیگر عمايد خرد سنجان تمکنت مقرون
یعنی ارباب (ق ۲۸ ب) حکومت سابق الذکر تورهای طعام
گوناگون ترسیل یافت چون مهتاب عالمتاب رونق بخش بزم سما
گردید ، ایوان دارالاماره بروشنی قنادیل گوناگون و فروش و

(۱) د۱، علاو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سائبان های مکلل بوقلمون بزیب و زینت وفور فرا رسید و
خنیاگران زهره آسا و رقاصان ماه لقا مالوف صوت و صدا گشتند،
و مجلسیان فرهاد پیشه از اهل خاندان و ملازمان ذیشان واعالی
و ادانی تعشق انتما مشغوف حسن و ادا اگر گلستان گوی بجا
است و اگر قمر خوانی سزا ، در دیوانخانهٔ کلس محل سفرها کشیدند
و طعامهای لذیذ و نفیس بران برچیدند چون یک یک از حاضران
محفل ازین نعیم متنوعه بکام و زبان و روح و روان حلاوتهای
پرشور رسانید ، نواب فیض مآب ما زیب آرای مسند شده آنچنان
بحر همت والا نهمت خویش بعطاے خطابات و دوشالها و
عنایت جوایز و خلعت های بهر یک از امرای دولت و مقربان
حضرت متموج گردانید که گوش روزگار بسمع ادراک نیاورده ، ا
همت سابقین بران سبقتی نبرده ، اعنی خورشید الملک را بخطاب
پدرش افتخار الدوله محمد ناصر خان بهادر صمصام جنگ مفتخر فرمود، و
صاحبزاده غلام محمد حسین به خطاب رشید الدوله ممتاز نمود و از ملازمان
ذیشان علاء الدوله بخطاب پدرش اعظم الملک مخاطب گردید،
و حکیم الزمانی حکیم احمد بخش یعنی حکیم احمد علی خان بهادر بخطاب
مسیح یار جنگ بعز امتیاز رسید ، نظر بر سرفرازی راقم نیز جهت
عنایت خطاب حکم والا براجه خوشی لعل دیا بهادر میر منشی دار الانشاء
فارسی شرف نفاذ یافت اما چونکه عرض راقم از ابتداے ایام

---

(۱) (ما) علاو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صاحبزادگی آنجناب والا با جد و جهد تمام تر آن بود که اگر خدایتعالی بفضل خود نوازش و سرفرازی راقم را موقوف بر ذات با برکات داشته باشند تاکه همای حکومت و اقتدار شکار اولیای دولت نگردد ، و مراتب فدویت و جان نثاری ازین اخلاص آثار صورت نه بندد بعطای هیچ خطاب راضی نشوم ، که بی وجود آن حصول این چون طعام بے نمک و سخن بے نغمه نماید باجابت خطاب عذرها بمیان نهادم ، فی الجمله این جسارت و جرات راقم بر نازک طبع والا شاق و گران برآمد ، لهذا از فهمایش جناب نایب مختار و میرمنشی مذکور سرکار باقبال خطاب پرداخته پیشکش(۱) این موهبت عظمی گزرانیدم(۲) ، بعد ازان از فهم و فراست دوراندیش بدین گونه ارشاد فرمود ، معلوم کردیم که معذرت تو در قبول خطاب بسبب عدم لوازم از منصب وغیره تواند بود لیکن ما چه کنیم که قادر مطلق ما را بر اقتداری و اختیاری نداشته است که تا بخوشنودی فدویان و جان نثاران خود پردازیم ، غرض همین عنایت و موهبت را باعث ثروت و عزت دنیوی خویش انگاشته رضاجوئی ما ملحوظ دارید ، و هم پدر راقم که عنایات بیغایات این خداوند نعمت بر حال راقم روز افزون میدید ، و از ته دل بدعاهای این دولت و اقبال میکوشید ، از عنایت دوشالهٔ

(۱) (۱) نذر (حسب معمول) (۲) (۲) بجاآوردم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بمساہمت اساتذۂ جناب والا سر افتخار بر آسمان فراشت اگرچہ
در استحقاق عطایای خداوندی با ایشان برابری نداشت شرح
چنین نوازشات و تشریفاتیکه مبذول حال راقم مع اقربای
عقیدت ملازم گردیده بیرون از حد احصا و افزون از انداز
است ، مگر شمۂ ازین طومار در افتخار نامه مرقوم و مرسوم
گشتہ کہ بر ناظران مخفی نخواہد ماند ، غرض دران روز فرحت
اندوز ہر کس از اہل خدمات وغیرہ باندازۂ قدر و مرتبۂ
خود عمامۂ سرفرازی بر سر بست و میرمنشی مسٹر[1] اڈوارڈ اوڈ
بہادر تا زمانی مشغول بزم عیش و سرور بوده بعد مرحمت پان
و عطر و گلاب وحمایل گل مرخص گشت ، روز دوم موتیا مودلی
کہ ناظر دفاتر انگریزی و زیر دست میرمنشی بسپارش بالا
دست (ق ۲۹ الف) خویش بخطاب تیج ونت بہادر و
عنایت خلعت و دوشالہ گوشۂ کلاه بآسمان عزو جاه فرسود
بتاریخ چہارم شعبان حسب الحکم واجب الاذعان دبیر و سفیر
مذکورین حاضر آمدند پس خداوند نعمت ما با آنہا و با چندی
مقربان خاص و بعضی ملازمان عزت اختصاص در حجرۂ نعمت خانہ
تغذی فرمود و جواب نوازش نامہ موصوف را در صندوق
مطلا و مذہب گذاشتہ ، و از دست سکہ پرداز مختوم ش
کنانیدہ سپرد دبیر مسطور نمود ، درین نزدیکی نیز اتواب

---

(۱) (م) مستر (ہرجا ہمین طور)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سرور این معنی بر قلعه و چیپاک موافق معمول بلند آوازگی یافت -

احوال نصب قبۂ طلائی بر مسجد والاجاہی وکیفیت وصولی تصویر نواب رحمت مآب از ولایت انگلیس(۱) کہ سال یک ہزار و دوصد و سی و ہفت ہجری بعرصۂ ظہور شتافت

مخفی مبادا کہ صورت بنای محترم این مسجد فرخندہ بنیاد جامع مجامع اہل خلوص و انقیاد در ریاست مہر سپہر شوکت وحشمت بحر محیط سخاوت و مرحمت ، نواب والاجاہ جنت آرامگاہ مستحکم گردید ، و در عہد سعید کہف الفقر ، ملاذ(۲) الغربا ، راحم خلایق ، عسرت نصاب نواب رحمت مآب ، بحسن انصرام رسید و در زمان سعادت عنوان ناصب اعلام دولت ، باسط بساط ثروت ، مروج آئین اسلام ، محی سنۃ سنیۂ خیرالانام ، مزین مساجد حق پرستان عبودیت اکتناہ(۳) ؟ مجبیر(۴) شکستہ دلان بی دستگاہ ابر مطیر سخای بے حساب نواب رضوان مآب

(۱) (م) انگلس (۲) (م) ملاز (۳) (م) اکتشاہ (۴) (آ) مجبیر - التجبیر شکستہ بستن ونیکو حال کسی را ۱۲ م

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بتحلیهٔ قبه های طلائی و روشنائی کثرت قنادیل زیب و زینت تمام و آرایش و پیرایش تمام پذیرفت ، و در وقت نصب قبه ها خود آن ذات ستوده صفات در مسجد حاضر بوده بعد فراغ آن بکمال خورسندی حکم سر دادن بیست و یک ضرب توپ در فضای مسجد شرف نفاذ فرمود ، پس آن حق پرست بی ریا در هر شبانه روز ادای نماز یک وقته بمسجد جامع و زیارت آثار شریف بر خود لازم گرفت ، چنانچه درین معمول تا مرض الموت تفاوتی ره نیافت ، حتی که کثرت اشغال و شدت باران بمنع آن نشتافت تصویر سراپای نواب رحمت مآب که نقاشان چین بمقابله آن کارنامهٔ ایجاد[1] و تکوین همه نقش صورت نگاشته خود ها بآب خجالت شسته و مانی ارژنگ نگار در تصور نزاکت طراز نگارش بحیرانی عقل پرکار سر بزانوی تفکر نشسته ، از طرف ارباب کمپنی بهادر برسبیل برمغان[2] روزگار تحفهٔ یادگار برای نواب عالیجناب ما آورده در دیوان گورنری نهادند ، پس جناب نواب صاحب ایمائی نواب گورنر هانربل سار ٹامس منرو بهادر سیم شوال روز دوشنبه در ساعت ده و نیم ساعت جلوی سواری خاص با جعفرعلی خان بهادر خانسامان سرکار جناب قدسیه فرستاده آن تصویر با توقیر بشان و تزک و فیر بدار الاماره طلب فرمود ، بمجرد وصول تصویر بیست و یک ضرب توپ در دار الاماره

---

(۱) آ، ایجاد ای صنعتی را گویند که کم کسی تواند کرد ۱۲ ب - (۲) (۱) برمغان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و هم بر برج قلعه بلند آواز گشته عالمی را برین معنی اطلاع نمود، و گورنر صاحب موصوف نیز بتقریب ادای مراسم تهنیت عید رمضان متعاقب آن رونق بخش دارالاماره گردید،

ذکر تقرر جشن ولادت سرور عالم صلی الله علیه وسلم از غره تا دوازدهم شهر ربیع الاول وتعئین عرس جناب غوث الاعظم رضی الله تعالی عنه از اول تا یازدهم ربیع الثانی و بیان رونق افزائ نواب رضوان مآب سمت ناگور باکیفیت معاودت از راهِ نتهرنگر و محمدپور و شرح ورود نواب لارڈ امهرشت بهادر گورنر جنرل هندوستان مع چگونگی ملاقات او بآن نواب مغفرت نشان

چون عالیجناب ما از بدو شعور محبت حضرت خاتمیت مرتبت را رضی الله علیه و اله وسلم اصل اصول ایمان واسلام و عنوان جریدهٔ جمیع احکام، و منشاء فضایل و فواضل دینی، و مبداء حقایق و معارف یقینی، و مخزن جواهر علم و[1] عرفان و معدن نفایس ذوق و وجدان میدانست، در سرانجام جشن

[1] د، علم فان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ولادت (ق ۲۹ ب) باسعادت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اہتمام
تمام میداشت، و بعد ولیعهد شدن خویش از سال یکهزار و
دو صد و سی و هشت هجری تا گلگشت گلستان این جهان
این جشن سراپا میمنت را مثل سلطان مظفر والی شام بآئینی
مرتب می نمود که از غرهٔ شهر مولود شریف تا دوازده روز
در لوازمهٔ این امر خجسته اثر از کثرت طبخ طعام بخورانیدن خواص
و عوام، و تنویر قنادیل اندرون و بیرون دارالامارهٔ بیعدیل
و اجماع علما و فضلا مشایخین و مدح گویان مدایح عربی و
عجمی و قاریان قرآن و خوانندگان حدیث و درود و تطبیب
این بزم سعادت همدم از عطر و گلاب و تبخیر عود و لخلخه‌های
عنبری و تقسیم زر و پارچه‌ها به محتاجین و مساکین و عطای
صلها و جایزه‌ها بحدیث خوانان و مدح خوانان وغیرهم بحدی
سرگرم می‌بود که کسی از شاهان و رئیسان هندوستان هم چنین
نکرده بلکه ندیده و نشنیده، علی الخصوص روز دوازدهم زیاده از
ایام اعیاد تزئین خود و همه ملازمان خواص و عوام از هر
نوع لباسهاے فاخرهٔ عشرت فرجام ملحوظ میفرمود، و همدران
روز بسردادن اتواب و شلکهای بنادیق حکم کردی، و از
ارباب حکومت نیز طالب آن شد که درین روز دولت
معمور بر قلعه هم اتواب سرور سرداده شود، اما دران زمان
این اُمنیّت[۱] شوکت و اجلال بوقوع نرسید، و در عصر جناب

(۱) آ، امنیت بالضم و تشدید یا آرزو و مراد ۱۲ م

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نواب عزیز از جان سلمه السبحان از یاد دهانی و سلسله جنبانی
جناب نایب مختار فیض بار رو بجلوه گاه ظهور کشید ، و بپیوسته
آرزوی بیعت شیخ کامل در دل اخلاص منزل خویش می گماشت
و هرگاه که حسب خواهش خود بشرف خدمت صاحب نسبتی
مشرف نگردید برین قول که از بزرگی شنیده یا در کتابی از
اهل تصوف دیده باشد یعنی شخصیکه بیعت ظاهری با احدی
منعقد نکرده است ، اگر حسن ارادت و عقیدت دل خویش
بجناب دستگیر درماندگان ، رهنمای بیچارگان محبوب سبحانی حضرت
شیخ عبدالقادر جیلانی قدس سرهٔ درست گرداند ، یقیناً آنجناب
اورا به نعمتهای دارین و عزتهای کونین رساند ، کاربند شده
خود را درین سلسله علیه که طریقه قادریه است منسلک می پنداشت
و آنجناب محبوب را پیر و مرشد خود می انگاشت و عرس
آنجناب مقدس را هم در سن مذکور برعایت چند امور همچو
جشن ولادت باسعادت سرور کائنات علیه الصلوٰة والتحیات
بنیاد نهاد و از غرهٔ ربیع الثانی تا یازدهم بحسن ادای آن از
محفل آرائی و مناقب خوانانی وغیره که در جشن موصوف مسطور
گشت می پرداخت ، و تا آنکه درین بزم پنج روزه جام
هستی پرفیضش لبریز باده نشاط بود ، این کار و خدمت
پر سعادت بر ذمه خود لازم می ساخت ، و ازانجا
که شیخ عبدالقادر که مولدش مانک پور و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مزار(۱) آن حضرت ناگور و ولی مادرزاد و والد بزرگوارش سید حسن قدس‌سره
صاحب کشف و ارشاد باشد از اولاد آن قطب ربانی و محبوب
سبحانی و سمی(۲) آن غوث صمدانی واقف اسرار نهانی است، و
انوار کرامات و خرق عاداتش چون آفتاب عالمتاب در کمال
درخشانی، چنانچه گویند که چون والدهٔ ماجده اش که بی بی فاطمه
نام داشت و ولیه و زاهده و عابدهٔ زمانه بود حامل گردید،
و شبی برای وضوء نماز تهجد دلو در چاه فرود آورد و ناگاه دلو
از رسن جدا شده بچاه درافتاد و او متاسف و متحیر
برایستاد، و فی الفور از بطن آوازی شنید که ای مادر بنگر
که دلو(۳) پس پشت تو نهاده است، چون باز گردید دلو
را پر از آب دید، پس از وضو و نماز فارغ شد، و
بامداد این ماجرا بشوهر خود باز نمود، او فرمود که حق تعالی
ترا پسری عطا کند که بپایهٔ قطبیت خواهد رسید، و نیز
آنحضرت بتاهل(۴) نرسیده و از خصوصیات زنان(۵) وقوفی نداشته،
چنانچه روزی پستان زن هندوی وقت اغتسال برهنه مشاهده
کرده از راه ترحم و غمخواری دعا فرمود که یارب الم یک دمل(۶)
مرا بیخواب میداشت (۳۰ الف) آیا این بیچاره که بر سینه
خود دو دمل میدارد و چه آزاری کشیده باشد، بمجرد این

---

(۱) (م)، فرار (۲) (آ)، ای همنام (۳) (م)، دیوپس (۴) (م)، تیاهل
(۵) (م)، زبان (۶) (م)، دمبل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دعا پستانش هموار و نایاب گردید ، آن زن حیرت گرفته بخانه درآمد ، و اقربایش ازین ماجرا متحیر شده بانواع معالجات پرداختند ، هیچ سودی نکرد ، آخر از زبان زن آفت رسیده حقیقت حال دریافته پیش آنحضرت التجا آوردند و الحاح و زاری نمودند پس آن جناب دعا فرمود پستانش بر حالت اصلی عاید گردید و پدر و مادرش مع دختر بشرف اسلام رسیدند بنا بر آن حسن عقیدت خویش بحضرت ایشان نیز به تمام و کمال میداشت ، قضا را در سال یک هزار و دو صد و سی[۳۰] هجری مزاج مبارکش بعارضهٔ مثانه که خلقی و مزمن[۱] بوده مبتلای شدید گردید ، دست تضرع بدرگاه قاضی الحاجات برداشت ، و بتوسل ولی جلیل القدر سابق الذکر استدعاے شفا از شافی بے همتا نموده ارادهٔ زیارت آن برگزیده حق بدل برگماشت ، مجیب الدعوات دعایش مقرون باجابت نمود ، و به برکت مقربان بارگاه خویش شفائے[۲] کلی عطا فرمود ، درین نزدیکی پدر بزرگوارش هرچند خواست که آن اقبال مند بحسب عهد خویش بر زیارت ولی موصوف خرامد ، لیکن از معارضهٔ بعضی موانع دران زمان این اراده بظهور نیامد ، پس ازان وقتیکه خود بدولت بر مسند امارت متمکن گشت ، هوای زیارت فیض بار آن ولی کرامت آثار بظهور پیوست ،

(۱) با، فرمن (۲) آ، شفاء

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و بتفحص شخصیکه نظم و نسق این جا ازوی صورت بندد پرداخت
چون نیک تامل فرمود که کسی از قدیمان دربار و عمدگان آزمودهٔ
کار مثل جناب شرف الملک مغفور استاد مصاحبت انتساب
نواب رحمت مآب و حافظ شیخ محمد مغربی مرحوم رفیق با اعتماد
مزاج آگاه آن نواب جنت آرامگاه متعهد این امر عظیم تواند
شد نیافت آخر نظر بر پرحوصلگی و تربیت یافتگی راقم از پیشگاه
خود و افاضهٔ انوار اعزاز و اجلال ذات آفتاب صفات خویش
برین ذرهٔ بے مقدار ، بیت

ذره را باشد وجود از نور ذات آفتاب
رستہ گردد گل زخار از فیض بخششٔ سحاب
گوہر پر آب درکف گرچہ میدارد صدف
فی الحقیقت شد زنیسان بہره مند و کامیاب

تجویز تفویض این کار براقم صورت پذیر آیینهٔ خاطر نمود ، و ہم
جناب قدسیه بپاس ظاهر رای شریف خود را با تجویز ولی نعمی
منضم فرمود ، اما ہرگاه که مفارقت راقم که چون سُہا[1] با مہ
و خار با گل نسبتی میداشت ، بقدر آنی و اندازهٔ زمانی
گوارا نمی پنداشت ، ضمیر خورشید نظیر خود را از تعلق تجویز
مذکور وارہانید و نظر بر راحت سفر و فرحت راه که منظور
ہمایون خاطرش بود برفاقت پر افاضت برگزید و جہتہ انتظام

(۱) (آ) سُہا نام ستاره ۱۲ -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مہام دارالاقامت بسفارش جناب قدسیہ و اطلاع بارباب حکومت
خان موصوف را کہ اگرچہ از غرور و پندارش دایم متنفر می بود
اما بحکم الضرورات(۱) تبیح المحظورات طوعًا و کرہًا مقرر فرمود ، و
منشی محمد دلاورخان بہادر انگریزی نویس را پیش او گذاشت ، تا
بروقت ضرورت بچیف سکرتری اڈوارڈ اوڈ بہادر کہ بر خدمت
میجر مکڈنل بہادر سفیر خاص بعلت تقرر روانگی او ہمراہ رکاب
فیض انتساب منصوب شدہ بود تحریر و ترسیل مراسلات نماید
پس خان موصوف کہ نہال این تمنا از مدت مدید بہ مزرع
دل می نشاند ، موجب نتایج حدایق آمال و مورث ثمرات
ریاض اعمال انگاشتہ باقبال آن بالراس والعین مسارعت نمود
و از تعیین ارابۂ دو اسپان و دو مشعلچیان و تقرر رفل(۲)
کہ عبارت از طنبورنوازی ۳ چوبہ بہ صف کشی چند جوانان
بار وقت درآمد دربار است ہمچو برادر خود شرف الامرا کہ
قایم مقام شکوہ الملک مرحوم بودگوی عزت و اعتبار از میدان
ذوق و آرزو در ربودے ؎

آنرا کہ بزر قویست رایش
زر بندہ شمر نہ زر خدایش

و نیز منشی محمودعلی خان را بمشاہرہ چہل ہون در سلک
ملازمان کشیدہ برفاقت سراسر سعادت اختصاص بخشید، و ہمدران

---

(۱) (ع) یعنی مباح می کند ضرورات ممنوعات را (۲) (آ) رفل این لفظ انگریزی است

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ساعت حکم تقریبش یعنی سلام سپاه بقانون انگریزی در حق راقم
ع، صدور یافت (ق ۳۰ ب) و راقم بمجرد نفاذ این حکم واجب
التعظیم بگذارش ہدیۂ نیاز پیش حضور شتافت ، ہرگاه که خان
موصوف بتوہم عُظم[1] قرب قرابت و تصور کبر حسن کرامت
و تخئیل سرکشی خود در ہمسران[2] و تقلید قلاوۂ[3] گردن افرازی
بیکران در جامۂ تنگ ظرفی نگنجید و دست از پیشکش گذرانی
حضور بجلدوی مواہب عظمے خدمت نیابت مذکور باز کشید مزاج دقیقه
شناس و متانت اساس حضور ازین معنی روی ملال درہم کشیده
بر جبین آئینه دار رحمت و رافت آثار خشم و غضب ظاہر
ساخت ، و بشرح و بسط اجمال و تکبر و غرور اشتمالش
پرداخت که چنین خود پرستان تنگ حوصله برداشت مراتب عظمی
نتوانند کرد ، و فرعون طینتان دون ہمت جادۂ شکرگذاری و
سپاسداری نخواہند سپرد ، و از ناکس تنگ ظرف اعاظم امور بحسن
وجود در نیاید ، و بحکم کل اناءٍ یترشح بما فیه آنچه در باطن است
بیرون تراود ، و ازینجا است که گفته اند و در معنی سفته که
کار و عمل بکسی توان سپرد که از صاحب خویش پر ترس
و خایف باشد ، و تعظیم و تکریمش بجا آرد ، و خداوند اورا
بر مواخذۂ خطا و قصورش مانعی و مزاحمتی و مروتی و رعایتی پیش

(۱) (آ) عظم بالضم بزرگی (۲) (آ) تقلید حمائل وغیرہ در گردن کسی انداختن ۱۲م
(۳) بالکسر گردن بند ۱۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

نیاید تا لحاظ مروت باعث بے انصافی نگردد ، و موجب
بد دلی دیگر ندیمان نشود ، و این معنی در اقارب کہ کالعقارب
اند مطلقاً مفقود ، و در اجانب اکثر و بیشتر ممکن الوجود ، چنانچہ
عمل حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالے عنہ و بیشتری از سلاطین
برین بودہ است و اہل عرف نیز بدان عمل نمودہ الحاصل بہ
خاطر مبارک نازکش بار این گرانی و صدمۂ این نادانی آن قدر
زارسید کہ ہر دم بر عمل فرمودۂ خود دست تاسف می مالید،
ولآلی سخنان حق نشان چنان در سلک بیان می کشید کہ اگرچہ
این خدمت عمدہ نظر بضرورت باین کس دون ہمت بخشیدم،
اما درحقیقت اصلا مناسب و مصلحت ندیدم ، زیرا کہ بسا
اوقات حرکات ناشایستۂ آن بے عقل و شعور و سخنان
ناپایستۂ آن پر فساد و زور ، خار رنج و الم در صنوبر دلم
خلانیدہ و انواع درد و غم بلالۂ جگرم رسانیدہ ، یکی ازانہا
این است کہ بعد مسند نشینی این نواختۂ کردگار روزی پیش اقارب
و مخلصین خویش شکایت مینمود کہ باوجود سعی و کوشش من
در حق مسند نشانی این کس نزد ارباب حکومت بواسطہ محمد ٹیپو
منشی احسان و منت من فراموش فرمود ، چون این حکایت
بگوش حق نیوش بندۂ درگاہ الہی درافتاد ، بغتۃً نایرۂ خشم
وغضب از تنور نہادم سر باشتعال نہاد و این کلمات از

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملک بطون بشهرستان وجود فراز آمد که خاک باد بران ریاست
که از سعی چنین کسان ابلیس طینت بدست آید ، انتهی پس
عزم مصمم سفر بامداد دوستان شفیق خود مثل نواب[۱] موشت
نوبل مارکویس آف هشتنگس بهادر گورنر جنرل هندوستان و نواب
میجر جنرل سار ٹامس منرو بهادر گورنر کونسل مدراس از مکمن
قوه بعرصهٔ ظهور شتافت ، و حکم واجب الاتباع دربارهٔ تهیهٔ
اسباب و سامان سفر بملازمان خاص شرف نفاذ یافت ، منجملهٔ
آن دو خیمهٔ عظیم الشان یکی از سقرلاط باطرازش های بوقلمون و
ثانی از چهیٹ عمده و بهتر و یک خیمهٔ حمامی خاص ۳۱ الف
و یک دائرهٔ خرد از برای خلوت و چند خیام مخدرات
مع سرادقات و سراچها و مسجد از خیمهٔ مزین قبه های ملمّعی
از طلاء و یک حوض چرمی که مسافرین از نماز جماعت محروم
نشوند ، برای این سفر فیروزی اثر طیار گشت ، و هریکی از
خیم مذکوره مکرر بود تا انتظام پیش خانه و پس خانه نظام گیرد
و در هر منزلی به خیمهٔ بزرگ مسند زردوزی مع مهرهای
طلائی و با شامیانه مخمل مکلل که ستونش از طلا بود گسترده
شدی ، و آن بارگاه گردون سای بقنادیل آویزان و
قنادیل منصوبهٔ ستون ها چون خیمهٔ آسمان از ضیای نجوم
پرنور گشتی ، و صاحب خیمه آفتاب وار رونق بخش آن گردیدی

(۱) (ما آ) موشت (for Most)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و تماشائیان هر شهر و مدینه ، و نظارگیان هر دیه و قریه پروانه‌های آن شمع بزم دولت و اقبال شدندی ، و به خرج مراکب و روزمرهٔ هر یک از علما و اساتذهٔ عظام و مشایخ کرام و اصحاب عزّت و ارباب خدمت ، و پدر راقم سوای درماهه معمولی مشاهرهٔ نود روپیهٔ مقرر گردید و بنام برادر محمد فخرالدین خان که در مرتبه متوسطین مثل قادر عظیم خان بهادر وغیره ع. امتیاز داشت شصت روپیهٔ بتقرر رسید و بهر یک از اهل خدمات ما درای خدمت مقررهٔ سابقه خدمتی معین گشت ، ازانجمله خدمت میر منزلی بصفی الدین محمد خان بهادر دراینجا و خدمت فراشخانه در اثنای راه بر کرسی تعین نشست ، و خدمت هراول بغلام عبدالقادر خان بیجاپوری در منزل ششم صورت تقرر گرفت ، و خدمت چنداول یعنی پس خانه بوجیهه الله خان بهادر همین جا قرار پذیرفت ، و خدمت آمادگی اسباب ضروری لشکر بشرف الملک حال در منزل سیوم(۱) مقرر شد و ارباب حکومت نیز فرد اخبار اشتهار که به نیوس پیپر زبان زد اهل فرنگ است بقالب طبع آورده در ممالک محروسه خود صورت نمای شان و شوکت و جاه و حشمت نهضت آن ولی نعمت گردانیدند و چهرهای تواکید اشد التاکید به نگارش احکام تعظیم و توقیر و فرمان بری و اطاعت گری این ولی دولت آراسته بعاملان و کلکٹران اطراف

(۱) (آ) سیم ؟

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و جوانب گذرگاه رسانیدند که بندگان نواب صاحب بروز دوشنبه
پیش از مغرب بیست و یکم جمادی الاول سال یکهزار و دوصد و
سی[۳] و هشت هجری از چیپاک جنوب رویه بسفر ناگور بشان
و شوکت موفور یعنی با لشکر جلوئی خاص و دستهٔ سواران باریگارد
و فوج گورنمنٹ[۱] نهضت میفرمایند ، و بعد تماشای این
سرزمین سیرکنان از راه رامنات و ترچناپلی و ارکاٹ مراجعت
بجلوس گاه مینمایند ، و وقت رکوب و جلوهٔ خرام خاص و جناب
قدسیه و جناب محل عالیه و جناب نایب مختار انواب تعظیم
شاهی بخصوصیت مراتب در باغ دارالاماره و بر برج قلعه
صداهای حفظ و امان برکشید ، پس باید که هر رئیس موضع
و قریه و هر حاکم شهر و مدینه گذرگاهی ها و خیمه گاهی ها آراسته
دارد و از پیادگان و اطاعت پیشگان خود استقبال نموده
خدمات شایسته بجا آرد و در هر سرحد و تعلقهٔ خویش از حزم
و احتیاط بمحافظت و حراست پردازد ، و در مراحل و مشارع
همراه بوده نگهبانی و منزل رسانی مودی سازد ، الحاصل بتاریخ و
وقت مذکور آن ماه لقای مکرم مبجّل با لباس و (ق ۳۱ الف)
جواهر معظم و مکلل نور افروز برج نالکی گشته ماه منور بنجوم انور
با لشکر انجم سپاه و عسکر شوکت پایگاه و شکوه تمام و تجمل
تمام از فوج خاص و لشکر کمپنی مع سرداران بلند مرتبت خصوص

(۱) (ما آ) گورنمنٹ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سفیر گورنمنٹ میجر مکڈنل بہادر و کرنل منرو کہ کسی از روسای کرناٹک را بدین شان و تزک سیر ملک رو نہ نموده باشد سمت جنوب خرام فرمود ، و راقم مع اعظم الملک بسواری عماری از تعاقب اقتباس انوار جلو ریز مینمود ، بعد چند دقیقه جناب نایب مختار برگلگون صبا رفتار سه

باد پائیکه چون بگام شدی

تک زدن بر صبا حرام شدی

جلوه آرا گشته همچو نیر ضیا گستر اوج اقبال بانوار اجلال از دنبال راه می پیمود ، چون منتهای سیر منزل امیر باغ گردید، و اتفاق ببیت در آنجا بهم رسید ، آن موید تائید آسمانی نظر بر سرانجام یابی احکام دیوانی از دست این مشاق کارگاه ہیچمدانی کہ در سوالف ایام یعنی در سال یکهزار و دو صد و سی و شش هجری بسبب عدم نصب احدی برین خدمت عظیم المرتبت حسب الحکم ولی نعمی باجرای آن می پرداختم ، چنانچه کیفیت تعلق این امور بذات راقم در افتخار نامه بتفصیل مسطور است ، و مضمونش اینکه روزی بتاریخ بیست و ششم رجب المرجب سال یکهزار و دو صد و سی و شش هجری رسیلهٔ مرسله حاجی حافظ حیدر صاحب مرحوم در ماده یاد دهی زیارت آثار شریف بحضور مکرمت ظهور جناب نواب معلی القاب ما گذشت ، ازانکه درین هنگام آن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خداوند اقبال بعلت عدم تقرر هشیار مغزی بر خدمت مدارالمهامی
و بمحض پاس خاطر جناب قدسیه احکام انتظام امور دربار فیض بار
بحسب ظاهر بنام حافظ احمدخان اعظم الملک شرف نفاذ میفرمود،
اگرچه از باعث عبدالغفارخان بهادر ثابت جنگ زنگ ملالی بر آئینهٔ
ضمیر منیر صفا پذیر خود نشانده چشم التفات باطن بر روی حالش
نمی‌کشود بنا بر آن آن نامه را حوالهٔ او نمود تا بندوبست امور
متعلقه آثار شریف نماید، من بعد آن عالیجناب گردون قباب
بتحصیل شرف زیارت تشریف فرمای حجرهٔ آثار مبارک گردید،
درآن وقت بسبب مُساہله (۱) یا (۲) فراموشی خان معزی الیه همگی متعهدان اسباب (۳)
مقرری مثل آب زمزم و رومال ململ و عطر و گل وغیره درانجا
حاضر نبودند، نهایت بعتاب درآمده باوجود بودن اعظم الملک
براقم فدویت شیم حکم والا شرف نفاذ یافت که زودتر اشیای
معمولی حاضر آرد، بفضله تعالی فی الوقت حاضر آوردم، بعد
احراز سعادت زیارت رونق افزای دارالاماره گشته بحجرهٔ کلان
نعمت خانه که جلوس گاه مبارک بود بر مسند والا شرف تمکن فرموده
بمشافهه همگنان (۴) حاضرالوقت چون جناب مکرمت انتساب نواب
عظیم جاه اعنی جناب نایب مختار و اعظم الملک مرحوم و دیگر حضار
معمولی و راجه سرینواس راو پیش دست میرسامانی پاندان از

(۱) (آ) مساهیله ؟ (ما) مساہله (۲) (آ) مافراموشی ؟
(۳) (ما) همگی متعهدان اسباب ؟ (۴) (آ) همسکنان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دست خاص نوازش اختصاص باین ارشاد مکرمت بنیاد براقم خدمتگذار
فدویت شعار عنایت شد که الله تعالیٰ و تقدس بفضل خویش
الیوم خدمت (ق ۳۲ الف) اجرای احکام عزت التیام دیوانی
مهمات و دیگر کارخانجات مفوض بتو گردانیده ، باید که شکر
این خدمت والا رتبت مودی ساخته زمان دربار فیض بار و
دیگر اوقات حاضر حضور و سرگرم تنقیذ امور میشده باشی ازانجا
که راقم عجز توام باین مرحمت سراسر عزت کماهی آگاهی نداشت،
در ادای پیشکش[۱] اندکی درنگ ساخت که دران حال از جانب
نواب عظیم جاه که حق سبحانه جل شانه بفضل خود از ابتدا الی
یومنا هذا ذات فیض آیات آنجناب عظمت انتساب را حامی
و دستگیر این خدمتگذار فدویت تخمیر گردانیده بگذارش پیشکش[۲]
شرف ایما گردید ، راقم بمجرد این ایمائ شرف انتما پیشکش[۳]
بحضور موهبت ظهور گذرانید بعده بهمان آوان براجه سرینواس راو
حکم عالی شرف صدور یافت که از امروز در جمگی مهمات میرسامانی
و دیگر کارخانجات سرکاری حکم راقم اطاعت همدم را حکم حضور
عظمت دستور باید فهمید و ازان سرمو عدول نباید ورزید،
چنانچه راجهٔ مذکور هماوقت عملهٔ همگی[۴] کارخانجات را فراهم
آورده و سوبدار ڈی را نیز خوانده این امر جلیل القدر شنوانید،
و خود هم مراتب انقیاد به تقدیم رسانید بعد ازان ارشاد

(۱) (ما) نذر. (۲) (ما) نذر (۳) (ما) نذر (۴) (ما) همه -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مکرمت مواد جلوهٔ ظهور نمود که برای تو این خدمت تازه از راه نوازشات بے اندازه اختراع فرموده ایم که اگر کسی را خدمت دیوانی هم بدهیم تو ازین خدمت معزول نشوی ، بلکه او محکوم و منقاد حکم تو خواهد ماند ، ازان روز تا تشریف آوری حضور از ناگور شریف اکثر احکام اطاعت التزام حسب الحکم حضور کرامت گنجور به خان موصوف یعنے ممتاز الامرا قلمی مینمودم انتهی

جواهر تعریف این کثیف از درج دهان بیرون ریخت

زیرک و دانا شدی از نصرت[۱] ما که مپرس(؟)

خلق خوش آموختی از تربیت ما که مپرس

و مبلغ پنجاه هزار روپیه حواله راقم فرمود که فیصله مقدمات عزا نماید راقم بوجه طلائی هوادار مشابه بهل شاهی و طیار کرده غلام حیدر جهت سواری خاص بمنظر اشرف گذرانیده برای انفصال مقدمات مذکوره و ادادگی اسباب سفر متعلقان خود مع راجه اودی کرن مشرف خزانه که بتائید راقم مامور بود معاودت نمود، و سواری خاص جلوه آرای سمت مقصود گردیده روشن باغ[۲] را مضرب خیام دولت سرانجام فرمود ، و درانجا مستر اڈوارڈ اوڈ بهادر چیف سکرتری که از عصر نواب رحمت مآب اخلاص ورسوخ تمام داشت بملاحظه تعظیم جناب خداوندی آمده ملاقات حضور حاصل کرد و وقت صبح سواری خاص ازانجا

(۱) (ما آ) ینصرت ؟ (۲) (ما) روشباغ -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برآمده براه فرنگی کنڈه که محل قیام عساکر و جنود و ذخیره گاه
بعض آلات محاربه و باروت است رونق افزا گردید، اتواب
آنجا نیز موافق معمول صدای تعظیم و آواز توقیر برکشید، و
علی هذالقیاس در جمیع دایرهٔ این سفر مظفر هرجاکه مراکز سالهای
فوج واقع می بود سردار و رساله در آنجا در ادای کل مراتب
تکریم و تفخیم سبقت مینمود، سانحهٔ عجیبیکه بروز نهضت موکب
خاص بوقوع آمده نوک خامه میگردد که پانزده کس از حمالان
و اجیران بصدمهٔ وبا که دران هنگام بشدت نمودار بود در باغ
دارالاماره جان بجان آفرین سپردند، و اسباب زندگانی ازین
جهان فانی بردند، راقم آثم رسانیدن کیفیت این حال عبرت مال
درچنین (۳۲ ب) زمان فرحت عنوان بسمع اشرف مناسب نه
پنداشت، و بزود از دود از تقرر جمعدارڈی[1] تجهیز و تکفین
آن سیاحان دارالملک آخرت کنانیده خاطر را از تشویش اطلاع
حضور فارغ انگاشت، الغرض آنروز جملگی مقدمات مرقومه بآئینی
دلطرزیکه خوشنودی و رضامندی ع. ما باشد فیصل ساخته نوزده
هزار روپیه منجمله مبلغ مذکور[2] نزد خود باقی گذاشت تا وقت ضرورت حضور
بصرف در آرد، و از زر دو هزار روپیه عنایتی حضور استعداد
راه وابستگان خویش پرداخته فدای آن رو به مسرت نهاد و
افتان و خیزان چون ماهی بے آب بموضع ونڈلور در بحر فیض گنجور

(۱) (ما آ) جمعدارڈی ؟ (۲) (ما) مبلغصد گورنر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حضور درافتاد ، و از معاینهٔ معموره عشرت گنجور و فرحت اکتناه در عرض و طول دو سه فرسخ راه که از کثرت حشم و خدم ، و وفور سرادخات و خیم ، و تعدد دکاکین و اسواق ، و تکثر ارباب ذوق و اشتیاق ، و آرایش انواع بازار و پیرایش طرق سیر و رفتار ، بوضع و ترتیب خوش آئین ، و طرزِ مرغوب و دلنشین که دیده از تماشایش باز نایستد و دل بحظوظ سیرش سیر نشود ،

اگر گویم که این است اعظم آباد
سواد دل بگردد خرم و شاد
و یا گر خوانمش شهر منور
شود چشم نظاره نور بنیاد

موضوع و مرتب شده بود نور افروز دیده بیناء و سرورافزای دل پرتمنا گردید چون اشهب زرین عنان. فلک سیر که آغاز سیرش مشرق و انجام رفتارش مغرب است برساحت کبود رنگ آسمان در خرام درآمد ، آفتاب اوج اقبال یعنی نواب پراجلال ما بر ابلق تیز رفتار که بچهار تنگ عرصه زمین طی می کرد و خاطر مبارکش اکثر به چنین اسپ تیزرو چهار تک مایل می بود برآمد ، او[1] با چندی از امرای رفاقت نشان . و خاندان والاشان همچو اعتضادالملک و میرزا الهی بخش و تجمل و تزک مخصوص ،

(۱) (ما) دبا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چون برق درخشان و ضیای تابان روان گردید، گاهی قوت بازوی دولت ووقار نایب مختار به سواری بور[1] چون اختر پرنور بر پشت و بازویش میدرخشید، وگاهی همچو بدرالدوله وغیره به هم رکابی آن مهرلقا از مرتبه هلالیت بدرجه بدریت میرسید، وراقم را از پرتو انوار مراحم و اشفاق والایش رتبهٔ سُها حاصل می بود یعنی آن مهرِ سپهر دولت از ظل پر فیض وجود خود لمحهٔ[2] و لحظه جدا نمی فرمود، فی الجمله تا وصول منزل مقصود بهمین احتشام و ازدحام که از مرحلی تا منزلی چون باران رحمت شدیدالاتصال و عدیم الانفصال مینمود، بےکم و کاست رونق گرد فرمی افروز، و در هر منزل عامل آن تعلقه مع رعایا و رقاصان وخنیاگران جمع گشته راه اطاعت و استقبال پیش میکشید، ووقت نهضت از منزل تا سرحد خویش باهتمام اعزاز و اکرام همراه رکاب دولت انتساب میدوید، و وقتی که اتفاق سفر تا شب کشیدی ساکنان آبادی فرودگاه با تجمل و احتشام تمام یعنی روشنائی و آتشبازی حاضر و منتظر بوده موکب خاص را همچو سواری روزمره نواب نظام الدوله آصف جاه با شوکت و تجمل مذکور بخیام اقبال قیام میرسانیدند، غرض تا رونق افزائی منزل مقصود رکوب اسپ چارتگ تیزرو اکثر پسند خاطر همایون افتادی و گاه گاه در فرودگاه برنالکی وغیره سوارشده دل بسیرد

(۱) (آ ما) بور (۲) لمحهٔ جدا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تماشا نهادی، و وقت سواری بارگی اکثر قبای[1] به طریق سنت سنیهٔ نبویه و آئین جد امجد خود نواب امیرالامرا فردوس مکان می پوشید، و موزه چرمین زردفام در پا می کشید و دو رومال شال یکی بر سر و دیگر بر کمر می بست، و گاهی وقت سفر شب ماه در عماری سبز با برادر عزیزالقدر و اعتضادالملک و راقم تشریف می داشت، و بسواری امرا و رفقا عماری ها و هودج های دیگر می گماشت و بر فیلی داروغه چای و قهوه هودج نشین گشته اسباب و لوازم آن همچو دیگدان و قهوه دان وغیره با خود نگاه داشتی، و وقت خواهش حضور گرم گرم دست بدست پیاله پیاله روان روان پیشکش می نمود، و خودبدولت با رفقا بصد پیوستگی و دلبستگی نوش جان می فرمود، ازانجا از راه عنایات خداوندی نظر مرحمت و نوازش بر حال راقم آثم می گماشت و خیرخواه اخلاص آکتناه و امین صادق و متدین واثق می انگاشت، درین سفر سعادت اثر بکارهای عمده و خدمات پسندیده حکم فرمودی و نقود مصرف دست خاص که به نیازات خوادم مشاهد بزرگان فیض گستر و بخیرات و انعامات مساکین و متوقعین مراحم راهگذر مخصوص و ممتاز بود حواله نمودی ـــ

کف سخای صفاهمتش بخوانم یم
کفش بچهرهٔ پر خجلتش نشاند نم

(۱) (ما) قبایی (۲) (ما) نظریق (۳) (ما) چر (۴) (ما) دولتکی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برای بخشش و انعام آن بسیط الید
بہ تنگ شود دل دریا و کان نماید کم

راقم که از تشریف والایش چه در حضر و چه در سفر بسواری خاص خلعت منادمت بر قامت پر ارادت می برید ، رقوم خرج ابواب مذکوره بکلک سرمائی بر چهره قرطاس یادداشت می کشید ، و وقت فرصت یا در فرودگاه بمشرف خزانه تفهیم حساب مسطور نمودے و باب جمعیت و اطمینان بر روی دل و جان کشودے ، روزی ارشاد شد که از چنین تکلیف و حساب نویسی باز آ و هر چه که بحفظش می پرداختہ باشی بمشرف خزانه باز نما ما بر ساختہ و پرداختۂ تو اعتماد کلی داریم و هیچ وهمی و شبهی بر خیانت تو بدل نگماریم ، چنانکه تو مزاج دان ما هستی ، ما نیز بر مزاج تو ماهریم ، و بر دیانت تو آمریم ، پس مشرف خزانه را طلبیده تبسم کنان براقم اشاره کرده بتاکیدش فرمود که برین مخلص معتمد علیه ما در مصارف خاص که باو تعلق دارد شکی و گمانی نباید نمود ، بلکه قلم از محاسبه اش مرفوع باید ساخت ، و هر چه که باو یاد باشد آن را کفایت انگاشته بترقیمش توان پرداخت ، قصه کوتاه سیر این ماه روی[1] زمین رونق بخش مسند جاه و تمکین که بر سپهر[2] قمر آسمان تفوق داشت ، در هجده منازل به[3] تمام

(۱) (ما) ماده روی (۲) (آ) منازل قمر بیست و چهار اند (۳) (ما) بتمام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رسید و در نوزدہم بانوار زیارت خورشید اوج کرامات جلی جناب قادرولی ضیا اندوز سعادت گردید ، باید دانست کہ منزل ہجدہم بندری بود آباد ، و رونق آثار از قلمرو نصارای ڈین مار[1] ملحق بہ ترکم پاری المعروف وتلنکم بمجرد جلوہ افروزی این ماہ چرخ دولت و اقبال دران منزل فرحت اشتمال اتواب تعظیم و اجلال بر برج قلعہ انجا بہ بلند آوازگی رسید ، و نشان تکریم ہم بران قلعہ از گردن افرازی خویش بافتخار بے پایان علم گردید ، و مستر کف چیف سکرتری آنجا بایک سردار فوج استقبال نمود ، وقت برآمد نیز تا بسرحد خود ہمراہ رکاب بود ، ہجوم آرزومندان[2] تماشائے سواری خاص آنقدر بہم آمد ، کہ یک سر عرصہ آن سرزمین تنگ آمد ، روز درآمد منزل مقصود ناگور وقت قریب یازدہ ساعت موکب خاص مع محلات عالیات بر شعبۂ کلان دریای شور واقع منتصل بلدۂ مسطور فرارسید ، و ازانجا بر صراطی کہ ارباب حکومت از بہم آوری معابر غیرمحصور فرش گستری تختہای ہموار و صفوف دستور از ساحلی تا ساحلی دیگر مستقیم و مستوی ساختہ بودند عبور فرمود ، و خود بدولت پیادہ پا بسوی آن بلدۂ متبرکہ بلحاظ آداب روان شدہ زینت بخش بارگاہ خاص گردید ، و ہر یک از مصاحبان و ندیمان حضرت وغیرہ بخیام معینہ و مساکن مقررہ وجاہائے[3]

(۱) (ما آ) ڈین مار ؟ (۲) (ما) آرزمذان ؟ (۳) (ما آ) جاہاۓ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

متعدده اقامت ورزید ، آن ارادت پرداز خدمت خداپرستان بمجرد دخول این خطه پاک توجه بزیارت آن ولی مقرب بارگاه (۳۲ ب) بی‌نیاز نفرمود ، ازان که ادای این معنی باظهار نیاز و انکسار خود بین الناس و برداشت سبوچهٔ صندل بر راس با هجوم حشم و خدم مقصود والایش بود ، چون پاسی یازده[۱] ساعتی از شب بگذشت حکم نامهٔ خط خاص براقم عقیدت اختصاص که اکثر به خیمه جناب نایب مختار بمقتضای مراحم و عنایات بی‌غایاتش سکونت داشت بدین مضمون به ورود پیوست که فردا بعد گذشتن پاسی دوازده شب صندل شریف جناب منیف واقف اسرار خفی و جلی ، حضرت قادر ولی قدس سره العزیز مقرر است ، باید که فردا همگی علما و صلحا و مشایخ و سادات همراهی جمع آیند ، و به تخصیص از دست خودها صندلی در عطر و گلاب سائیده و در سبوچهٔ نقروی پرکرده نگهدارند ، و فوج جلوئے خاص به تزین جلهای[۲] سقلاط و ترتیب عماریهای افیال و اشتران آماده باشد ، و لشکر کمپنی نیز مع پیلان و شتران بآرایش و پیرایش تمام حاضر آید ، و جملگی امرا و ندمای حضور و سران لشکر شوکت معمور بادای خدمات مشغول باشند ، و سایر خواص و عوام و متوسلین این دولت مجتمع شوند ، فی الجمله لازمهٔ از لوازم جاه و دولت و خاصهٔ از خواص شان و

---

(۱) (ما) (آ) یاده (۲) (ما آ) جلهای ؟

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عظمت فرونگذارند ، و همهٔ خصوصیات و اهتمام حشم و تمامهٔ لوازم و انتظام خدم بجا آرند ، و در افروختن روشنی واز بآئین مرغوب و خوش اسلوب پردازند ، و حوالی درگاه فیض اشتباه سرادقات و سراپچها که قابل زنانه و محلات باشد مع تقرر پهرجات برافرازند ، و راقم نیز با زر قریب دوازده هزار روپیه نیاز بدرگاه حاضر باشد انتهی ، پس راقم بحوله و قوته تعالی شانه انتظام امور مسطور باستصواب محمد علی مرکائی با آئینی بظهور رسانید که مورد تحسین و مطرح انظار آن مصدر فیوض و اقبال آثار گردید ، و در همین روز که روز دوم ورود بود معتمد جنگ بدرالدوله بخدمت صدر الصدوری و به عنایت خلعت کارچوبی سرفراز گشته تارک[۱] افتخار بفلک الافلاک سائید ، و محمد علی مرکائی امین و مدارالمهام درگاه نیز بعد حصول شرف ملازمت به تشریف فرد شال گلناری و هر یک از مجاورین فیض بار باعزاز و اکرام و احسان و انعام فراخور حال بپایهٔ عز و امتیاز رسید ، ازانجا که نهضت موکب خاص از دارالاماره وقتی روی نموده بود که مرض وبا عالم‌گیر شدهٔ لاجرم تا وصول منزل مقصود یعنی ناگور فیض معمور در هر منزلی از منازل راه ده[۱] پانزده کس از مردم بهیر و بنگاه و حوامل بار و کسان باربردار عازم ملک بقا میگردیدند ، وجیه الله خان بهادر که بر خدمت

(۱) (ما آ) تارک (۲) (ما) در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چنداول مامور بود راقم را بر مرگ این کسان اطلاع می نمود ، و
راقم زری باو میدهانید تا وی اگر آن مسافر سفر آخرت
مسلمان بودی شریک تجهیز و تکفینش گردیدے و الا از دست
هم مشربان میت کارش بانجام رسانیدی ، و بعد نزول منزل مراد
مرض مذکور بحدی شدت پذیرفت که هر روز موت ببیست و
سی کس صورت وجود میگرفت ، و بر زندگان (ق ۳۹ الف)
هیبتی و عبرتی می افزود که یکسر سر رشتهٔ هوش و حواس و خواب و
خور از دست می ربود درین هنگام هنگامه افروز اجل آن زبدهٔ
ارباب دول بزیارت سید ابراهیم شهید و سید فخر الدین شهید المعروف
بکاٹ باوا قدس سرهما که قبور فیض معمور شان در یرڈواڑی متصل
رامنات واقع است هرچند علم تمنا در مضمار ضمیر فیض
انتمای افراشت ، اما از استماع غلغلهٔ وبا و آفات راه آن سو
بفحوای منطوق لازم الوثوق شاهنشه اقلیم ایجاد و مفتح ابواب
فرج وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ و بمقتضای فرمان
فرمان روای ملک نبوت و خاتم نگینهٔ دور رسالت اذا[۱] سمعتم بطاعون
او وباء بارض فلا تقدموا علیه و اذا وقع بارض و انتم
بها فلا تخرجوا فرارا منه و از اصغای کلمات مجربات
ساکنین این بقعهٔ متبرکه از لسان راقم که والد راقم گوش کرده

---

(۱) چون بشنوید شما طاعون دوبارا در زمین و شهری درنیاید آن و زمین را چون
واقع شود و درجائے شما درانجا باشید بیرون نیاید از جهت گریختن ازآن بلا ۱۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

براقم رسانیده بود یعنی کسیکه بزیارت جناب قادر ولی اولاً درین آبادی درآید بروی لازم است که بزیارت بزرگان اطراف و اکناف نشتابد و یا از دیگر زیارات مقصوده فارغ شده توجه این بارگاه نماید ، و غیر ازین دو صورت طریقهٔ از آداب و معمول اینجا نیست ، هر که بخلاف این پردازد خود را تارک آداب این مقرب درگاه حق سازد ، بموجب قال[1] صحیح بزرگان ؎

مردان خدا خدا نباشند
لیکن ز خدا جدا نباشند

خود را از اراده مذکور باز داشت ، چون فضل خداوند باحکمت شامل حال اولیای دولت بود نظر برنوازش بندگان بیطاقت و چاره سازی بیچارگان مقام غربت این مرض پر هلاکت را در عرصه دو سه روز مندفع فرمود ، بفضله تعالی بعد فراغت زیارت شریف هفدهم شهر جمادی الاخری وقت چاشت کوکبهٔ خاص ازین بقعهٔ شرف اختصاص بسوی نتھر نگر روح پرور نهضت نموده به کیوالور که بفاصلهٔ هشت میل از ناگور واقع است نزول کرد ، مگر راقم را وقت رکوب شوکت اسلوب خود ارشاد فرمود که چون متعلقان تو ازین جا بمدراس معاودت مینمایند ، باید که تو امروز و فردا نزد

(۱) (ما آ) قال۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اہل خود باشی ، و من باز فردا بعد نصف شب برای زیارت
شریف از منزل مذکور مراجعت خواہم کرد ، و ترا ہمراہ خود
خواہم برد ، الحاصل حسب ارشاد تشریف آوردہ راقم را در
سواری خاص شرف مجالست بخشید و عازم فرودگاہ مذکور گردید،
روزیکہ سواری خاص محاذی قلعہ تنجاور جلوہ گر شد ، انواب
تعظیم بصد کر و فر سر شد و روز دوم نزول سفیرے کہ از جانب
ارباب حکومت نزد راجۂ آنجا مقرر است .بوساطت میاںجی مکڈنل
بہادر حاضر آمدہ بادراک شرف ملازمت بہرہ یاب گشت ، درین
منزل گاہ کہ اتفاق اقامت چہار روز دران دست داد ساکنان
تنجاور[1] و حوالی انواع مصنوعات خودہا چون درختنان گل وغیرہ
آوردہ گرداگرد بارگاہ خاص حلقہا می زدند ، و بعد صدور
حکم باریابی شرف حضور دریافتہ تحایف خودہا بنظر انور میگذرانیدند
از زبان مقدس فراخور ہر کس حکم عطای جایزہا صادر گشتی ، اما
چون روزی از والا ہمتی و صرف زر و فیر و مبلغ خطیر صورت
گرفت ، سوغاتی کہ بملاحظۂ اشرف میگذاشت ، (ق ۳۴ الف)
حکمی بجمع آن نزد راقم شرف امضا پذیرفت ، راقم موافق
ارشاد ازان روز تا سکونت آنجا مناسب حال متحف و
مالیت آن تحفہ زری[2] میدہانید ، و درین معنی اگرچہ کفایت
شعاری ملحوظ میداشت ، اما بہر روزی صدہا روپیہ مصرفش

(۱) (ما آ) تجاور (۲) (ما) رری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

می نگاشت ، بعونه تعالی روز پنجم رایات عالیات بسوی نهرنگر
روح پرور متوجه گشت ، و کلکٹر آنجا مسٹر لسنکٹن بهادر در
مبادی سرحد خویش حاضر حضور شده بشرف ملازمت پیوست
و ازانجا رخصت یافته باز باستقبال حضور قریب بلدهٔ مسطور
رجوع نمود ، روزی دخول سواری خاص بدارالاماره قدیم آنجا
اتواب تعظیم سر دادند و کرنل مکلیر یعنی نائب سپه سالار قلعه و
دیگر سرداران فوج که زیاده از صد کس بودند و رجمنٹ
سولدات و ترپ سوار و دو بٹالن جوانان بار را باسلحهٔ
زهیره(۱) و سبوف(۲) شهیره و اعلام گوناگون و پیرایهٔ بوقلمون آراسته
و پیراسته باستقبال و تعظیم امیر لشکرکش دولت و اقبال ما حاضر
آوردند ، و بر طبق قوانین خوش آئین فرنگ با فرهنگ صفوف
یکرنگ از عروس کالوا(۳) تا دارالاماره بهر دو جانب راه راست
کردند ، و بهم نواختگی سازندگان سازهای موسیقاری مثل نی و
بلبان و دف و طنبور و رنڈهول وغیره بدلفریبی طاق بود که
سامعان را مست حظوظ وافر و نشاط متکاثر مینمود ، جناب
خداوند ما سرو قامت والای خود را از لباس فاخره و جواهر باهره
آراسته بر برج عماری خاص همچو آفتاب عالمتاب می درخشید و
برادر ارجمند اقبال پیوند یعنی نایب مختار در خواصی آن با

(۱) (آ) زریره = ای درخشنده ۱۲ — (۲) (آ) سبوف = ای برکشیده
(ما) زهیره — (ما) سوف
(۳) کالوا ای نام نهریست — (۴) (ما) موسیقای رمثل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مورچل جلوس میمنت مانوس می ورزید ، و سفیر خاص میجر مکدنل بهادر سردار لشکر همراهی در عماری نقروی سرکار نشسته متعاقب میرفتند ، و راقم حسب الحکم حضور در سواری خاص بوچه[۱] طلائی که مشابهٔ بهل شاهی است نشسته در جلوی فیض مملو پیش پیش فیل سواری خاص میرفت ، وقتیکه سواری راقم محاذی علم برداران ولایتی رسید ، نشانها خمانیده به تعظیم پیش آمدند ، و خود بدولت ازمعاینه این حال تبسم میفرمود الغرض بشوکتی که لایق ریاست و شایان شان امارت بود بوقت بلند شدن روز ده ساعت جلوه پیرای دارالاماره مذکور گردید ، همه امرای دولت زر پیشکش معمولی گزرانیدند ، و میانجی خاص و جمیع سران سپاه ولایتی بعد ادای آداب تهنیت و مبارکباد بهره یاب رخصت شده خود را بمساکن خویش رسانیدند ، تا اقامت این مکان فرحت نشان ضیافت سران سپاه انگریزی و ناظم یعنی کلکٹر و سالار سپاه آن حصن بتکلف تمام متواتر بعمل رسیدی ، و آن زیب افزای سریر دولت با همه شوکت و حشمت از سیر تمامی باغات سرکاری سرور اندوز گردیدی ، الحق این سواد فردوس نشان شهریست خوش آئین و زیبا ، و موضعی است دلنشین و فرحت افزا ، آب و هوای آن لطیف و بنسبت بلاد دیگر

[۱] (ما آ) بوچه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فایق تر است و فواکه ولایتی همچو انجیر و انگور و نار نظر بدیگر امصار درانجا پیشتر ، درین سیاحت بجز این آبادی دیگر پسند خاطر راقم نیفتاد (ق ۳۵ الف) و درین مقام انبساط فرجام سرو جوی بار دولت ، شمشاد گلزار عصمت محل ثانی عفت مکانی اعنی مختارالنسا بیگم صاحبه که باردار بود ثمرهٔ دختر فرخنده اختر پانزدهم رجب از پردهٔ خمول بشاخسار وجود پیدا آورد ، و ازانجا این نورس نهال اقبال از اول نتایج نواب ما بود خرمی و خورسندی بے پایان برخاطرش رونمود اگرچه رسم پیشکش به تهنیت تولد دختر معمول نبود ، اما نظر بر خوشنودی آن جناب اکثر مقربان حضرت بتقدیمش پرداختند و درین آرامگاه مدت یک ماه و چهار روز مبلغ کثیر در انعام ساکنان آنجا مصروف گشت ، هرگاه مردم این شهر همچنین سخاوت پر افاضت از کسی از روسای ماسبق ندیده بودند، دست بدعای ترقی عمر و دولت این جناب گردون قباب برداشتند ، و چون فطرت والایش از جمع زرنگار محض میداشت ، و به فقدان(۱) آن اضطرار هیچگونه بدل نمی گماشت پیوسته نیکنامی را اهم مآرب(۲) می انگاشت ، و از صرف زر بیدریغ در مضمار همت وافی بحکم التوکل علی الله کافی می افراشت ، و ازین تقسیم و عطای زر به مردمان آن شهر

(۱) دما، بفقدآن (۲) (آ ما) اهم مآرب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فکری و ترددی راه یاب خاطر مبارک نگشت ، درین اثنا
مشرف خزانه بعرض فیض معرض والا رسانید که همه زر همراهی
در عطایای حضور بپایهٔ انصرام درآمده آینده برای اخراجات
خاص و مشاهرجات مردم همراهی هیچ باقی نمانده ، ارشاد فرمود
که کارساز حقیقی کارهای این سرکار خداداد معطل نخواهد
گذاشت ، پس به نحوی از تشویش خاطر معروضهٔ مشرف را
بگوش ارادت نیوش راقم القا نمود ، راقم نوزده هزار روپیه بابت
بقیه فیصله ع.ما که از مدراس همراه آورده به نیت اینکه وقت
ضرورت بخرج سرکار درآید نزد خود میداشت پیش حضور
گذرانید ، آن گاه نهایت خورسند گردیده با آفرین و تحسین
فراوان پرداخت ، و چون زر مذکور برای تقسیم مشاهرجات
و اخراجات مخصوصه حضرت وفا نکرد ، نقدی بقدر احتیاج منجمله
زر پنجم حصه بوساطت سفیر خاص از پیش کلکٹر آنجا طلب
فرمود ، و هرگاه اعظم الملک مهتمم تقسیم زر مشاهرجات بعلت
مساهله او در امتثال امر عالی که دربارهٔ استقراض مبلغ ده
هزار هون معرفت وی از نزد چنتبی مودلے و ادخال آن
در خزانهٔ عامره صادر گشت در معرض عتاب و محل خطاب
آمده بود ، براقم ارشاد شد که زر مشاهرجات همه مردم همراهی
روبروی خود تقسیم سازد ، درصدد[1] این حال حسب[2] استدعای

(۱) صدد ای نزدیکی (۲) استدحب عای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

راقم مبلغ پانصد هون برای خریدی جفت دوشاله پرقماش
بوقلمون بوته‌دار و قوردار کلابتون و ۳ دوپته سرخ بنارسی
خوش‌تر و متن و حاشیه‌اش مخطط از کلابتون بهتر که بوقت
سواری اسپ با لباس قبا و سرپیچ و میان بند تواند شد
براقم عنایت گردید، الغرض باوجود چنین عنایات و نوازشهای
بیکران آن خدیو عظمت نشان و دل‌افروزی فضای این بلدهٔ
عشرت سامان از ره‌گذر کسل مزاج برادرم که یاس کلی پیدا
آورده بود براقم و پدر راقم انواع و اقسام تشویش بحدی
روداد که زبان یارای بیان ندارد، اما بفضل الهی و حرمت
جناب حضرت رسالت پناهی و برکت آثار شریف آنحضرت
صلی الله علیه وسلم صورت یاس بشکل امید مبتدل گردید
ب) و شمع افروزی برکات آثار شریف بتفصیل این
است که حین جلوه افروزی موکب خاص در تجاور(۱) دوکس
از ساکنان آنجا یک صندوق آثار شریف آورده در
خیمه نهادند، و با هر یکی از عمدگان زبان با اظهار حال
کشادند که مایان درین معمورهٔ محروسهٔ کافر بیرحم و اسلام
دشمن فقط برای شکم‌پروری می‌باشیم و از احکام دین
اسلام هیچ آگاهی نداریم و بزرگان بفضل و کمال متصف بودند
و پدر راجهٔ حال به هیچ گونه درپی تعرض حال کسی از اهل ملل

(۱) (۱) تجاور (۲) (۱) دشمن حال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دخل نمی بود ، بلکه توقیر و تعظیم و دلدهی اهل اسلام
بسیار مینمود ، و راجه حال بر خلاف آئین پدر توهین دین
اسلام و مضحکهٔ عبادت ایشان می نماید علی الخصوص از وقتیکه
به کلکته رفته داخل گروه کرستان شده است عداوت
مبطن در حق مسلمانان ظاهر کرده پس ما را درین وقت
غلبه کفار نه کسی یاری و نه بعلم و فضل اعتباری است
و وجود آثار شریف هم نزد ما مغلوب نفس بدکیش و
اسیر معموره کفار اهانت اندیش موجب ننگ و عاری ، لهذا
ملتجی هستیم که این کیفیت بحضور رسانیده آثار موصوف
داخل سرکار فرمایند تا نواب فیض انتساب که بآداب
شایستهٔ آن کما ینبغی آگهی دارد بدین دولت با سعادت مستفید
خواهد شد ، هرگاه این معنی بسمع اشرف حضور فارسید
اقبال ملتمسهٔ شان ملتفت نه گردید ، و روز دیگر بسوی
شهر نگر نهضت فرمود و آن دو کس پابوس شده روبروی پدرم
ظاهر کردند که ما بیقین میدانیم که این چنین جم غفیر مومنین
گاهی درین نواح جلوه گر نخواهد گردید و شاید مراد ما هرگز[1]
دنقاب خفا از رخ نتواند کشید ، لهذا میخواهیم که اکنون این
آثار شریف درین شارع عام گذاشته باظهار ماجرای مذکور
صدای بلند میدهیم[2] که کسیکه مسلمان است این آثار شریف

---

(۱) (ما) هرکر (۲) (ما) میدهم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بگیرد و خدمتش نماید ، پس پدرم بپاسخ شان زبان گشود
که درگذاشتن آن آثار واجب التعظیم بر سرراه جز سوء
ادب نتواند بود ، شما به نتهرنگر بیائید تا باز بحضور عرض
کنیم و بهمان منزل مزاج برادرم از عارضهٔ اسهال پیچش
بیمار گشت ، و آن هر دو کس نزد پدرم مهمان بودند و
بر حال برادرم بغایت اغتمام(۱) می نمودند ، ببالین بیمار آثار
موصوف نهاده مشغول دعا میشدند ، روزیکه داخل نتهرنگر
گشتند پدر راقم بعلت تشویش و سراسیمگی که عاید حالش بود
زود از زود به کچهری سرکار که دران مهرعلی خان نایب سرکار
سکونت داشت فروکش نمود و حکیم صادق یارخان و دیگر
اطباے حضور اگرچه با التفات تمام بتداوی(۲) او می پرداختند(۳)
اما بیماریش روز بروز می افزود آخرالامر از زندگیش مایوس
شدیم ، و وقتیکه نوعی افاقه روداد پدرم و برادرم بجناب
کبریا و شافی بے همتا التجا آوردند که ای خداوند بے نیاز
ای بیچارگان را چاره ساز اگر از برکت این آثار شریف
صحتی عطا فرمائی باسترضای راقم آثار موصوف بهدیه بگیریم
و تعظیم و تکریم آن بحسب حوصله خود بجان و دل به پذیریم
بفضله تعالے تیر دعای کمان قامتان بار خیبت(۴) و چله کشان

(۱) (آ) اغتمام اندوهگین شده (۲) (ما آ) بتداوی (۳) (ما) سرداختند
(۴) (ما آ) بارِ خیبت - خیبت ای مایوسی ۱۲ -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مصایب غربت بر هدف اجابت در رسید ، و یوماً فیوماً
آثار صحت و عافیت از چهره بیمار نمایان گردید ، بعد
این مختار النسا بیگم صاحبه که محل دویم نواب ما است در رویای
خود معاینه نمود که مجلسی از بزرگان (ق ۳۶ الف) سبزپوش
رونق پذیرفته است میفرمایند که این آثار شریف اصح و
غیرموضوع است ، حالانکه آن مخدرهٔ سرادقات عصمت
از کیفیت آثار موصوف خبری نمیداشت ، و صباح رویای
خود بحضور وا نموده بعد مطلع شدن بر حقیقتش از تعبیر
آن خردسنج بی نظیر ملتجی گشت که آثار شریف مذکور خود را
بهدیه بدهاند و حضور النجایش(۱) بسمع قبول آورده راقم را طلبید
و بدرخواست(۲) آثار موصوف فراوان کوشید ، راقم سرگذشت
مذکور بعرض اشرف رسانید ، و در عدم قبول ارشاد والا سر
عذر بی پایان از گریبان عجز نمایان بیرون کشید که آن آثار
شریف در علاقهٔ ارادت آثار بودن یا در سرکار فیض بار هر
دو یکسان است چه بحکم انت و مالك لابیك هر چه
از آن راقم است ازان جناب مرحمت نشان ، اگر درین امر
خلاف پدر و برادر نمایم آن هر دو در وسوسه خواهند افتاد
پس عرض راقم بذروهٔ اجابت رسانیده خود به نسبت وقت
مقرر بفرودگاه پدرم قدم رنجه گردید ، و از زیارت آثار موصوف

(۱) (ما آ) النجاش (۲) (ما) بذرخواست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بادای مراتب نیاز مستفید گشت و پدرم[1] را به تقریب ظهور
صحت برادرم از زبان فیض ترجمان مبارکباد فرمود ، بعدازین
امیر بے نظیر ما بتاریخ پنجم شهر شعبان المعظم روز پنجشنبه
بهمان و شوکت و شان که نزول اجلال فرموده بود با
جلوداری سپه سالار تا رودخانهٔ آنجا بسوی محمدپور خروج
نمود و روز یکشنبه بیست و دوم شهر مذکور و وقت
بلندشدن شش ساعت روز پر نور جلوه افروزی تزک و
شکوه موفور رونق افزای دارالاماره محمدپور گردید و بعد زینت
بخشی دارالاماره همه سران فوج کمپنی و کلکٹران آن نواح را
مثل جنرل سویل سپه سالار فوج و کرنل[2] کول برک و
کرنل فول عهده داران لشکر و مسترکوک کلکٹر اول چتور و
مستر کلاک وغیره که با دو رجمنٹ ترپ سواران برسم
استقبال حاضر آمده از فضاء رمنا که متصل توپخانه است تا دارالاماره
همراه رکاب آن اقبال پناه بودند ، بعنایت عطر و پان وغیره
رخصت فرموده پایهٔ شرف محل سرافرود ، چنانچه اعتضادالملک
و راقم را حکم نشستن عماری و خسرپورهٔ او را در خواصی بروز
خروج از نتهرنگر شرف نفاذ یافته بود ، همچنین بروز دخول
این معمورهٔ عشرت معمور بظهور آمد ، فی الجمله از سیر باغات
و اماکن اینجا فراغ حاصل کرده بتاریخ بیست و هشتم شهر مذکور

(۱) (ما) پدرم از زبان (۲) (آ) کول بیرک (آ) کلاک - مستر فول (ما آ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ویلور تشریف فرما گشت ، و وقتیکه آن ذات شرف آیات
بکهوس عماری خاص محاذی قلعه آنجا جلوه پیرا گردید ، کرنل
..ه مذکور بانتصاب نشان و ضرب انواب تعظیم بر برج قلعه
..ق معمول پرداخت ، و با فوٹ(۱) اجیٹن و چند کوپنی(۲) بار
..ی استقبال و ادای مجرای انگریزی بمیدان محاذی قلعه
..ف آراست ، و از تماشائیان و نظارگیان اطراف و جوانب
..ی ملاحظه سواری خاص ازدحامی بهم رسید که وصف آن
..بزان بیان نتواند سنجید و روز دوم وقت بکپاس روز
..د شده بسواری سکهساون(۳) طلائی به طریق سیر با چند رفقای
..ص بر حسین آباد عرف کیلاس کڈه رونق افزا شده بعد سیر و
..اشای آن جا همان روز به ویلور معاودت فرمود ، و
..ت عصر ازین جا نهضت کرده بسواری مذکور قصد دارالاماره
..ور پور نمود (ق ۳۶ ب) و ازین سرزمین بهشت آئین هفتم
..ر رمضان المبارک سمت مدراس عشرت اساس بکثرت
..ن و وقار از اجتماع رجمنٹ رانی پیٹهه باسران اعتبار
..ان و تماشائیان امنیت سامان بسواری عماری خروج کرده
..ز و اهتمام عمال و کلکٹران این گذرگاه نزهت اکتناه
..منازل ناگور و نتهر نگر بل ازان پیشتر پانزدهم شهر مسطور
..گستر باغ خاص واقع فرنگی کنڈه گردید و سپه سالار

---

(۱) و فوٹ اجیٹن (۲) (ما) کمنی (۳) (آما) سکهساون

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این بفعه بضرب انواب تعظیم و آرایش صفوف سپاه عدیم اسهیم
پرداخته شرف ادراک ملازمت سراپا سعادت برگزید ، و درین
باغ چشم و چراغ گلزار کائنات خان(۱) موصوف نخوت آیات
محروم دولت حضور مرحمت سمات با شکل و صورت عرق آلودهٔ
انفعال افعال ناپسندیده بطور استقبال وارد گشت باستحصال شرف
مجرای خداوند نعمت ما پیوست ، چون دلی نعمی را با او صفای
قلبی نبود ، آنروز وقت دوپهر باعتضاد الملک ایما فرمود که
کردار نابایستهٔ او باو یاد دهانیده نادمش باید ساخت ،
تفصیل این اجمال آنکه وقتیکه سواری خاص بترچناپلی فایز گردید ،
اخبارنویس حضور از مدراس چنان بسلک تحریر درکشید که
خان موصوف شیرگاوان و بیضهای مرغ میفروشاند ، و
مزاج او نسبت باآنان که همراه حضور اند ناخوش میماند ، بدلیل
اینکه در اجرای امور متعلقهٔ اهل و عیال آنان مساهله می‌نماید ،
و در اهتمام مهام کسانیکه درینجا زیر حکم او یند به نهایت
خرمی و خوشنودی میگراید ، انتهی ، پس به میرمنشی حضور بعتاب
تمام خطاب فرمود که تو از طرف خود چنان بنویس که از
چنین خیرخواهی رکیک که فروختن شیر و بیضها است دست
باید برداشت ، و بانجاح حوایج متعلقان همرهان رکاب
فیض انتساب همت باید گماشت ، و ملازمان اینجا و آنجا

(۱) (م) نخوت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

را که همه نوکران سرکار فیض مدار اند برابر باید انگاشت ، و
سر پرغرور از تصور عظم قرابت پرداخته سررشتهٔ چنین حرکات
ناپسندیده خود از دست باید گذاشت ، و هر دم از
خشم و غیظ مزاج پر حلم خداوند نعمت والا همت ما بحکم
نعوذ بالله من غضب الحلیم ترسان و هراسان باید بود ، بالجمله
روز دوم فرودگاه پر شوکت و جاه در روشن باغ قرار
یافت ، و آنروز بتکلف تمام ضیافت همه سران سپاه
انگریزی برسم و آئین شان بظهور شتافت ، و ازینجا بجد هم
شهر مذکور بعد طلوع نیر جهان تاب آفتاب دولت افروز
بالقصد منزل بیت الریاست و النفات برج دارالاماره با برادر
عزیز القدر یعنی جناب نایب مختار جلوه افروزی عماری خاص
گردید ، و راقم را محض بجهت اعزاز و افتخار و ارتفاع
پایهٔ اعتبار در همسران روزگار و هم برای آنکه در نشستنگاه
راقم که اکثر درین سفر برابر اعتضاد الملک در عماری جلوس
می نمود خان موصوف هم پهلوی وی بنشست ، و این حرکتش
ناپسند طبع ولی نعمت گشت ، به شرف اجلاس در بهل شاهی
امتیاز بخشید ، و با همگی امرا و رفقای دولت که بعضی(۱)
بسواری فیلان کوه آثار و برخی به رکوب اسپان باد رفتار
عظمت و شوکت خودها می نمودند ، و مع حشم و خدم از

(۱) یعنی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فوج خاص و ارباب حکومت که بروز خروج (ق ۳۷ الف)
از دارالریاست همراه رکاب بودند از گذرگاه رائی پٹھه و
شادی محل جلوریز گشته متصل عملهٔ کوتوالی رسید - پس از آنجا
تا باغ نظام الدین احمد خان مرحوم لشکریان ولایتی صفها[1] آراسته
برسم مجرائیان[2] انگریزی به نوازندگی ساز طنبور با ترانهای
عشرت معمور پرداختند، جناب خداوند ما بسلام آنان دست
بر سر می بود و از رو بروی مسجد والاجاهی جهت باز
دید نواب گورنر هانربل سر ٹامس منرو بهادر که حین تشریف
فرمای آنجناب دولت مآب باین سفر فرحت اثر در دارالامارهٔ
چیپاک بملاقات والایش تشریف آورده بود سومی ایوان
گورنری با سفیر خاص یعنی میجر مکدنل بهادر و نایب مختار
میرزا الهی بخش و اعتضادالملک و خان موصوف و اعظم الملک
و راقم رجوع فرمود ، و جناب گورنر صاحب ممدوح باستقبال
شتافته آن خدیو ارجمند از عماری فرود آورد ، و بکثرت
اشتیاق مخلصانه دست گیران بجلوس گاه خود برد ، و بادای
مبارکباد تشریف آوری حضور و اظهار اشتیاق ملاقات
خلعت دستور و استفسار بعض سوانح سفر راحت معمور
پرداخت جناب رئیس ما هم کلمات شکرگذاری حسن سرانجام
و انتظام اسباب سفر بر زبان رانده رخصت یافت ، و

(۱) (ما) صفها (۲) (ما) مجرابیان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بقدوم میمنت لزوم رونق بخش دارالاماره گردید ، و هر یک
از امرا و ندما پیشکشهای(۱) معمولی بحضور گذرانید ، بتاریخ بیست
و دوم شهر مذکور ضیافت همه سپاه هندی از کافر و مسلمان
که همراه رکاب بودند بانعام سیده(۲) یعنی طعام خام و اطعام
طعام پخته با لوازمهٔ تمام بعمل آمد و همین سال روز
جمعه هشتم ذیقعده ریٹ هانربل لارڈ امهرشت بهادر گورنر جنرل
هندوستان از جهاز فرود آمده موافق معمول در امیر باغ
اقامت ورزید ، و طریقهٔ مراسلات اخلاص سمات و اشتیاق
آیات فیمابین مسلوک گردید ، و بتاریخ دوازدهم شهر مذکور
روز سه شنبه جناب رئیس دولت پناه ما با جناب نایب مختار
و خان موصوف وغیره بملاقاتش تشریف فرما گشت ، دران
بزم سراسر تمیز مینای ساده لوحی و سلیم دلی خان موصوف
خود مالوف بشکست که نظر به تکبر و غرور از گورنر صاحب
ممدوح لختی دور بنشست ، و زمان رخصت نیز وقت گرفتن
حمایل گل و عطر و گلاب وغیره در برخاستن از جای خویش
خیلی متساهل ، و از همان جا گردن خود فراز و دست
دراز کرده محصل آن گردید ازین نخوت پرستی وی غنچه
خاطر فیض مظاهر جناب گورنر صاحب زنگ انقباض پذیرفت ،
و سفیر با توقیر مسطور بموجب تقریر جناب گورنر صاحب موصوف

---

(۱) پیش کش (غیر معمولی) (۲) (ما آ) سیده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

هر یکی از حکایت بے تمیزی آن ساغرکش ترهات[1] و عبارت
پر دلی این جرعه نوش معقولات پیش جناب نواب ما برخواند
و خود بدولت و اقبال مهر رخ قهر و غضب برویش چنان
برافروخت که رنگ چهرهٔ آن زحل خصال یکسر بسوخت و باز
بواسطه راجه مکهن لعل چنین پیام تعرضانه فرستاد که من بدین
حرکت ناپسندیده که از شما سرزده خیلی خجالت و ندامت
کشیدم ، اگر کسی در حضور پدر بزرگوارم این چنین فعل ناشایسته
می نمود هرگز آن رحمت مآب او را در چنین تقاریب به عز
اختصاص منادمت سرفراز نمی فرمود ، روز دوم جناب
لارڈ صاحب موصوف بملاقات باز دید حضرت والاجاه ما با
پسر خویش بدارالاماره تشریف آورده از مواصلت (ق ۳۷ ب)
کثیر المباهجت مستفید شده رخصت یافت و همان شب جشن
ضیافتش بپایهٔ تقرر رسید و همگی دارالاماره و دیگر ایوان های
دولت معمور بروشنی قنادیل آویزان و جداری و چمنی و فروش
و سائبان های بوقلمون چنانکه هنگام ضیافت نواب گورنر هانربل
منرو بهادر حسن آرایش پذیرفته بود مزین گردید ، یعنی کلس محل
بتقریب ملاقات خانون او با بانوان[2] اخص الخاص اعنی بیگمات
شرف اختصاص ، هرهفت[3] ، دیوانخانه رواق دار[4] آن بآمادگی

---

(۱) (ما آ) ترهات بضم اول و فتح و تشدید ثانی بروزن امهات خرافات و مهملات را گویند ۱۲

(۲) (آ) بامانوان (۳) (آ) هرهفت = ای آراسته ۱۲ (۴) (آ ما) دار آن

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اسباب میز یعنی سفرهٔ انگریزی آراسته گشت ، و روشن چوکی
که عبارت از عمارت سه منزلهٔ چوکی است برای معاینهٔ
آتش بازی پیراسته شد ، و برکنار آبگیر متصل آن دیواری
از چوب بندی و به تعبیه چراغان برکشیدند ، و بر روی
آن پارچهای لطیف سرخ چون نقاب ماه رویان فروهشتند
پس چون ساعتی دوازده شب بگذشت اول گورنر صاحب
مدراس و بعد آن خاتون مهمان ممدوح و من بعد خود ضیف
موصوف تشریف آورده از معاینهٔ رقص خنیاگران و رقاصان
و تماشای آتش بازی و تناول طعام مسرور شدند ، در اثنای
برکلت مهمان باثروت مع مردم هم نواله پیالهٔ شراب
بدست گرفته ایستاده شد و بطرز و آئین محافل شاه و
ندهای خود ثنا و توصیف و دعای نیک در حق میزبان
والیجاه شوکت دستگاه بحدی نمود که گوش و دیدهٔ کسی
ندیده و نشنیده باشد ، درین ضیافت نشاط انگیز همه
مهمانان سراپا تمیز از سران فرنگ دو صد و پنجاه کس بودند
و تا دو پاس شب همه ها ازین جشن پرسرور بهره یاب
شده مرخص گشتند ، وقت ترخیص بعلت کثرت اضیاف
نفس عمدگان را به مرحمت عطر و گلاب و حمایل گل وغیره
از دست خاص مخصوص گردانید و بعضی را از دست
جناب نایب مختار و خان موصوف و اعتضادالملک و اعظم الملک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و راقم دهانید و صباح آن شب عشرت سامان حسب
استدعای این هر دو گورنر صاحبان عالیشان با جناب نایب
مختار و خان موصوف و اعتضاد الملک و اعظم الملک و راقم
بنا بر معاینهٔ قواعد حربیهٔ که موافق معمول برای ملاحظهٔ گورنر جنرل
جدید آراسته شده بود بساحت مسابقت اسپان انگریز تشریف فرما
شده بعد فراغ آن بروش باغ نزول فرمود و در آنجا
با جلسا تناول طعام فرموده بعد زوال شمس بشادی محل تشریف
آورد ، شانزدهم ، این ماه وقت شش ساعت صبح با
جناب نایب مختار و خان موصوف و اعتضاد الملک و (۱) راقم بسواری
افراس برای تودیع جناب گورنر جنرل صاحب ممدوح بسمت
بنگاله متوجه قلعه گردیده بر جسر روبری در قلعه که مسمی به باب
والاجاهی است رسید که هر دو ناظمان یعنی گورنران پرشوکت
و شان بآن رئیس دولت نشان دو چار شده زودتر از بهل
فرود آمدند ، و بالاتفاق از میان صفوف فوج ولایتی و
هندی که ازینجا تا درب دوم قلعه که محاذی (۲) دریاست برای
تعظیم گورنر صاحب عازم سفر دو صف استاده بود پیاده پا
تا لب دریا فایز گشته لارڈ صاحب موصوف را بر زورق
سوار کنانیدند ، بعد ازان گورنر صاحب مدراس رئیس ما را بر بهل
شاهی که حاضر جلو خاص بود سوار نمود ، پس جناب خداوند

(۱) (م) وا راقم (۲) (م) محاذی و ریاست بری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ما بسوی دارالاماره مراجعت فرمود -

بیان جشن جلوس سالانه و تقرر خدمات دیوانی و میر بخشی و خانسامانی وغیره و حال عزل و نصب سفیران خاص از طرف ارباب حکومت و کیفیت شادی میمنت آبادی (ق ۳۸ الف) نکاح و طوی جناب نایب مختار با صَبیهٔ[1] خان موصوف نخوت شعار مع دیگر کوایف و حالات ضروری الاظهار و شرح سرور ولادت مهر سماء اقبال و دولت جناب نواب غلام محمد غوث خان بهادر سلمه السبحان مع اظهار مراسم عشرت آئین رسم چلّه و شوربه چشی آنصاحب شکوه و تمکین

ملحوظ کریم ابن الکریم ما پیوسته آن بود که برادر عزیز القدر خود یعنی جناب نایب مختار بحسب وصیت پدر بزرگوار خویش به خلعت خدمت عظیم المرتبت مدارالمهامی و دیوانی مخلع گرداند، اما بے استرضای جناب قدسیه نمی توانست که این آرزوی دیرینه

(۱) آم صبیه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بجلوهٔ ظهور رساند و وجه عدم رضایش بریمعنی اینست که
از وقت ثابت جنگ فیمابین جناب قدسیه و نواب عالیجناب
ما از ہمہ فتنہ انگیزی ہای او اصلا صفای قلبی صورت
نمی نمود ، و بعد تمکنش بر مسند ریاست درین ماه از
مادر خود استئذان کرد و از باعث شکر رنجی که در دل
میداشت گاہی ساکت و گاہی بنایب مختار میفرمود که ترا
لایق نیست که دیوان برادر خود گشته محکوم وی باشی،
الحاصل جناب نواب معلی القاب ما وقت نیم شبیکه فردای
آن جلوس سالانه سال یکهزار و دو صد و سی و نهم ہجری
مقرر بود از محل سرا برآمد ، و راقم را که دران ایام خجسته
فرجام بر بالاخانه دیوان خاص عشرت محل سکونت میداشت
طلبید ، و تردد اینکه از عدم تقرر دیوان متمکن خاطر مبارک
بود با مضمرات دیگر در سلک بیان کشید ، راقم بمعرض والا
درآورد که نظر بر خوشنودی روح پاک والد امجد خویش
باری بقدم بوس والدهٔ ماجده خود مشرف شده درین امر
ضروری السرانجام[1] بعجز[2] و الحاح تمام اذنی باید خواست اگر این
مامول بمعرض قبول درآید فبها و الا ہر کسی را که رای صواب
اندیش اختیار فرماید بعنایت این خدمت والا مرتبت سرفراز
توان ساخت ، بمجرد استماع معروضهٔ ہذا ارشاد فرمود خدا

---

(۱) (ما آ) ضروری السرانجام (۲) (ما) نعجز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گواه است که بر خاطر فیض ذخایر ما همین معنی خطور کرد
که تو گفتی ، پس چون رای ناقص راقم با رای کاملش به
مطابقت[1] پیوست فایدهٔ مشاورت باحسن وجوه صورت
بست ، باز فرمود که مرضی والده ماجدهٔ من بران است
که برادر خود یعنی خان موصوف نظر بر امیدواری قدیم و
خدمتگاری صمیم وی که وقت سفر ناگور درینجا بتقدیم[2] رسانید
بمرحمت خدمتی ممتاز شود ، درینصورت خاطر مآل اندیش
ما بسبب کبر و نخوت و بدمزاجی و بدوضعی وی که پدر
بزرگوارم از همین جهت او را لایق این چنین نوازشات
عظمی نمیدانست چنانچه باوجود تمنای وافرش در عصر فیض
بهر خویش بعهده او را نه نواخت ، در اقبال مسئول
برادرم بسی متردد و مشوش می‌باشد پس صلاح دید تو چیست
بنده باوصف آنکه بدمزاجی و بدخلقی و نیش‌زنی وی در حق
خود بسا اوقات ملاحظه کرده بودم ، و تفصیلش این است
که هرگاه کتخدائی برادرم آغاز گردید ، و جناب نواب ماسوای
عطای زر کثیر که شرحش در افتخارنامه مسطور است اسباب
فخر و مباهات که مخصوص کرم خاندان و کبار ملازمان است مثل
پیادگان بار باسازندگی و نوازندگی متلزم شان و افتخار و
سواران ترپ و عماریهای نقروی و ساده (ق ۳۸ ب) واقبال[3]

(۱) ما، بمطابقت (۲) (ما آ) تعدیم رسانید (۳) (ما) اقبال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

علم و نقاره وغیره و مسند و شامیانه چنانچه نواب رحمت مآب
نظر بر سرفرازی و عزت دهی جناب شرف الملک مرحوم در
شادیهای هر دو فرزندان او یعنی شرف الملک حال و عمدة العلما
مفتی بدرالدوله عنایت فرموده بود براقم مرحمت نمود ، و
در امثال و اقران عزت بر عزت افزود ، دل خان
موصوف برشک و حسد جوشید ، و بی تابانه برملا به عرض
حضور رسانید که این چنین لوازمهٔ پرشوکت و شان مخصوص
اهل خاندان است حضور این معنی را بسامعه لامعهٔ جانداده
و قضیهٔ معروضه اش برکینه و عداوت محمول کرده علی الرغم
استدعای او به کهنڈوجی جمعدار حکم فرمود که هر روز تو خود
بذاته بخانه فلانی حاضر بوده همگی جلو مذکور در اوقات مراسم
کتخدائی میرسانیده باشی و نیز سال یکهزار و دو صد و سی
و نه هجری چون جناب نواب معلی القاب ما قصد تشریف
فرمائی درگاه پیر پهلوان صاحب نمود ، بخان موصوف امر
جلیل القدر شرف صدور یافت که بطور منازل ناگور شریف
خیمها را بدرگاه مذکور نصب نماید ، خان موصوف معروض داشت
که برای این کار مردمان بسیار باید ، باز ارشاد شد که مردم
متعین جاهای متعدده را طلبیده بانتظام این امر پرداز ، پس
خان موصوف بمقتضای بغض و کینه و حسد و صفنیهٔ که در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دل داشت بے باکانہ روبروی حضور و ہمگی مردم دربار
براقم گفت کہ مردم متعینۂ خود نزد من باید فرستاد راقم
بنصب تمام پاسخش داد کہ این مردم متعین من درآنوقت
خواہند آمد کہ دو نفر مشعلچیان و بہل اسپی متعین شما بسرکار
آمده بارکش و خدمتگذار شوند، اگر شمارا ادعای بزرگی قرابت
است، مخلص را دعوی فدویت و قدامت خدمت، الحاصل
ازین جواب دندان شکن رنگ چہره اش بزردی پیوست، و خودبدولت
کہ بالین را بر ہردو زانو گذاشتہ و از ذراعین بران تکیہ زده
بہیئت تربیع جلوس میفرمود، از استماع جواب صاف
راقم دہان مبارک خود را آشنای خنده نمود و ہم جناب
نایب مختار و اعظم الملک و راجہ خوشی لعل دبا بہادر میرمنشی بحدی
قہقہہ زدند کہ علاوۀ انفعالش گردید اما چون از وقت صاحبزادگی
آن خداوند نعمت بوجوہی چند کہ سابق مذکور شد ممنون
احسان خان موصوف بودم، بحکم منطوق هَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ
اِلَّا الْاِحْسَانُ جز بفلاح و صلاح وی زبان نکشودم یعنی چنان
بعرض عرض درآوردم کہ از مدتی واقف خوبیہای او ہستم
و بظاہر حالش انجاح حاجتش نہایت انسب و اولی است
و استحقاق این امر نظر برخیرخواہی این دولت بہ نسبت
دیگران الزم و احری[1] معلوم نیست کہ چنین کس الیق[2] را جناب

(۱) (آ) احری، (ما) آحری؟ (۲) (ما آ) الیق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رحمت مآب از چه اسباب سزاوار مراحم خداوندی نینگاشت
سپس تبسم کنان فرمود خوب میدانم که ترا با وی آن اتحاد
باطنی است که بارها از حمایتش معرض عتاب من گشته،
و بیقین است که بجز خوبی او چیز دیگر درین ماده بر زبان
نخواهی آورد ، مرا بر مآل بینی و تجربه کاری والد ماجدم اعتماد
کلی است دیده و دانسته(۱) خلاف معمولش کردن نمیتوانم،
و تنها مشاورت ترا کافی نمی پندارم ، باید که فردا بخدمت
سراپا موهبت شیخ کامل، صوفی مذهب، صاف دل، متوکل
بی بدل، متنفر صحبت اهل دول، درویش(۲) آزاد مشرب،
فقیر تونگر منصب ، خازن (ق ۳۹ الف) گنجینهٔ اسرار الهی
طلسم کشای کنز مخفی حقیقت آگاهی، دلق پوش زهد و تقوی
خرقه سوز سمعه و ریا، برگزیدهٔ واهب مطلق ، المعروف
بفضل حق بروی، و مرکوز ما که درین مقدمه رو داده است
بعرض آن دستگیر بی نظیر ما رسانیده از فحوای(۳) کلام فیض التیام
آنجناب استحسان و عدم استحسان اعطای خدمت به خان موصوف
دریافته بما ایما نمائی، راقم حسب الحکم اشرف پیش آنجناب
که نواب ما را بشرعی نواب نام نهاده بود حاضر شده مضمر
جناب نواب ما عرض نمود ، اگرچه آن صاحب حال چنان
جواهر سخن در سلک تقریر درکشید که فهم ناقص راقم هیچ

---

(۱) (ما) دانستہ (۲) (ما) دودیش (۳) (آ) فحواء

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نوع از نقد معنی مراد سرمایه اندوز نگردید ، اما هرگاه منظور راقم آن بود که خان موصوف از نواختگان حضور نواب ما گردد، برای حصول مقصود خود بحکم دروغ مصلحت آمیز به از راستی فتنه انگیز بعرض اشرف رسانید که لفظ خوب از زبان حق ترجمانش نور ظهور ریخت فی الفور ارشاد شد که میرمنشی را زودتر طلبیده با حضار سند خدمت دیوانی خویش و سند عهدهٔ میربخشی نایب مختار که در عهد رحمت مآب از پیشگاه وی مرحمت شده است حکم کنی ، چنانچه وی فی الوقت بملاحظهٔ اشرفش گذرانید ، پس امر والا بتحریر سند دیوانی بنام جناب نایب مختار و سند میربخشی باسم خان موصوف صادر گشت ، مخفی مباد که کسی از ماجرای مذکور تا زمان نسطیر اسناد آگهی نمی داشت او اگر راقم دران روز به نیت برهم زنی کار خان موصوف نوعی عدم رضای جناب فضل حق صاحب بعرض حضور نواب ما میرسانید اصلاً[1] این رتبهٔ اعلایش دست نمیداد ، لیکن چون مشیت ایزدی[2] دران بود که وی باین منصب و جاه فایز گردد ، و از زوال سایهٔ فیض پایهٔ نواب شفقت مآب ما انواع فسادات بشان دولت رو دهد، راقم حقیقت حال را که از لسان حق تبیان فضل حق صاحب برآمد چگونه بمسامع عالیهٔ آنخداوند پر اجلال میرسانید الحاصل

(۱) ما، اصلا (۲) ما، انزدی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکمت حسن و قبح این ماجرا بدانای امور روز جزا جل شانه و اسپرده. بمطلب میگراید که بعد جلوس میمنت مانوس و گذارش پیشکشهای[1] معمولی جناب نایب مختار بعنایت خدمت دیوانی مختص، خانموصوف بمرحمت خدمت میربخشی معزز و سرفراز گردیدند، اما زمام اختیار همگی کاروبار متعلقه این خدمت بخشی گری در دست او ندادند که بی حکم والا یا اذن جناب نایب مختار بر عزل و نصب احدی از سپاه فوج قدرتش بوده باشد، چه معمول این سرکار همین است که بخشی فوج در بحالی و برطرفی و نوازش سپاه از عطای عهدهای لایقه هرکس قدرت مستقله نمیداد، بل دریمعنی محتاج تجویز مدارالمهام می باشد، باری بسمع اشرف حضور رسید که جناب نایب مختار بپاس خاطر خسر خویش درین امر مساهله کرده رشته اختیار بدست او فروگذاشت، بنا بران طبع پر حلمش بهم برآمد و به راقم فرمود که بنایب مختار اطلاع ده که آینده همچنین نباید کرد، چنانچه خانموصوف تا زمان ریاست نواب ما درین معنی مجبور بود، و اعظم الملک بخدمت (ق ۳۹ ب) نیابت دیوانی مع مرحمت خلعت مهرماتی[2]، و شرف الملک بعنایت خدمت میرسامانی با تشریف خلعت مهتابی و دوشاله سفید، و برادرش معتمدجنگ بخطاب بدرالدوله و منشی محمودعلی‌خان بخطاب

(۱) (ما آ) پیشکش های (۲) (ما آ) مهرماتی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بهادری و صفی الدین محمد خان بهادر بخدمت خانسامانی تعلقات
سرکار واقع حیدرآباد مع عنایت حلهٔ فاخرهٔ ۳ پارچه و
سید قاسم نواز خان بهادر بخدمت نظامت امور متعلقهٔ نتهرنگر
بامرحمت خلعت و راجه سرینواس راؤ بعنایت خدمت
پیشکاری میرسامانی ، و سایر ملازمان بقدر استعداد و حوصلهٔ
خود ها بخدمات و خطابات و انعامات سرفراز شدند ، و همین
سال میجر مکڈنل بهادر از پیشگاه گورنر جنرل بهادر هندوستان
از الوکی(۱) ریاست کرناٹک معزول و بسفارت سلطنت ایران
مامور ، و بتاریخ دوازدهم رجب از حضور نواب ما مرخص
شده بسواری جهاز بایران رفت ، بجایش اڈوارڈ اوڈ صاحب
بهادر چیف سکرٹری بتجویز ارباب حکومت اینجا مقرر گردید ،
و او از قدیم الایام خیرخواهی این دولت و مخالصت با جناب
نواب رحمت مآب بیشتر میداشت ، چنانچه در مرض الموت
آن رحمت مآب دو ۳ بار باضطراب تمام برای عیادت
آمد و از وفاتش تاسف بسیار می کرد ، بعد ازان تامسند
نشینیٔ نواب ما بدل و جان سرگرم اخلاص می بود ، و از
وقتیکه بسفارت این ریاست مامور شد صداقت خود در
امورات سرکار چنانچه باید و شاید ظاهر ساخت ، حتی که
درمیان او و نواب ما کلام ظرافت آمیز بوقوع می آمد ، و در

---

(۱) الوکی - (آ) الوک بروزن سلوک پیغام و رسالت را گویند ۱۲ ملحقات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تقاریب جشن و سیر بخوشی تمامی آید و وقتی حکیم مسیح یارجنگ
را بحضور نواب ما دیده از روی ظرافت نامش ظریف نهاد
و خانموصوف را مستر ممتاز میخواند، خان موصوف دو سه بار
بحضور عرض کرد که این همه عزتیکه مراست از ذات حضور
است و بدین نام که اڈوارڈ صاحب بهادر می خواند هتک
حرمت من روبری مردم میشود ، و نواب ما مهر سکوت
بر دهان می نهاد و لب بپاسخ نمی کشاد ، اما باری در وقت
ظرافت به سفیر مذکور فرمود که خطاب او ممتازالامراست تو
بلفظ مستر چرا میخوانی ، تا سفیر خنده زبان جواب داد که مستر
بمعنی صاحب است و دران هیچ قباحتی نیست ، پس برغم
سابق بر وقتیکه خان موصوف را میدید بر صاف دلی و سلیم طبعی
او میخندید ، و مستر ممتاز میخواند ، تا آنکه هنگام نیابتش
وقت انتهاض نواب ما سوی ناگورشریف بلحاظ سادہ لوحی
او محقرش تصور کرده در هیچ معامله به نسبت وی خامه فرسا
نگردید ، اگرچه بدین معنی مامور بود بلکه بجناب نواب ما ضروریات
خود را معروض می داشت آخر فی مابین نواب ما و سفیر مسطور
بخشی بموجب بیان آمد ، و تفصیلش آینده مذکور خواهد شد
هرگاه بانوی ذی افتخار نخستین جناب نائب مختار یعنی صبیهٔ خرد
ضیاءالدوله بیستم ذیحجه روز سه‌شنبه سال یکهزار و دوصد و سی
و هفت هجری رخ به نقاب تراب کشید ، از خانه ویرانی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تنهای او قلق و اضطراب دایم احباب خاطر مبارک خداوند
گردید، لهذا باسترضای والدهٔ ماجدهٔ خویش خواست
که دختر خانموصوف را در سلک ازدواج (ق ۴۰ الف)
برادر خود منسلک سازد، لیکن چون جناب نائب مختار
از ایام صاجزادگی از خان موصوف نظر باوضاع ناشایستهٔ
او نفرت تام بدل میگماشت تابع مرضی ولی نعمی نگردیده تنفر
دل خود با راقم ظاهر ساخت، راقم نظر بر صلاح و حمایت
خان موصوف هرچند در دفع نفور خاطرش میکوشید، اما سودی
بران مترتب ندید، آخر علانیه روبروی همگنان ضمیر خود ظاهر
نمود که دخترش اصلا در انعقاد نخواهم آورد، نواب معلی القاب
بالانکارش دل برنجیدگی نهاد و زبانی راقم و عنایت حسین خان بخدمت
او پیامی فرستاد که درین امر مستلزم حیا از گریبان بی باکی
سر برزده مارا ناچیز محض انگاشته، و در حضور والد ماجد
مغفورم اصلا این چنین گستاخی، دور از حیا از تو بوقوع نمی آمد
اگر خوشنودی من میخواهی این نسبت قبول کنی، پس جناب
نایب مختار از خوف آزردگی خاطر برادر شفیق که بجای پدر
می دانست و بلحاظ وجوهات چند در چندِ دیگر ایجاب این معنی
نمود، فی الجمله نواب ذی شوکت ما بتاریخ بیست و ششم
رجب رسم میمنت توام عقد مذکور مقرر نمود، و جناب نایب
مختار را لباس مقرری رسم مسطور از دست(۱) جناب ملک العلما

(۱) للاهب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مولوی علاء الدین[1] صاحب و قاری سید علی صاحب وغیره پوشانیده
بسواری مهاڈول به شکوه و تجمل تمام وقت دوازده ساعت
از شب بمیلاپور بخانهٔ خان موصوف فرستاد ، و خود هم در
بهل شش اسپی معه میرزا الهی بخش بهادر و قاری سید علی صاحب
و اعظم الملک و خورشید الملک و راقم تشریف فرما شده این کار
خیر را بانجام رسانید ، و همین سال به بیست و ششم رمضان
شریف روز جمعه مستر اڈوارڈ اوڈ بهادر چیف سکرتری که به سفارت
مامور بود از مرض وبا بدار جزا شتافت ، بر خدمتش مستر
ڈیوڈ هل بهادر تقرر یافت ، جناب ما نظر بر اخلاص او متاسف
گشته تا سه روز دربار و نواختگی طنبور صبح و شام موقوف
نمود ، و هم حکم تقسیم افواد دعوت رسم شمشیر بندی و ختم قرآن مجید
صاحبزاده رشید الدوله[2] که شرف صدور یافته بود مسترد فرمود ، غره
شوال موافق معمول جشن عید سعید رمضان جشن سرانجام پذیرفت
و به سیم این ماه نواب گورنر هانربل سار تامس منرو بهادر برای
مبارکباد بدارالاماره تشریف آورد ، من بعد خدیو ارجمند ما بششم
آن با جناب نایب مختار و راقم وغیره بملاقات باز دید
او رونق بخش باغ کمپنی یعنی گنڈی گردید ، الغرض بتاریخ
یازدهم ذیقعده روز جمعه وقت مغرب هر دو رسم مذکور صاحبزاده
موصوف بظهور آمد ، و بتاریخ دوازدهم ذیقعده روز پنجشنبه

(۱) (ما آ) علاو (۲) (ما) للدوله

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وقت باقی ماندن دو گھڑی روز جشن طوی جناب نایب مختار
در آغاز نہادہ رسم چتر فرخندہ اثر جلوہ گر فتاد و بتاریخ بیست
و ششم جناب گورنر صاحب موصوف وقت یازدہ ساعت
بدارالامارہ تشریف آوردہ با نواب بلندپایۂ ما مراتب مبارکباد
مسرت سمات ، و با جناب نایب مختار مراسم ملاقات مودت
آیات ادا نمود و خانونش نیز وقت آخر بہ محل سرای خاص
آمدہ مراسم تہنیت بجا آورد ، و تا چہار گھڑی[1] شب مکث[2]
نمودہ مرخص گردید ، چون نزدیک (ق ۴۰ ب) تشریف
آوری بانوی مسطور خانموصوف حسب الحکم در احضار لوازمۂ
عرتش ہمچو صف آرائ فوج بقانون انگریزی بہ در دولت
شادی محل نپرداختہ بخانہ خود سکونت میداشت ، فی الفور راقم
را کہ در خدمت نایب مختار نشستہ بود طلبیدہ خطاب
فرمود کہ انتظام لوازمۂ مذکورہ بتقدیم رسانی ، و آن بی باک
تساہل اندیش را وقت ملاقات از غیظ و عتاب ما آگاہ دہانی تا
راقم مطیع حکم جہان مطاع او گردیدہ با مستر مکلین ہمراہ خاتون
موصوفہ آمدہ در بالاخانہ عشرت محل نشستہ بود مجالست می ورزیدم
و محمد دلاور خان بہادر منشی انگریزی ہم با ما صحبت داشت
کہ خان موصوف از خانہ خود با دغدغۂ خاطر و ہراس دل از
در درآمد ، آنگاہ راقم غضب و خشم خداوندی اطلاعش

(۱) گھری (۲) دما آ) مکث

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ساخت ، و وی بانفعال تمام عذر ، هجوم تردد امور متعلقهٔ ذات
خود در سرانجام این خجسته فرجام ، بمیان آورد ، و سر ندامت
پیش انداخته زمانے متقاعد گشت و بعد ارتخاص بانوی موصوفه بے تحصیل
شرف ملازمت حضور بتصور خطاب پر عتاب والا راه خانهٔ
خود فراگرفت ، و وقت یکپاس شب بهوای اطفای نایرهٔ غضب
جناب فلک قباب ما یک چتر و یک بادبیز[۱] گل از دست
محمد یوسف چوبدار بطریق تحفه فرستاد ، ازین معنی شرار خشم
دو چندان اشتعال گرفت ، و هدیه مرسله واپس گشت ، القصه
رسم و آئین شب گشت میمنت آگین بتاریخ مذکور در ثلث
آخر شب بانزک و تجمل و حشم و خدم صورت آرایش پذیرفت
و خود بدولت عنان اسپ نوشاه گرفت تا علم قادر ولی قدس سره
قدم رنجه فرمود ، بعد ازان زینت بخش عماری گشته اعتضاد الملک
و راقم را در خواصی نشانید و صبحدم که مطلع مهر جلوهٔ عروسی
بود هما سایهٔ اقدام فرخنده فرجام خود بر فرق عروسیان گسترانید ،
دران هنگام خانموصوف از خوف ناخوشی خداوند ما با راقم آثم اخلاق
بے پایان و کلام عجز سامان ظاهر نمود و راقم بحکم ؎

در برابر چو گوسپند سلیم
در قفا همچو گرگ مردم در

این اخلاق ظاهری و کلام لسانی او را زهر تریاق نما و سحر

(۱) (آ ما) بادبیز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ذریت عنوان پنداشت ، بالجمله بعد سرانجام رسم جلوهٔ نورپیرا
صدای اقواب از باغ خاص و بارهٔ قلعه چنانکه در کتخدائی
اول گوش زد افلاکیان شد، همچنان سامع نواز و آفاق گردید ،
ر بوقت ۳ گھڑی روز باقیمانده خود بدولت با عروس و نوشاه
شادان و فرحان بشادی محل زیب قدوم میمنت لزوم بخشید ،
مخفی مباد که حضرت خداوند نعمت مارا تمنای اولاد علی الخصوص
آرزوی ظهور نتیجه حدیقه مراد ، وارث مسند ریاست آبا و اجداد
چراغ دودمان انوری ، شمع شبستان منوری ، فرازندهٔ لوای والاجاهی
فرازندهٔ چتر اقبال پناهی ، از باطن جناب محل عالیه بسیار بود،
اکثر حکمای وقت بعد مراعات قوانین طب و بیشتر مشایخ
زمان بعد معاینهٔ استخاره های مجربهٔ خود شگوفهٔ امید را
به صرصر یاس کلی شگافتند ، و ازین معنی میلاپوریان یعنی
خاندانیان آنجا بسیار خوشنود شدند که آن خدیو آرزومند کسی
از دختران این خاندان را در حبالهٔ نکاح خویش خواهد آورد
که باین ذریعه منیعه بپایهٔ اعلی خواهیم رسید ، حتی که ضرار(۱) دشمنان
جناب محل عالیه می سگالیدند ، تا آن تمنا طراز نتیجهٔ دولت را
خاطرخواه در دام فریب خود کشند ، چنانچه شبی جناب نواب
براقم می فرمود که شخصی میگفت که یکی از خاندان میلاپور
ابراهیم شاه پیرزاده اقرار کرده است که این تمنای من برآید ترا

(۱) اضرار

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

لک روپیه خواهم داد او قبول کرد ، الغرض خاطر فیض ذخایر
نواب ما ازچنین (ق ۴۱ ب) بداندیشهای ملال انگیز رنجش ها
میکشید آخرالامر رجوع کلی به کسی که یاس را مبدل بامید
میسازد ، یعنی ادای صلوٰتی از نمازهای مفروضۀ پنجگانه در
مسجد جامع بر خود التزام گرفته بعد گذاردن نماز فرض سجده
دراز بجائ آورد و مضمر خود به عجز و الحاح تمام بدرگاه
بے نیاز عرض می کرد و هم بحصول همین آرزوی دیرینه بنای
عرس شریف جناب رسول اکرم صلی الله علیه وسلم که ذکر آن پیش
ازین مرقوم گردید آغاز نهاد ، و نیز کتاب انهارالمفاخر در
مناقب جناب سید عبدالقادر رضی الله تعالی عنه، قرات مینمود ، تا
بذریعۀ این هر دو کار خیر شاهد مقصود نقاب آرزو تواند کشود،
و هم نهال عهد و پیمان در ضمیر صداقت نشان خود فرونشاند
که بفضله تعالی بعد حصول ثمرۀ مراد بر زیارت مزار فیض بار
جناب محبوب رضی الله تعالیٰ عنه، مشرف گردد ، چنانچه تفصیل
این اجمال از عبارت افتخارنامه مبین است ، هذا عبارته
هرگاه از جناب محل عالیه متعالیه انتظار اولاد از حد تجاوز
نمود ، روزی در تخلیه براقم فرمود که درینوقت روبروی تو
نیت میکنم انشاء الله تعالے همین که به بیگم من فرزند نرینه
تولد گردد ، او را به بغداد شریف بعتبۀ(۱) علیه ملایک مطاف،

(۱) (ما) بعتبه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زیارتگاه مردم اطراف و اکناف اعنی جناب ارشاد مآب(۱)
پیر و مرشد حقیقی خود حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه
بارضاه خواهم فرستاد، باری که این متمنایم بعون عنایت
باری بوقوع آید ترا که منتخب مجموعهٔ خیرخواهان و معتمدعلیه
همگی اعیان من هستی، به سرکردگی لشکر و قافله سالاری عسکر
این سفر عظیم القدر همراه آن جان عزیزم و خلاصه زندگیم روانه
خواهم نمود، بعد ولادت نواب صاحب حال روزی پیش
اورنگ(۲) با فرهنگ و برادر بجان خود یعنی جناب نایب
مختار این امر مخفی را ظاهر نموده تشویشات و صعوبات
فراق نواب صاحب حال که چگونه متحمل این امر مهجوریش
خواهم شد ظاهر ساخته فرمود که بعد بلوغ نواب صاحب حال
این منوی(۳) مودی کرده خواهد شد انتهی، جناب نواب ما
شبی در خواب دید که جناب محبوبیت مآب سید عبدالقادر
رضی الله تعالی عنه در مکانی متین و مزین تشریف میدارد و خود
در حضورش باادب تمام دست بسته استاده بعجز و الحاح
تمام بعرض تمنای تولد پسر از بطن محل عالیه می پردازد، پس
آنجناب ارشاد فرمود که بیشتر رو تا سرور عالم صلی الله علیه وسلم(۴)
مقصدات خواهد کشود، چون حسب الحکم پیشتر شتافت مکانی مصفا

(۱) پ آب (۲) (آ) اورنگ با فرهنگ بمعنی برادر است در فرس قدیم ۱۲ الملحقات
(۳) (ما آ) منوی (۴) وسلم در چاوری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و عظیم‌الشان مشاهده کرد و دید که سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم در چادری از سرتا پای مبارک خود بر سر بری دراز کشیده استراحت میفرماید ، سپس از دور بدستور مذکور بادب بسیار و عجز بی‌شمار استاده آرزوی دل خود بمعرض عرض درآورد ، و مژدهٔ جان ساز از زیر چادر آن عالم نواز استماع کرد که انشاء اللہ تعالی قریب است که غنچهٔ امید تو به نسیم افضال نخلبند چمنستان وجود شگفته گردد و گل از خار و خار از پایت برآید[1] ، باز عرض کرد که حصول این نتیجهٔ مقصود با صحت و سلامت ابوین مرجو است[2] پس بطریق توبیخ (ق ۱۴ ب) ارشاد شد که اکنون برو و اصرار منما ، ازین کلام پر ابهام گریان و نالان هرچند مکرر سکرر بالتجا و استدعای مقصود کامل خود پرداخت ، اما جز این صدا گوش نکرد که بعد حصول ثمرهٔ مراد تا چندی هر روز فدای یک یک گوسپند باید ساخت ، تم رویاه ، صباح از محل بر آمده راقم را طلب فرمود و این رویای صادقه با تاکید اخفاء آن تا ظهور آثارش بیان نمود پستر[3] بفرستادن بیست و یک روپیه نذراللہ ، و بیست و یک آثار شیربرنج از جهة فاتحه سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم و یازده آثار شیر برنج مع

(۱) (آ) برآید یعنی رنج و محنت تو دور گردد (۲) (ما) مرجواست ارشاد شد
(۳) (ما آ) پستر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یازده روپیه برای فاتحهٔ جناب محبوب سبحانی رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ
نزد حاجی حافظ حیدر صاحب مرحوم امر جلیل القدر والا صدور
یافت ، راقم فی الفور شیر برنج طیار ساخته حسب الحکم بعمل
آورد ، شاید که همون شب جناب محل عالیه به محل ثمرهٔ شجرهٔ
دولت و اقبال جناب نواب ذی الاجلال حال باردار شد ، پیش
ازین نواب والا خطاب ما بجناب مستطاب عارف باللہ مولوی
حبیب اللہ برای استخاره در مادهٔ اولاد خود التجا نموده بود ،
آنجناب حقیقت انتساب بعد استخاره فرمود که در رویا چنان
معلوم گشته که صاحب مدینه منوره میفرماید که پسری بنواب
داده اند پس این رویائے صادق مصدق رویائے سابق آمد
که حاصل بفضل الهی و حرمت حضرت رسالت پناهی اگرچه آثار
حمل نمودار بود ، اما اجرای دم معهودهٔ زنان بعد سه چهار
ماه بکثرت تمام رو نموده بر روی همگنان از حکما وغیره ابواب
تشویش و تردد میکشود و از اظهار بعضی بزرگان مثل جناب
فضل حق صاحب علیه الرحمة والرضوان و جناب شاه مراد صاحب
صورت امید متصور شد ، بهرحال چون فضل ایزدی شامل
حال بود ایام حمل باتمام رسید ، و در ساعت سعید و
اوان سعادت جاوید وقت نه ساعت روز چهارشنبه بیست و
نهم ذیحجه سال یک هزار و دوصد و شصت و نه هجری نیر سپهر
دولت و اقبال جناب نواب ستوده خصال سلمه اللہ المتعال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از برج حمل طالع گردید ، و ابواب نور و سرور و ذوق و حبور بر چشم و جان همگنان خصوص بر والدین ماجدین بحدی کشود که شرح آن در حیطهٔ تحریر نمی آید و بمیزان تقریر نمی گنجد ، به ازای[1] این تهنیت پر اُمنیت[2] بیست و یک ضرب توپ در سرکار و بر برج قلعه سر گردید و همه ملازمان از اعلیٰ و ادنی پیشکشهای[3] لایق گذرانیدند[4] ، جناب محل عالیه تا اتمام ایام چله انواع تکالیف و اقسام تصادیع بر خود گوارا داشت که تفصیل آن موجب اطناب است و این مختصر متحمل نتواند شد (چنانچه[5] سبب این از اصل مسوده مبین و مبرهن خواهد شد ، و درینجا بخوف طوالت کلام مرقوم نگردید) پس در چنین وقت پر محنتش جناب نواب ما مطابق اشارهٔ رویاے صادق خویش برای صحت و سلامت این نونهال حدیقهٔ آمال و والدهٔ ماجده اش هر روز چند گوسپند لایق قربانی فدیه میداد ، و باب تقسیم آن بر روی فقرا و مساکین میکشاد ، هر گاه فضل الهی شامل حالش بود جشن رسم میمنت فرجام چله بتاریخ نهم صفر روز یکشنبه سال یکهزار و دو صد و چهل هجری

---

(۱) (آ) ازای ای مقابل و برابر ۱۲م (۲) (آ) امنیت بالضم و تشدید یا آرزو و مراد ۱۲م (۳) (ما آ) پیشکش های (۴) (ما) گذرانیدند جناب (۵) (چنانچه ..... مرقوم نگردید) در (آ) نوشته و برو خط کشیده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رونمود ، خلاع و دوشالها به طبیبان و اسپها و جوڑها و
دستارها بمطربان عنایت شد ، و ملازم خیرخواه (ق ۴۲ الف)
اعظم الملک که وقتِ خطبهٔ[1] جناب محل عالیه بخدمت ضیاء الدوله
و ضیاء الملک از معرفت برادران خویش سلطان حسین خان
و محمود حسین خان که در خجسته بنیاد حیدرآباد اقامت داشتند،
براه سعی و کوشش فراوان شتافته بود ، و به جلدوی[2] این
حسن سعی ازین سرکار فیض آثار ہیچ انعامی نیافته بمرحمت
جیغه و دوشاله و خلعت ممتاز گردید ، و راجه سرینواس
راو و رای رایان راجه گجپت رای بعنایت پونکل و نوره
و جعفر علی خان و جواهر حسین خان بانعام و رومال های شال
سرفراز شدند ، و محفل طعام باجتماع مردم خاندان و
ملازمین رونق تازه پذیرفت ، جناب نواب ما نظر بر
بزرگی والدهٔ ماجدهٔ خویش رشتهٔ اهتمام این امور بدست
اختیار او سپرد ، و او از دست کارپردازان و علاقه
داران متعینهٔ خویش سامان این امر خجسته فرجام بانجام
رسانید ، ازآنجا که راقم بسبب انتقال پدر خود به همین
سال بتاریخ بیست و نهم محرم الحرام از اهل عزا بود ، بنا
بران دران روز فرحت افروز خود را دخیل آن مجلس
بهجت طرب آمیز و محفل رقص بهجت انگیز نکرد ، تا کدورتِ

(۱) م، خطبهٔ ای خواستگاری ۱۲ (۲) (م) وی حسن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وسوسهٔ با آئینهٔ خاطر صفوت مآثر ولی‌نعمت ما رو ننماید ،
ناگاه آن دولت پناه راقم را درآن محفل ندیده درپے
استفسار شده ، و بر وجه عدم حضور راقم دران بزم
پر نشاط آگاه گشته خود بنفس نفیس نزد راقم که
دران ایام بر بالاخانهٔ جناب نایب مختار بود و باش
می‌نمود تشریف آورد و دست راقم گرفته ،همپای خود سوی
عشرت‌محل کشید ، و عدم وسواس مزاج فیض امتزاج
خود و تاسف انتقال پدرم بقسطاس(۱) بیان سنجید ، هرگاه
پدرم بدرگاه فیض اشتباه حضرت قادر ولی قدس سره برای
ظهور نتیجهٔ موصوف چلها کشیده ، و بجلدوی این جانفشانی
های بے پایان به بهرهٔ(۲) از عنایات حضور فیض گنجور
فایز نگردیده بود ، ارشاد فرمود که انشاءالله تعالے در
ادای حقوق پدر تو تا جلوه افروزی ایام رسم مکتب این
نونهال چمن اقبال هر آنچه خدای تعالی از دست ما دهاند
بشما هر دو برادران بدهیم ، علی الخصوص بعطای رقوم
جواهر مثل جیغه و سرپیچ و پدک وغیره که بهای
۳ هزار هون داشته باشد سرفراز کنیم ، چنانچه جناب
نایب مختار در عهد فیض بار خود همه رقوم مذکوره که از
نصاب(۳) ۳ هزار هون نرسیده روز جشن همان مکتب

---

(۱) دآ، قسطاس ای میزان ۱۲م (۲) دآ، ببهرهٔ (۳) ارلصاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دل افروز و دیگر تقاریب عنایت فرمود ، بفضلهٔ تعالے
چون بیست شب و هفتم رجب که به جلوه افروزی نور ساعت
معراج جناب رسول اکرم صلی الله علیه وسلم خط نسخ بر چهرهٔ ماه
و خورشید میکشید جلوه گر گردید ، حسب معمول این سرکار
فیض آثار که هر سال درین شب مطلع صبح سعادت
ایوان دارالاماره بروشنی قنادیل و اجماع قرآن و درود
خوانان و مدح گویان زیب و رونق می پذیرد و صباح آن
بعد ختم فاتحهٔ آن شفیع امم همگی علما و مشایخ و مردم
خاندان و امرا و ملازمین جمع می آیند و از مایده نفیس و
طعام لذیذ بهرهٔ وافی می بردارند ، محفل جشن و سرور
آراسته رسم شوربه چشی آن نونهال خجسته[1] خصال و تیمنًا و
تبرکًا با این جشن مورث برکات و فتوحات حال و مآل
انضمام (ق ۴۲ ب) بخشیدند ، و آن نونهال چمن
دولت را درین مجلس پر خیر و برکت آورده رسم مذکور بجلوهٔ
ظهور رسانیدند ، اما کل[2] خاطر پدر بزرگوارش یعنی جناب
نواب ما از صرصر ملال بسیار و کلال بیشمار افسردگیها
داشت (وجه[3] این افسردگی و دلبستگی در اصل مسوده بتفصیل
مذکور است مَنْ شَاءَ فَلْيَرْجِعْ اِلَيْهِ)

---

(۱) دا، خصار (۲) (ما آ) کل (۳) (آ)، (وجه این افسردگی ... الیه) نوشته
براو خط کشیده۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بیان برخی از حالات جمیله و اوقات جلیله و حماید اوصاف و محاسن اخلاق و اسباب حمیت نواب برگزیدهٔ[1] ایزد خلاق ما و شرح شمهٔ از خصایل پسندیده و اوضاع سنجیدهٔ نواب ہانربل سار ٹامس منرو بہادر گورنر مدراس :

بدانکه امیر ابن الامیر ما در شرایف حالات و جلایل صفات مثل سخاوت و عدالت و ہمت و رافت و حمیت وغیره زبدهٔ روسای معاصر خویش گردید و در باب پاس[2] ناموس و غیرت شایان سروری کسی از ابنای روزگار بمرتبه او نرسیده ، پیوسته خاطر عاطر خود بدین پروری و عدالت گستری میگماشت ، اگرچه چندان قدرت و سطوت که اجداد او را حاصل بود نمیداشت ، و در اجرای احکام شریعت غرا جهد وافی مینمود و در فریادرسی عاجزِ نالان و مسکین بے سامان توجه تام میفرمود[3] وقت انصاف

(۱) (ما) برکنریده (۲) (ما) باس (۳) (ما) می فرمود وقت - برحاشیه (آ) و نظر بر اتباع سنت امیرالمومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنه که حین جلوس سریر خلافت زوجهٔ جمیله خود را باوجود افراط محبتش بخوف رشتهٔ انصاف (بقیه برحاشیه صفحه ۲۰۹)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و عدالت جنبه داری کسی از اصحاب قرابت و ارباب ثروت اصلا نمیکرد و . در امر مخالف شرع بحکم ؎

چون نبود خویش را دیانت و تقوی
قطع رحم بهتر از مودت قربی

رعایت خاطری گو که مادر هم باشد پیش نمی آورد ، چنانچه کیفیت صدور حکم اشرف آن نصفت نشان در احضار مجدالدوله بمحکمهٔ عالیه باوجود تحقق قرابت و تمکن ثروت و حمایت حضور قدسیه بر همگنان ظاهر و باهر است محتاج ترقیم نیست و منجمله آن اینست که روزی میرزا

(بقیه حاشیه صفحه ۲۰۸) از قبول شفاعت ناگزیر او درحق کسی طلاق داد چنانچه در روضة الاصحاب از وحیدالدین محمد مشهور به میرجان بن زین الدین الجامی اسفرابادی مذکور است از خود دور ساخت اگرچه در حدیث وارد است که ابغض الحلال الی الله الطلاق و هم به پیروی امیرالمومنین علی کرم الله وجهه که آن ذات مکرم نیز از همین خوف و اندیشه بدرد مهاجرت و مجانبت جگر بندان خود امام حسن و حسین رضی الله تعالی عنهما پرداخت چنانچه در ذخیرة الملوک از شیخ عالمی بن شهاب همدانی رح مذکور است (بر حاشیه ق ۱۰۰ ب نوشته غالباً کسی دیگر نوشته)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

الهی بخش بهادر درمقدمهٔ بر حکیم صادق یار خان تهمتی کرد، و او نهایت هراسان گشته نزد راقم که از درد پا خانه نشین بود آمده خوف خاطر خود از عتاب نواب ما نظر به پیش آمدِ مرزای موصوف در حضور نواب ظاهر نمود، راقم بملاحظه ترس حکیم موصوف حقیقت حال اتهامش بر لوحی نگاشته ابلاغ حضور داشت، جوابش بر همان نوشته آمد که گمان بے انصافی و ناحق شناسی در حق ما بخاطر صداقت مآثر خود اصلا نیاری، و قضیهٔ اتلاف حق مسکنت[۱] شعاری از رعایت خاطر مکنت[۲] دثاری به نسبت ما حاشا مظنون نداری، تا اینکه آنجناب معدلت نصاب داد انصاف داده حق بجانب حکیم به ثبوت رسانید، و روی التفات از مرزا صاحب درهم کشید، و مزاج فیض امتزاجش بدریافت قضایای متعلقه قضاة اکثر ملتفت میشد، اگر احیاناً قاضیان و مفتیان عند الاستفار[۳] قضایا بحق و باطل نرسیده فتوی نوشته باشند، خود بنفس نفیس همت حق طویت بدریافت آنها گماشته حق را از باطل عز امتیازی می بخشید، و بر فتوی نگاشتهٔ مفتیان و قاضیان خط نسخ میکشید و وقتیکه مزاج مبارکش بدریافت معاملات توجه

---

(۱) (آ) مسکنت - ای مفلسی ۱۲ (۲) مکنت ای تونگری ۱۲ (۳) (ما) عنبد -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نگاهداشت، تا انفصال آن خواب و خور بر خود گوارا
نمی داشت (ق ۴۳ الف) بارها دیده شد که باوجود
تنفیذ حکم بچیدن سفرهٔ طعام بدادرسی دادخواهان از اهل
...دان و ملازمان که درین اثنا مستغاثی شده باشند
می‌پرداخت، و بی[1] دست داد انفراغ ازین معاملات
بیشتر نوبت سه پهر روز فرارسیدی، به تناول خاصه
خود را متوجه نمی ساخت، بل گاهی نوبت تناول بشب
افتادی، و اگر معاملات و مقدمات در شب رودادی
همین سان تا تفهیم مستخاصمین دل به[2] تناول ننهادی
... بفضله تعالی ابواب عنایات و نوازشات و حمایت
...گونه بر روی سایر بندگان آستان فیض نشان می‌کشود،
...آنکه اگر از کسی خطائی یا جرمی بعرصهٔ امکان می‌شتافت
بمقتضای ے

و لیکن خداوند بالا و پست
بعصیان درِ رزق برکس نه بست

...در رزق مقسوم وی بند قفل نگذاشته بحکم الریاست
...ح السیاسة تعزیرش بقدر جرم می نمود، و اگر احیاناً
...ے منافی همت سراسر نصفتنش ازو ظاهر گردیدی، و
...ی از راه معقولیت وقت تخلیه اش بفهمانیدی، نرد

---

(۱) دست داد ای دادرسی ۱۲ (۲) به تناولی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

موافقت باوی می باخت و باتباع رای صایبش می پرداخت،
و راقم نیز در چنین وقت به تفهیم صلاح کار جرات[۱] می ساخت،
و او از راه انصاف باقبالش پرداخته راقم را می نواخت،
چنانچه باری بمسجد والاجاهی حسب معمول تشریف فرما شد،
و چون ملاحظه فرمود که مصلیان کفش های خود را بآئین
داشتنی در مسجد نهاده اند ، در خاطر مبارکش خطور کرد
که باین طور هم بخانهٔ خدا نهادنِ آن کمال بے ادبی
است ، پس بمتولی مسجد حکم فرمود که بمردمان تاکید
کنی تا ازین حرکت نامناسب باز آیند ، و او فی الفور
منفذ امر والا شده بخدام مسجد ایما کرد تا همه کفشها
از صحن مسجد بیرون انداختند ، چون ازین معنی بر خاطر
مردمان رنجی و اذیتی فراگرفت راقم بعرض والا رسانید
این امر بر خلاف رویهٔ جمهور علما و امرای سابقین
است در آنوقت باقتضای بشریت و هوای نفسانیت
بر راقم بهم برآمد ، و فرمود که این حکم نافذ را
موقوف نخواهم داشت ، راقم نظر بر مصلحت وقت
سکوت ورزیده بعد امضای ۳ چهار روز مسئله در
جواز این معنی از کسب فقه و کیفیت استرداد سرور
انام علیه الصلوات والسلام حکم جلیل القدر خود در بعض

(۱) (م) ساخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مقدمات بعد عرض صحابهٔ کرام از کتب سیر برآورده بر
کاغذی نوشته وقتی گذرانید که سواری خاص قریب نردبان
زینهٔ مسجد رسیده بود ، بعد ملاحظه اش نادم(۱) و تابع حق
گشته از زبان مبارک بمتولی مسجد فرمود باید که مصلیان
بر طبق معمول نعلین خود ها بمسجد می نهاده باشند ، و
بر آن والاهمت و عالی نهمت باقتضای علو رتبت و
سمو مرتبت که از بدو فطرت بران مجبول شده نظر بر
عدم اقتدار و قدرت خود و انجام کار نکرده در بعض
مقدمات بانفاذ حکم تعجیل فرمودی ، وانگاه راقم بلحاظ
نزاکت وقت بحسب فهم ناقص خود بر خلاف
آن جرات پرداز گشتی ، و آن انصاف دوست
(ق ۴۳ ب) معروضهٔ راقم را بنوعی کاربند عمل کردیدی
که فهم دیگری بران نرسیدی ، و بعض اوقات از
جرأت راقم بهم برآمده ازان منع فرمودی آخر خلوت کده
پس از راه انصاف و هضم(۲) نفس ارشاد نمودی که
ما اقوال ترا امتحان کرده ایم که بحسب گفتهٔ تو ظاهر
شده است اما بحکم ع

آتش خشم چون برافروزد
درخت هوش و خرد همه سوزد

---

(۱) تادم (۲) (آ) هضم ای کسر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چاره کار خود نمی بینیم ، و سخن شیرین صلاح تضمین را
تلخ تر از حنظل فساد آگین میدانیم ، بنائاً[1] هر چه
ترا گفتنی باشد در تخلیه معروض داری ، پس راقم
تا ایام زندگیش بر همین ارشاد عمل مینمود ، و ازانجا
که پیش دید سرفراز کردهای خدا جز خواهش برآوردن
نام بلند و سرفرازی نمودن بر بندهای خداوند تعالے
دیگر نیست ، آن والا نژاد بلند فطرت ، باوجود نزاکت
وقت و لطافت زمان بملاحظهٔ جاه وقار خود که
لازمه سروریست بغایت می کوشید گو که نقصان هم رو
دهد ، تا پیش خلق و ملازمین کسرشان و اعتبار سرداری
متصور نباشد ، و شاهد این مقال قصهٔ واقعهٔ مابین
حافظ احمد خان بهادر اعظم الملک و سفیر خاص مستر اڈوارڈ اوڈ
چیف سکرتری است یعنی آن مسندنشین عزت و تمکین
پیوسته محظور خاطر عاطر داشت که بشرای مرکبی بدستور
جد بزرگوار خود پردازد تا زوار حرمین شریفین زادهما الله
شرفاً و تعظیماً بدان عبور نموده فایز مراد شوند ، تا آنکه
برادران اعظم الملک جهازی آوردند و آن عالے همت از
مشاورت سفیر مسطور آن را خرید فرمود ، ضابطه سردادن
اتواب بهر تعظیم آن جهاز مقرر نمود ، درین اثنا یار محمد خان

---

(۱) (ما) بناء

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مردمہ[1] کہ نسبت باعظم الملک بخاطر خود غباری داشت بحکم

شرانگیز مردم سوی شر رود
کہ کژدم سوی خانہ کمتر رود

پیش سفیر مذکور سعایت کرد کہ اعظم الملک روبروی نواب صاحب والا مناقب از غیبت و شکایت تو زبان آلودہ کردہ است، پس سفیر[2] ازین سخن فتنہ انگیزش در حق اعظم الملک بدظن شدہ عزل او را از حضور نواب ما بجان درخواست و حضور عزل او نامعقول و بے دلیل انگاشتہ داعیۂ سفیر را مقرون باجابت نفرمود، تا آنکہ در مقدمات چند در چند از جہت سفیر نقصان خود گوارا داشت، تا مرتبۂ[3] بزرگی و سرداری خود از نظر ملازمان فرو نیفتد، آخرالامر[4] سفیر مذکور بخواہش[5] دانش و فرہنگ جبلی[6] خود نسبت بنواب[7] ما صاف دل و صفا خاطر گشتہ از خیال مذکور در گذشت، و ظن وی کہ وہمی بیش[8] نبود بزوال پیوست، اگر کسی در حق کسی از راہ عداوت و ناتوان بینی و بدخواہی غمازی می کرد،

(۱) (ما آ) مردمہ (۲) (ما) سفر (۳) (ما) مرتابۂ (۴) (ما) للامر (۵) (آ) بخواہش ای باقتضاء ۱۲ (۶) (ما) چبلی (۷) (ما) بتواب (۸) (ما) پیش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بلا دریافت حقیقت حال او را بمعرض عتاب نمی آورد،
اگرچه آن غماز بزرگ مرتبه و از اہل قرابت قریبه و
ملازم برگزیده بوده باشد، و چون از کسی جرمی
بوقوع آمد مکافات آن از اقربا و احبای او
نمیکشید، و در معانی لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰی
بمیزان بیان می سنجید، چنانچه باوصفی (ق ۴۴ الف) که
عبدالغفارخان بہادر ثابت جنگ بیشتر باعث رنج و ایذای
خاطر مبارک شده بود، اما از مخلصان وی مثل
سید محمد غوث خان خوشنویس و قطب العلما مولوی عبدالواجد صاحب
و اعظم الملک ـــــ وغیرہم غبار گونه[1] بر دامن دل صفوت
منزل نمی نشست، و آنان پیوسته سر عجز و نیاز پیش
انداخته ترسان و لرزان می بودند، بلکه در ابتدای ریاست
بعضی از اینان ہمچو سید محمد غوث خان خوشنویس با آنکه
مرتبه اوستادی و پدر مجازی داشت که در عالم طفلی خود
بدولت از سیمین تن گنج اقبال وی کنارش را معدن
عزت و اعتبار کرده بودند از انفعال حرکات ناشایسته که
در اخلاص ثابت جنگ ازو بوقوع آمده بحضور لامع النور
حاضر شدن نمی توانست، تا آنکه بوساطت راقم عذر
پیری بمیان آورده استدعای صدور حکم در باب سکونت

(۱) (آ) گونه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ذرد در ویلور به پیشگاه حضور رسانید ، بعد اصغای این
معروضه رخصت باریابیش داده از کلام تشفی و تسلی
انتیام خوف و هراس خاطرش در ربود و بسکونت اینجا
اذعن بلیغ فرمود ، و اکثری را از کرده مذکور بخوش
دلی و کشاده پیشانی بعطای خدمات و عهدها بنواخت ،
ز زهد و تقوایش آنقدر بود که مدام از صحبت
فاسق معلن بلکه از نامش تنفر تام مینمود ، و از همگی
مردم خاندان نظر به بے حمیتی و بدرواجی اختلاف مذهب
آنها بحدی از دل کراهت می داشت که نسبتهای اولاد
ذرد و فرزندان پدر بزرگوار از خویش با آنها بالکلیه
موقوف کردن میخواست ، لیکن بادای حقوق صلهٔ رحمی
ز سلوکات و مراعات بحسب ظاهر به آنها می پرداخت،
ر صحبت علما و صلحا را بسیار آرزو می کرد یعنی جمیع
ها روز ۳ شنبه از بامداد تا ۳ پهر بلکه تا عصر
صحبت هم بزمی گرم میداشتند ، و طعام نصف النهار
پیش حضور می خوردند ، و خودبدولت تفتیش علوم هر
ع و تفحص سیر انبیا علیهم السلام و صحابهٔ کرام و اولیای
عظام عموماً و استفسار مسایل فقهیه خصوصاً می فرمود ، لهذا
ما را مطالعهٔ کتب فقه ضرور افتادی ، تا روبروی
حضور عندالسوال جواب لایق و مطابق واقع صورت نه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بستہ موجب کساد بازار عزت و اعتبار نگردد ، در زمان
پدر بزرگوارش بروز مذکور وقت صبح حاضر آمدند و اکثر
بعد جلسۂ یک دو ساعت رخصت یاب می‌شدند ، و
سابق ازین دستور این کرباس[1] فیض اساس آن بود کہ
ہمگی علما و فضلا بروز مسطور بحضور رئیس جمع آیند ،
و تا وقتیکہ التفاتش بہ ببینند بہ نشینند ، و در وقت
پدر بزرگوارش بعد جناب ملک العلما مولانا عبدالعلی صاحب
نوراللہ مضجعہ ، جناب شرف الملک سقی اللہ ثراہ پیشوای
علما و سرخیل فضلا بود ، و در عصر جناب نواب ما
چندی شرف الملک موصوف و بعد وی عالم جیّد تحریر ،
فاضل (ق ۴۴ ب) متبحر بی‌نظیر مدرس معقول و منقول
حاوی فروع و اصول ، براستی و حق گوئی پیش امرا ممتاز
در کسر نفس و اخلاق بیعدیل و انباز ، جناب ملک العلما
مولوی علاءالدین[2] صاحب علیہ الرحمہ بدین درجہ عالیہ فایز گردید
و در حین صاحبزادگی با جناب رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم
محبت کمال میداشت ، و در ہر روز جمعہ بانتظام مجلس
درودخوانان می پرداخت ، و خود بدولت نیز با ذوق
و شوق تمام از نورِ قراۃِ درود باطن صفوت مواطن
را جلای وافر بخشیدی ، و تا اختتام آن رونق بخش

(۱) (ما آ) کرپاس (۲) (آ ما) علاؤ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این بزم پُرفتوح گردیدی ، درین اثنا بمقتضائ ذوق طبعی واردات باطنی چند صیغهای درود تالیف نموده از دست راقم پیش اوستاد خود جناب شرف الملک مرحوم برای اصلاح زستاد ، آنجناب در چند اصلاح فرموده حوالۀ راقم نمود ، و راقم بحضور گذرانید ، پس خوشنود گشته یک تهان بهتر باسمۀ(۱) فرانسیسی که برای قبای خاص خریده بودند براقم ارزانی داشت ، و آن صیغهای درود اینست

اللهم صل وسلم و بارك على سيد الاولين والاخرين امام المتقين محبوب رب العالمين سراج الخافقين امام الثقلين نجم الكونين سيد المرسلين محمد ن المصطفى الامين صلى الله عليه و على الـه انوار الهدى و اصحابه بدور الدجى و ازواجه الطاهرات الطاهرات اللاتى للمومنين امهات نتوسل بهم الامراضنا شفاء ولاسقام الذنوب محاء اللهم صل على صاحب خاتم النبوة والمعراج و تاج الانبياء والرسالة شفيعنا و شفائنا سيدنا محمد ن النبى الامى و على آله الطيبين و اصحابه الصادقين والزواجه الطاهرات امّهات المومنين وعلى عباد الله المقربين الصالحين وعلى كافّة امته محمد سيد الاولين والاخرين

(۱) (آ) حاشیه باسمۀ فرانسیسی ای چهیٹ ۱۲ اظفری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اجمعین برحمتك یا ارحم الرّاحمین
و ذوق سمع قرآن شریف از قاری خوش الحان بسیار میداشت،
چنانچه در ایام صاحبزادگی هرگاه قاری شیخ منصر وارد این
آبادی گردید نظر بر آرزوی استماع قرآن سفارش وی بحضور
پدر بزرگوار همرسانیده بمشاهرهٔ سی هون در سلک ملازمان
منسلک گردانید ، و مدام در صحبت فیض موهبت
خود عز امتیازش بخشیده بشوق تمام استماع قرآنش
میفرمود ، و هم چند سور قرآنی بقانون علم تجوید ازو
تعلم نمود ، چونکه در طینت قاری مذکور جهالت جا کرده
بود از چنین قدرشناس اهل هنر بریده بدیگر ممالک شتافت
و سیاحت بسا ممالک عرب (۴۵ الف) و هند نموده
آخر از عدم وجود قدردانی همچو جناب نواب ما در
ملیبار ساکن گردید ، باز نواب ما در اواخر ریاست
خود بی ملاحظهٔ ذمایم خشونت مزاج او طلب فرمود ، او
در وقت شدت بیماری حضور بهره اندوز ملازمت گردید،
پس آن شایق سمع قرآن در چنین وقت هم چند
آیات شفای کریمه ازو خوانانیده سماعت فرمود به نایب
مختار حکم نمود که مشاهرهٔ او پنجاه هون مقرر باید کرد،
و در علوم و فنون مقصوده استعدادی بهمرسانیده که اکثر
مسایل قدوری و شرح عقاید نسفی که این هر دو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کتاب از مولانا مولوی عبدالقادر مرحوم مغفور و جناب
ف الملک مبرور خوانده بود بر نوک زبانش نقش
تی، و طرز انشا آن منشاء فهم و ذکا با وضع
زیر شاه عالمگیر مناسبت جستی و در علم سیاق و رقم
ز مهارتی بهم رسانیده که متصدیان از خوف محاسبه رقوم
س وخوف بر الواح خواطر می نگاشتند، و قیافه شناسی
بحدی رسائی داشت که از صحیفهٔ بشرهٔ هر کس
ت ذمایم و مدائح مخصوصهٔ وی برخواندی، و عند التحقیق
م حقیقت نظامش(۱) با محکی عنه رنگ مطابقت بهم رساندی
در حق بعض مردم که بحسب ظاهر محض بےخطا و
تقصیر نمودندی، اشاره میفرمود که بمجرد معاینه روی
شان آتش خشم ما تیز میگردد، آخر از برای اظهار
ت خشم وی نایرهٔ شور و شر از نهاد آن خشم
رفتگان سر باز زدی، القصه راقم این چنین بسا بیانات
طابق واقع نواب ستوده صفات ما را که بظاهر از علوم
قی و معارف دستگاهی نداشت، به میزان امتحان
یده است و اگر این همه فی الواقع از تصفیهٔ دلش
باشد چه عجب، از آنکه فیاض علی الاطلاق القاء
ات غیبی بر دل هر مومن موقن میفرماید، سیما(۲)

(۱) بامحکی عنه ای حکایت کرده شده ۱۲ (۲) آه، سیما ای مخصوص

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بر قلوب کسانیکه برای انتظام امور طایفهٔ با طوایف انام
از میان خلق برگزیده بمراتب علیا رسانیده باشد،
لیکن در فقیر و امیر این قدر تفاوت دانند که اگر
خرق عادات ازان بظهور رسید بسبب بے تعلقیش
با دنیای دنی حمل بکرامات میکنند ، و بآن معتقد
می شوند ، و اگر ازین بوقوع آید بعلت علاقه اَش
با بارگاه تعلق تصدیقش نکنند ، و دل اصلا بران نه نهند،
و درینجا مقدمهٔ عجیبه که عقل دوراندیش را در ورطه
حیرت در اندازد و براقصی تفرس ومنتهی غور نواب
تعمق نگاه ما دلالت کند ، نوگریز(۱) کلک صداقت تحریر
میگردد ، یعنی در زمان فیض نشان پدر عالی قدر وی
فرزندان شکرالله بیگ خان اکثر ملبوسات و اجناس(۲) خاصه
که ثمن آن کم از بیست هزار روپیه نبوده از توشکخانه
دزدیدند ، و بدست سکان اینجا و مردم اطراف
و جوانب فروختند ، حتی که مال مسروقه تا بالاگهاٹ
و میسور و کرنول وغیره بلاد منتشر گردید ، و بعد
عرصهٔ دراز و زمان دیر باز طشت از بام افتاد ،
و حال سرقت مذکوره رو بافشا نهاد ، درین
نزدیکی امیر با تدبیر ما که زینت بخش صدر دیوانی و مدارالمهامی

(۱) (ما) نوکریز (۲) (آ ما) اجناس ؟

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بزرگوار خود بود (ق ۴۵ ب) کارکنان سرکار و
رسان فراست شعار را از پی تلاش متاع مسروقه
ر برگماشت ، آخر اکثری از مال دزدیده که برخی
ت متوطنین این بلده و لختی بید ساکنین اطراف
کناف رسیده بود برآورده مورد تحسین و آفرین
بلند قدر گردید ، و این معامله اگرچه بوساطت
رسان که واسطهٔ بیش نبودند رو داد ، اما فی الحقیقة
(۱)ات روشنی طبع و ضیای بصیرت والایش چراغ بینش
ره شان نهاد که گفته اند العقل نصف الکرامت و
اوقات به راقم خطاب میفرمود که عقل کوتاه اندیش
با فکر رسای ما در چنین مقدمات اکثر مطابق می افتد،
راقم عرض می کرد که بر حال این نالایق مقولهٔ کلی
ق می آید که گفته ؎

بگفتا من گلی ناچیز بودم
و لیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد
وگرنه من همان خاکم که هستم

فرمان روائی کشور قدردانی و قدما پروری(۲) و احسان رفقاء
م جلسا بحکم آیهٔ والصاحب بالجنب و بموجب حدیث

(۱) دلالت بالفتح راه نمودن ۱۲ (۲) (ما) قدما پروری در همسران

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اَفضَلُ الْحَسَنَاتِ تَكْرِمَةُ الجلساءِ[1] در ہمسران خود گوی سبقت ربوده ، و اکثر رفقا و جلسا را در حضور خود طعام میخورانید ، و خود ہم ذوق مواکلت با ایشان بیشتر میداشت ، چنانچہ در یکماه سہ چہار بار بلکہ زیاده ازان اتفاق این معنی دست می داد ، و درین وقت انبساط انگیز خاطر مبارکش بہ طیبت و لطافت و مزاحت و ظرافت مایل گشتی ، اکثر با اعتضاد الملک از ہر باب ظریفانہ برملا حرف زدی ، و سیر باغات و کشتی را گاہی با رفقا و گاہی با محلات خاص ، و چندی از مقربان مخصوص دوست میداشت و نیز در سیرگاه بشاشت آگین از دست ہر یکی از ندما و جلسا طعام می پزانید ، و خود بہ نسبت نیز شریک این امر گشتہ بمجالست ایشان نوش جان می نمود ، طبع والایش با گوشت بریان کرده روغن گاو بیشتر رغبت داشتی ، و وقتیکہ برای سیر بر زورق سوار شدی ، لوازمہ محفل عشرت و سماع و آلات تشویۂ[2] ماہی و گوشت

(۱) (آ) حاشیہ یعنی بہتر حسنات تکریم ہمنشینان است و من جملہ آن بط رواد؟ و ساده دشنیدن کلام وی بسمع قبول و مہمان داری او بانچہ کہ میسر آید و ستر عیوب وغیره است روایت کرد این حدیث را قضاعی از ابن سعود کذا فی شرح شہاب الاخبار ۱۲ (۲) حاشیہ تشویہ ای بریان کردن ۱۲ ک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

...یا بودی ، و روان[1] روان بانبساط تمام تناول نمودی ،
...برای این سیر و تماشا تخصیص روز و شب ملحوظ
...یداشت ، اما دل انبساط طلب را اکثر بر سیر شب
...میگماشت ، و گاه گاه بسواری پهل اسپان
...بر شب ماه خوش آینده دیدهٔ تماشا دوست وی گردیدی ،
...اگر به ندما و رفقا چیزی از زر عنایت کردن منظور
...والایش می شد بے اطلاع یک دیگر خفیةً مرحمت
...میفرمود ، و آن کس که بعنایت سرفراز گشته
...نمیفهمید که نوازشات حضور چنانکه بر من است
...دیگری نیست ، حالانکه بر وفق استحقاق و مرتبهٔ
...هر کس نوازش می نمود ، بحر ناپیدا کنار رحمت حق
...ہمت و عزم و ہمت والا نہمت نواب عالی مقدار
...به تحفظ گوہر خصوصیات خود بآئین روسای سابق
...حال و انتهاک[2] و استذلال[3] شرکت جویان صفات
...مخصوصهٔ خداوندان ثروت و اجلال بمرتبه جوشش
...جوش میزد که عصر فیض بہر او مثل (ق ۴۶ الف)
...نظیرش را نابود و مفقود میدانست ، چنانچه روزی
...ماه رجب المرجب سال یکہزار و صد و سی[30] وہشت

(۱) ... روان (۲) (آ) حاشیه انتهاک حرمت کسی بردن ۱۲ م (۳) (آ) حاشیه
استذلال خوار کردن و خوار شمردن ۱۲ م

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هجری همگنان از اهل خاندان و ملازمان بتقریب دعوت
فاتحهٔ حضرت سید جلال بخاری و سالار مسعود غازی قدس الله
اسرارهما در محل مختارالنسا بیگم صاحبه حاضر آمدند، و در
آن میان خان موصوف هم بود، چون میر (۱) شیلان
شیلان در کشید و صدای اجازت اکل طعام از زبان
مبارک آن حاتم همت بظهور رسید، دفعتاً محمد ناصر
فراش که از آداب روسای جاهل بود، برای نشست
خانموصوف سوزنی گسترانید، آن ذات سراپا حمیت
و عزت بمجرد ملاحظه این حرکت مخالف شان ارباب
شوکت غضبناک گشته او را حکم طبانچه زدن فرمود،
و نظر بر کسر پندار و باد (۲) افراه خانموصوف راقم و عمدة العلما
مفتی بدرالدوله را بر همان سوزنی در هر دو جنب وی
نشانید، تا رتبهٔ خانموصوف با مرتبهٔ ملازمان متساوی
باشد، و ترجیح او بر دیگران مخطور خاطر احدی
نگردد، فی الحال ازین معنی چهره اش رنگ (۳) مهتابی ریخت
و نیز ماجرای روزبیست خود بدولت بعیادت خانموصوف
که از عارضهٔ هکک (۴) بیمار بود بمیلاپور تشریف فرما گردید،
و راقم که بکاری مامور شده بود بعد سرانجام آن

---

(۱) (آ) حاشیه یعنی اسباب طعام و طعام را نیز گفته اند ۱۲ م (۲) (آ) حاشیه بر وزن ماه درماه که جز او مکافات بدی باشد ۱۲ ب (۳) (آ) حاشیه ای شرمنده و خجل شد
(۴) (آ) حاشیه هک هک بضم اول بر وزن تفک بمعنی هچکه که جنش گلو باشد و به عربی فواق گویند ۱۲ ب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ب الحکم والا عقب حضور بسواری خود بدرِ خانهٔ خانموصوف
رسید ، هرگاه از سواری فرود آمدم ، و آدم بر سرم
چتر سایه نمود جوان سرکار که دربان آن خانه بود
وبی خوف و ادب آهسته تر براقم گفت که حکم
انموصوف این چنین است که کسی باین(۱) طرز و آئین
دم اندرون مکان مخصوص وی نه نهد پس راقم
گفتم و درشتی تمام او را در معرض زجر و توبیخ
ورده بحضور آن حمیت دستور عرض این کیفیت
ود ، ازانجا که آنجناب موهبت مآب شرف بخشی
اختگان و عزت افزائی سرفراز ساختگان خود بهمه جا
بهمه حال نصب العین میداشت ، از اصغای این
وداد بهم برآمده براقم فرمود که چرا آن جوان
ستاخ را طبانچه ها نزدی ، عرض کردم که ضرب
بنا بر قیامش بر عهدهٔ پاسبانی منافی قانون دانسته
قط بر زجر و توبیخ اکتفا کردم ، باز از راه نوازشات
داوندانه ارشاد فرمود که چون وقت آمدن تو باستقلال
تر در شادی محل یا بدارالاماره کسی مانع و مزاحم تو
شده و نمیشود ، پس دیگری را چه زهره که در
نع تو ازین امر گوارا داشتهٔ با چنین دلیری و بیجگری

---

(۱) باین بطرز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بکار برد و از امروز ترا حکم داده میشود که اگر احدی از ملازمان سرکار فیض مدار بتعلیم کسی بوالفضول یا بوجوه دیگر چنین گستاخی و بے ادبی پیش آرد ، قسم بسر من که آن گستاخ بے آداب را بهر حالتی که باشد بے انتظار عرض حال او بحضور ما خوب زد و کوب و خاطر خواه ضرب و تادیبش نمائی ، تا دیگران عبرت پذیرند ، و مرتکب چنین جسارت نشوند ، سپس[1] این بندهٔ خدمتگذار فدویت شعار بعد خطبه خوانی (ق ۴۶ ب) محامد این ع.ت بخشی و قدردانی آن خداوند نامدار عالی تبار آداب شکر این شرف اختصاص به تقدیم رسانید ، روزی شرف الامرا برادر خانموصوف جهته فاتحه به مقبره شریف رحمت مآب بے کمر بند درآمد پس مولوی میر محمد صالح بخاری متولی آن بقعه بعرض جناب نواب ما رسانید که شرف الامرا در رعایت آداب زیارت نواب رحمت مآب مساهله نمود و خلاف آنکه در شرح مشکات شریف آمده که واجب است احترام میت نزد زیارت وی خصوصاً صالحان و مراعات ادب بر قدر مراتب ایشان چنانکه در حالت حیات ایشان بود طریق گستاخی و بے ادبی پیمود ، فی الفور مولوی مذکور امر جلیل القدر

(۱) آ) سس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مدوریافت که همچنین کسان بی ادب را درانجا بار نباید
د، و محافظین آن مکان را درین باب تاکید اکید
کرد و همچنان روزی بحضور نواب ما بی کمربند
اضر آمد آن بحر حلم و اخلاق دفعةً درخود بجوشید،
کاربند تحمل گشته پیام فرستاد که چنانچه پدر شما
اب تعظیم رئیسانه پدر والا قدرم بجا می آورد شما نیز
طبق آن بعمل آرید، و هرگاه جناب خداوند ارجمند
از اوضاع ناپسندیده و اطوار ناسنجیدۂ مردم خاندان
نجار غرور و تکبر در دماغ شان متصاعد است نفرت
م وکراهت تمام میداشت، روزی براقم فرمود که از
ت ریاست پدر والاقدر خویش می(۱) بینم که ارباب حکومت
صف نابودن ملک کرناٹک به قبضۂ اقتدار ما در اعزاز
اکرام ما و نواختگان ما به نسبت نوابین مرحومین مقدار
رۂ تقصیر نمیکنند، اما این سبک مغزان گران سر
خرد فروشان جهالت خر که بموجب قول نواب عمدة الامرای
وس سرا هر یک از رجال ایشان فرعون سامان است،
را و بزرگ کردهای ما را محقر دانسته خلاف دستور
آئین دودمان روسای پیشین جامۂ تبختر در بر و
ۂ تکبر بر سر میگذارند، و جناب پدر بزرگوار ما نیز

(۱) میبینم (۲) (ما) تبخیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از مبادی ریاست نظر بر شفقت فرمائی و عزت بخشی ارباب حکومت از رفتن ملک کرناٹک بنصرف ایشان گاهی حسرتی و تاسفی بدل راه نمی داد ، مگر چون خودبینی و خودستائی و نخوت فروشی و محقرشناسی این فرعون نشان کوته بین موافق قول نواب مغفور ممدوح ملاحظه می کرد یا به سمع اشرف می آورد غضب ناک گردیده باب تاسف رفتن الکۂ کرناٹک بر روی می کشاد و بملازمین معززین با تمکین همچو شرف الملک مرحوم بسوگندهای شدیده تاکید می نمود که هرگز کسی را از مردم نخوت پرست خاندان خواه ادنی باشد خواه اعلی حسام الملک وغیره بنظر[2] نباید آورد ، و در تکریم و تعظیم و گفت و شنید او مرتبه مساوات ملحوظ باید داشت، فی الجمله بعونه تعالی ما نیز از امروز همین حکم صادر پدر عالیقدر خود در حق تو به نسبت همگی اهل خاندان سوای حسام الملک نافذ میکنیم ، و چون نامۂ ضیاء الملک (ق ۴۷ الف) حال خسر پورۂ آن ذات با عظمت و اقبال بنام راقم از حیدرآباد رو بوصول گذاشت و راقم آنرا به نظر انور حضور گذرانید ، بعد مطالعه از راه انصاف بینی و حق گزینی فرمود که تو نیز مثل القاب نگاشتۂ این نامه که خانصاحب بسیار مهربان

(۱) (م) بنی (۲) (م) نباید آورد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سلامت مرقوم بود بر نگاری ، عرض کردم که درین
باب خوف آزردگی جناب محل عالیهٔ متعالیه مدظلها
دامنگیر جرات است ، ارشاد شد که آیا(۱) مرا مطیع بیگم
حضور میکنی که بپاس خاطرش تذلیل تو روا دارم، آگاه
باش که هرگز بهیچ حال منقاد(۲) نسا و اناث نرانی که
عقلاً و نقلاً اطاعت ایشان خیلی مذموم و مورث
غرام(۳) و ابرام(۴) است ، چنانچه برین معنی این ابیات
دُر نشان بر زبان فصاحت بیان قرات نمود

آدم ز بهشت بیافت نقصان از زن
یوسف به بلای چاه زندان از زن
سیمرغ بکوه قاف حیران از زن
ویران شدن ملک سلیمان از زن

و مولینا جامی قدس سره السامی میفرماید ؎

زکید زن دل مردان دو نیم است
زنان را کیدهای بس عظیم است
عزیزانرا کند کید زنان خوار
بکید زن بود دانا گرفتار

و امیر خسرو قدس سره ؎

(۱) (آ) ایا (۲) (ما) منقار (۳) (آ) حاشیه غرام بالفتح بدی دایم۱۲م
(۴) (آ) حاشیه ابرام ملول کردن ۱۲م

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زن بود در زبان ہندی نار
و قنا ربنا عذاب النار

وله

اگر نیک بودی ہمہ کار زن
زنان را مزن نام بودی نزن

از نظام الدین گنجوی رحمة الله علیه ؎

زن از پہلوی چپ شد آفریده
کس از چپ راستی ہرگز ندیده

و نیز مولوی جامی می فرماید(۱) ؎

چه مرد از زن به خوشخوی کشد بار
ز خوشخوی به دیوثی رسد کار
مکن در کار زن چندان صبوری
که افتد رخنه در سد(۲) غیوری(۳)

و نیز چند احادیث صحیحه شرح عین العلم و صحیح بخاری که در عدم باب اطاعت زنان نصیحةً از زبان جناب ملک العلما مولوی علاء الدین(۴) مغفور مبرور ملاء الله قبره بالنور سماعت نموده بود بیان فرمود ، و آن اینست

(۱) فرمانید (۱) (۲) (آ) حاشیه سد بالفتح و تشدید دال مانع میان دو چیز که مردم ساخته باشند ۱۲ (۳) (آ) حاشیه غیوری حاشیه بالفتح بسیار رشک برند بر اہل خانهٔ خود ۱۲ م (۴) (آ ما) علاو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تعس عَبْدُ الزَّوْجَةِ یعنی آنکس نگون سار گردید که حلقهٔ
بندگی زوجهٔ خود در گوش کشید وَ هَلَكَتِ الرِّجَالُ حِيْنَ
اَطَاعَتِ النِّسَاءَ و این[1] ماثور است از ابی بکر رضی الله تعالے عنہ
یعنی مردان هلاک شدند وقتیکه اطاعت زنان کردند وخالفوا
النسا نان فی خلافهن برکة و این منقول است از
عمر فاروق رضی الله تعالی عنهٗ یعنی مخالفت کنید با زنان بدرستیکه
برکت است در خلاف ایشان وَ طَاعَةُ النِّسَاءِ نَدَامَةٌ
این مرویت از عایشه صدیقه رضی الله تعالی عنها یعنی فرمان برداری
زنان مورث پشیمانی مردان است و لقد نفعنی الله
بکلمة سمعتها من رسول الله صلی الله علیه وسلم
ایام الجمل بعد ماکذت ان الحق باصحاب الجمل
فاقاتل معهم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لما
بلغ ان اهل فارس قد ملکوا علیهم بنت
کسرای قال لن یفلح قوم ولوا امرهم امراة
یعنی گفت ابی بکره[2] که تحقیق الله تعالی مرا نفع بخشید از
کلام جناب خیرالانام در هنگام جنگ جمل که طلحه و زبیر
و عایشه صدیقه رضی الله عنهما[3] و عنها صف جدال و قتال
(ق ۴۷ ب) باقتضای بشریت با امیرالمومنین علی مرتضی
کرم الله وجهه آراستند ، نظر بر آن کمان کرده بودم که

(۱) این ماثور (۲) (ما آ) ابی بکره ؟ (۳) عنهما و عنها

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حق بجانب اصحاب جمل است تا شریک ایشان شده قتال و جدال نمایم ، ناگاه آن کلام نافع بیادم رسید و این اراده از خاطرم منتفی گردید ، و آن کلام نافع اینست که هرگاه بحضور لامع النور سید الورا علیہ التحیۃ والثنا خبر رسید که اہل فارس دختر کسریٰ را بر خود حاکم گرفتہ اند ، فرمود که نخواہند شد قومیکہ حاکم شان زن باشد ، چنانچہ این قول جناب مخبر صادق صلوٰت اللہ علیہ والسلام در ایام خلافت عمر رضی اللہ عنہ بعد در آمدن ملک فارس بہ حوزۂ تسخیر اہل اسلام واجب الاحترام قرین صحت گشت ، و عن ابی سعید الخدری قال خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی اضحیٰ او فطر الی المصلّی فمرّ علی النساء فقال یامعاشر النساء تصدقن فانی اُرِیتکن اکثر اہل النار فقلن و بم یا رسول قال تکثرن اللّعنَ و تکفرن العشیر ما رَاَیتُ من ناقصات عقل و دین اذہب للبّ الرجل الحازم من اِحداکُنَّ قُلنَ وَ مَا نقصانُ دیننا و عقلنا یا رسول اللہ قال الیس شہادۃ المراۃ نصف شہادۃ الرجل قلن بلیٰ قال فذلک من نقصان عقلہا اَلَیس اذا حاضَت لَم تُصَلِّ وَ لَم تَصُمْ قُلن بلیٰ قال فذالک من نقصان دینہا یعنی مرویست از ابی سعید خدری اللہ تعالی عنہ گفت که برآمد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در روز عید اضحی یا فطر پس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

يت بزنان و فرمود تصدق کنید ای جماعهٔ نسا
را که معاینه کنانیده شدم اکثر شمارا از اہل دوزخ
ن زیاد کردند بچه سبب یا رسول الله فرمود بسبب
لعنت بر یکدیگر بسیار میکنید و کفران نعمت
ہران می نمائید و از ایشان شکایت میدارید ، و
یدم من ہیچ کم عقل و کم دین را ربائنده تر از شما
قل مرد عاقل ہشیار را عرض کردند چیست نقصان
ین و عقل ما یا رسول الله فرمود ایا نیست شہادت
ن نصف شہادت مرد گفتند آری ، فرمود پس این
نقصان عقل زن است ایا نیست ہرگاه که حایض
ود نماز نمیگذارد و روزهٔ نمیدارد گفتند آری فرمود
س این است از نقصان دین وی انتهی کلامه موافقاً
حادیث الصحیحه [1] و نیز بحکم منطوق لازم الوثوق یا ایها
الذین امنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض
ظن اثم و لا تجسسوا [2] قدم بجادهٔ بدگمانی در حق ہیچ
لے نمی گذاشت ، و در پے استفسار سیّات ہیچ

[1] لاحادیث حاشیه یا ایها الذین آمنوا الخ ای آن کسانیکه ایمان آورده اید پرہیزید
بگذارید بسیاری را از گمان ها بدرستیکه بعضی از گمان سبب نبره؟
ی بود و موجب اثم باشد و عیب مردمان را تجسس مکنید و در تفحص
ثان مثنویه ۱۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکی از مقربان و متوسلان خود نمی‌شتافت ، و میگفت که
متفحص حالات مردم خیرخواه اخلاص سمات شدن بے سبب
آنان را بد دل کردن است ، مگر وقتیکه از کسی عداوتی
به نسبت ذات خود پیش آید ناظر حرکاتش بودن ضرور
بل تلافی و تدارک آن واجب تا شر آن منجر بضرر
نشود ، فی الجملہ اگرچہ بارے تعالیٰ عمر شریف و مدت
ایام ریاست او نہایت قصیر گردانیده ، اما (ق ۴۸ الف)
بسا کارہای عمده ہمچو فرستادن سلم عظیم الشان که
حاجیان بیت الحرام و زایران کعبۂ محترم را بواسطه آن
شرف مداخلت خانۂ کعبۂ معظمه دست دہد ، از دست
آن والاہمت بظهور رسانید ، و تشریح این اجمال
آنکه چون درابتدای ریاست از ارقام وکلای سرکار فیض آثار
که برای تقسیم زر خیرات بمکۂ معظمه و مدینه منوره
زادہما اللہ شرفاً و تعظیماً می باشند واضح گردیده که معراجیکه
جد بزرگوارش جناب نواب والاجاه جنت آرامگاه در زمان
ملکداری خود فرستاده بود نہایت بوسیده و کہنه شده
است ، پس ازان باز باوصف عدم اقتدار پیوسته توجه
خاطر شریف برین امر جلیل القدر گماشته مرقاتی از خشب
باستحکام تام و تکلف تمام که عبارت از اندودن ورق
مس با ملمع طلا است از دست صناعان کامل و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہنرمندان اکمل طیار کنانیده باستشار و استرضای دانای دہر
یک نام عصر ، برگزیده بخردان ستودۂ دانشمندان ، صاحب
عقل و فرہنگ ، مقنن(۱) قوانین اہل فرنگ ، عزت و
اعتبار شناس ہر رئیس و امیر ممالک ہندوستان ، نواب
گورنر ہانربل سار ٹامس منرو بہادر نامدار فرنگستان ، با
ہدایای بیش بہا برای حاکمان و باشایان و کارپردازان
این بقعۂ شریفه که مبادا وقت نصب آن از روی
منع ہرگونه و فسادیکه از ہمین معنی در زمان جد بزرگوارش
یک روپیۂ خرچ شده این کار خیر بوقوع آمده بود
تعلل انداز شوند ، روز دوشنبه ہفتم محرم الحرام سال یکہزار
و دو صد و چہل و یک ہجری ابلاغ نمود ، و تفصیل
ہدایا اینست که دو دوشاله بوٹه دار محشی و یک رضائی
شال مہرمات(۲) و پنج کمخاب بنارسی یکی سبز و چہار
سرخ و چہار تہان زردوزی بیل و بوٹه دار و دوپٹه
سفید بنارسی بوٹه دار کلابوتی و یک انگشتر یاقوت و
یک شمشیر و پیش قبض قبضه دار یشب مرصع و یک
بندوق بیست و چہار ضربی نقره کار و یک دوربین
فردی و یک ساعت نوانگیز کلان و یک ساعت جیبی
در طلسم که بر وقت و ہنگام از پرافشانی طایری

---

(۱) در حاشیه مقنن ایجاد کننده قانون ۱۲ اب (۲) (ما) محرمات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که دران تعبیه کرده بودند صدایش گوش زد مردم گردیدی بمحمد علی باشا رئیس مصر ابلاغ یافت و بمتوطنین و متوسلین مکهٔ معظمه زادها الله شرفًا و تعظیمًا یعنی یک کاره و چهل و دو ریال بخدام موالید معظمه یعنی مولد پرنور رسول اکرم صلی الله علیه وسلم و ابابکر الصدیق و عمر فاروق و خدیجة الکبریٰ و فاطمه الزهری و امام حسن و امام حسین رضوان الله تعالی علیهم اجمعین ، و یک دوشاله و یک کمخاب و یک مشروع کلابتونی حیدرآبادی و چهار ململ بوٹہ دار و ساده و یک کارهٔ ولایتی و یک جفت پشتول و هزار ریال بشریف یحییٰ و یک دوشاله و یک کمخاب و دو مشروع حیدرآبادی و چهار ململ بوٹہ دار ساده کارهٔ و یک جفت پشتول باحمد باشا و سی ریال بالیاس آغا ترجمان او و یک شال و یک کمخاب و صد و پنجاه ریال بشیخ محمد شیبی صاحب مفتاح و یک شال و صد ریال به هر یک از شیخ الحرم و نایب او یعنی بشر آغا و سلیمان و یک شال و یک کاره بسید محمد عارف قاضی بلدهٔ متبرکه و یک کاره و یک ململ بنایب او و یک ململ به هاشم ترجمان قاضی و هشت ململ و یک کاره بمقاتی[(۲)] هر چهار مذهب یعنی شیخ عمر مفتی شافعیه

---

(۱) دما) کاره (۲) (آ) بمفاتی جمع مفتی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شیخ سلیمان مفتی حنفیه و محمد البینانی[1] مفتی مالکیه و شیخ محمد
مفتی حنبلیه و یک کاره و بیست و پنج ریال بمحمد عطاس
شیخ السادات و یک ململ و یک کاره و پنجاه ریال
شیخ محمد صالح رئیس، و یک ململ و یک کاره و صد ریال بشیخ عمر
عبدالرسول محدث ، و چهار صد ریال بلعلماء و محدثین و
فقها و مدرسین یعنی شیخ بشر و اسمعیل افندی و عثمان
افندی و شیخ محمد کردی و شیخ عبدالله و مولوی معزالدین
ابرهیم و پنجاه ریال بمعلمین اطفال و یک شال بشیخ الخطبا
شیخ عبدالله و چهار صد ریال بخطبا و ایمه یعنی عبدالمنعم
خطیب و شیخ محمد امام حنفی وغیرهما و ده ریال بعبدالله
شیخ الموذنین و ۳ کاره و یک ململ و نود و پنج
ریال بروسای موذنین و دو صد ریال بموذنین و مکبرین
و یک شال و یک کمخاب و دو ململ و دو صد ریال برستم
آغا وزیر جده و یک شال و یک ململ و یک کاره به حسن
افندی دیوان وزیر مذکور و بیست ریال بامیر بحر جده
و یک شال باهین افندی کاتب جده و یک شال
و صد ریال بشیخ ابراهیم تنک مترجم و دو صد و پنجاه
ریال بعثمان مقدم و محمد کاتب و محمد عزاوی و عبدالرحمن صبحی
و محمد بن صالح و بست و شش ریال بمحمد یمانی شیخ الزمازم

(۱) البنانی ؟

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و بست و پنج ریال بحاکم و عسس و محتسب یک شال و
صد ریال بابراہیم شیخ الاغوات(۱) و یک ململ و بیست ریال بجوہر
آغا نقیب شیخ الاغوات و چہار صد ریال باغوات و دو صد
ریال بفراشان و جاروب کشان و چراغ افروزان و دربانان
یعنی عبداللہ شیخ الفراشین و سید علی و سید نوری شیوخ
چراغ افروزان مرسل گشت ، و بساکنین و مستعدین مدینۂ
طیبہ علی صاحبہا الصلوات والتسلیم یعنی یک دوشالہ و یک
کمخاب و دو مشروع کلابتونی حیدرآبادی و چہار ململ
جالدار و بوٹہ دار و سادہ و دو کارہ ولایتی و یک جفت
پشتول و ہزار ریال بعنبر آغا شیخ الحرم و یک شال و صد
ریال بہ علی آغا نایب شیخ الحرم و ہزار ریال باغوات الحرم
و یک شال و یک کمخاب و یک ململ و دو صد ریال
باذن علی آغا وزیر مدینۂ منورہ و یک ململ بخریتہ دار
و یک شال و پنجاہ ریال باحمد کیخۃ(۳) الحرم یعنی سردار فوج
و یک ململ و پنجاہ ریال بسرور آغا خزینہ دار حرم و یک
شال بمحمد سرور شیخ الخطبا و چہار صد ریال بہ خطبا و ایمۂ
و صد و پنجاہ ریال بفراشان و جاروب کشان و چراغ افروزان
و دربانان و دو صد ریال بمجاورین و یک ململ و بست

(۱) (ما آ) الاغوات (۲) (آ) حاشیہ مستعدان ای سعادت یابندگان ۱۲
(۳) (ما آ) کنخۃ (۴) (ما) بسرور آغا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

پنج ریال بمحمد صلاح الدین شیخ السادات و یک شال
یک گاڑه بسید محمد قاضیٔ بلدهٔ (ق ۴۹ الف) شریفه
دو ململ و دو گاڑه بمفتیان یعنی ابوبکر مفتی الحنفیه
احمد طاهر مفتی الشافعیه و دو صد ریال بمحدثین و مدرسین
علما و فقها یعنی سید حسن و شیخ رضوان و شیخ حبیب
شیخ محمد افندی و حسن افندی و احمد افندی و پنجاه
ریال بمعلمین اطفال و صد و پنجاه ریال بموذنین و
پنجاه و پنج ریال بچهار روسای موذنین و بیست
پنج ریال بمصطفی شربجی[1] یعنی داروغه لنگر و یک ململ
بیست و پنج ریال باحمد حریری شیخ الفراشین بارسال
بت ، سپس در ایام مرض الموت از نوشتهٔ کارپردازان
ی سلم شریف که از اثنای راه نوشته بودند مبرهن
انور گردید که بجهازِ حامل سلم بجدی طوفان
رسیده که قریب بغرق بود ، و در وقت طوفان
ی از همراهانش بخواب دیدند که خود بدولت جامهٔ
سپید پوشیده و دامن بر کمر زده نزد سکان جهاز
میگوید که بفلان جانب برانید تا مامون بمکان
خواهد رسید بعد ازان از خواب بیدار شدند و
ر کر طوفان کم شده است ازینجا معلوم می شود

(۱) شربجی

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که در حالت بیماری هم تعلق خاطرش برسیدن مرکب مذکور با سلامت بیشتر می‌بود ، و می فرمود که هرگاه خبر انتصاب سلم شریف بکعبۂ منیف گوش زد ما خواهد شد، درین جا جشن آن بتکلف تمام خواهیم نمود ، و انواب انبساط این معنی هم سر خواهیم دهانید ، افسوس هزار افسوس که پیش از سامعه افروزی این بشارت جان بحق تسلیم فرمود و من بعد جناب نائب مختار بحسب ارشادش بآرایش محفل سرور وصول مژدۂ مذکور پرداخت، قبل ازین در عصر پدر بزرگوارش مجرمان ملازمان و متوسلان سرکار را پیادگان پولس دست گیر کرده بے اطلاع سرکار تعزیر میگردند ، و پدر بزرگوارش ازین معنی رنجیده خاطر گردیده و یک نوع هتک حرمت نسبت بذات شریف خود تصور کرده آنها را از ملازمت خود دور می‌نمود ، بعد ازان خداوند ارجمند ما در عهد فیض مهد خود باستمداد گورنر هانربل سار ٹامس منرو بهادر که پیوسته قدردان و ناخواهان هتک حرمت هیچ گونہ این دولت خانہ بود خلاف قاعدۂ مستمره بعد استفسار و ثبوت جرم پیش ارباب پولس و اطلاع آنها بحضور فقط اجرای تعذیر و سیاست این مجرمان در سرکار خود مقرر گردانید چنانچه به فضل تعالی تا حال جاری است و سابق ازین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

...ءِ عزت میربخشی که عبارت از سر شدن اتواب است
...ل سرکار کمپنی(۱) نبود لهذا خداوندان ما دران باب
...ی زاوان بکار برده بوساطت گورنر صاحب موصوف
...ین آن مقرر کنانید وقتیکه این عمل بظهور رسید
...ر جهت دست افسوس می مالید ، یکی آنکه بر خدمت
...بخشی گری که خانموصوف بر آنست کسی از ملازمان
...ی نهایت انست شدی ، و دیگران که برای سر دادن
...ب تعظیمش بر برج قلعهٔ مدراس ننوشتمی بهتر بودی،
...ر که ازین معنی در تعظیم خداوندان نعمت و تعظیم
...ب (ق ۴۹ ب) ملازمت مساوات لازم می آید،
...رق و امتیاز درمیان روسا و سایر بندگان این برگزیدگان
...ب انام نمی ماند ، و روز روانگی خانموصوف سمت
...ر شریف اگرچه بلا تامل بسر دادن اتواب تعظیم خانموصوف
...قلعهٔ اینجا نامهٔ بسفیر خاص نوشته از دست ولی محمد
...ه فرستاد ، امابعد ارسال آن فی الفور خیال مذکور
...ر مبارک آورده آدم بطلب او روانه فرمود ، چون
...ر از راهی و آدم طالبش از راهی دیگر رفته
...، نامهٔ مذکور بدست سفیر رسیده حسب الترقیم بعمل
...، الحمدلله که او جل شانه بفضل عمیم خویش باوجود

---

(۱) ... کومپنی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خلق و اوصاف حمیده در ذات آن بنده برگزیده اسباب
خوش اقبالی هم عطا فرمود و هر چه عزم اعظمش مصمم میگشت
آن را بوقوع می آورد ، و نواب هانربل سار ٹامس منرو
بهادر گورنری بود نیک طینت ، تابع انصاف و معقولیت
رعایا و برایار خوشتر داشتی ، و بهیچگونه ظلم و ستم را
در طبع خود فرونگذاشتی ، اگر کسی بالمواجهه سخنان ناشایسته
بزبان درازی و خشم پردازی به نسبت ذات او بر لسان
آوردی ، او بمقتضای نسبت طبع برفق ومدار او حلم و
مواسا پیش آمدی ، میگویند که بعضی او باشان بهایم سیرت
و شوربختان پرخاش طینت این ملک بعلت عدم حصول
مقاصد خودها که درحقیقت آنها نداشتند ، آهنگ کشتنش
کردند(۱) و او برین معنی آگاه گشته بجواب شان پرداخت
که از قتل من شما را اصلا سودی دست ندهد ، بل
بقصاص من کشته شوید ، و بجای من دیگری خواهد نشست ،
اما بهبودی شما دران است که اینهمه خیال فتنه و فساد
از سر بدر کرده طریق بخردی و هوشمندی پیش گیرید ،
و اگر بر اثبات حقوق خویش دلیلی و حجتی داشته
باشید بیارید ، تا بمرام خود بدان وسیله فایز گردید ،
پس یکی ازان میان بحکم سوال از آسمان و جواب از

(۱) (ما) گردید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مان بچنین کلماتِ پر خرافات بجای خود لاف زدن
ار کرد که عوض حجت و دلیل میخی از صحرا تراشیده
رده چنان بحلق او فرو گویم که از مقعد او بدر آید
ی ازین معناش اطلاع داد، روز دیگر او را طلبیده
ود که چرا در تلاش میخ بصحرا میروی، و در
ت و مشقت مقعد زنی من می افتی، اگر ایک فتیلهٔ
اند تمسک به ثبوت حق خود بیاری به تسکین و تفهیم
ن کافی است، و تا وقتیکه بر عهدهٔ گورنری مامور
د از فصل یک روز بفریادرسی حال مستغیثان و دادخواهان
نوع پرداختی، و عرایض آنها گرفته بذاته یا بالواسطه
رجان مطالب و مضامین آنها ذهن‌نشین خود ساختی،
اهل استغاثه را نزد خویش طلبیده باجابت(۱) پر اصابت
نفت گردیدی، تا آنکه از چنین توجه و التفاتش
نی بروی هجوم کردندی و او هرگز از ازدحام مردم
ی بر ابرو نگذاشتی، و اگر مهتمان و ملازمانش نظر
اهتمام و خدمتگذاری خود عزم اسکات(۲) شور و هنگامه
مستغیثان می نمودند، آن انصاف گزین به زجر و توبیخ شان
(۵الف) پرداخته میفرمود که این حاجتمندان را ایذای

---

(۱) حاشیه اجابت ای جواب دادن اصابت ای بصواب رسیدن ۱۲
(۲) حاشیه اسکات ای خاموش کردن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هیچگونه مرسانید ، و تا بمراد دل فایز نشوند از پیشگاه
من مرانید روزی پیر زنی که علت جهل و نادانی
داشت ، و بزعم پر غلط خود دعوی مدعای کاذب بدل
میگماشت ، خاک راه بر سراپای آن نازکش بی‌نوایان و
مرحمت‌گستر بیچارگان ، ریختن آغاز نهاد ، و یزکداران[1] ازین
حرکت نالایق او خواستند که سیلی زده از پیش پرانند ، آن
نصفت آئین بفحوای

ز فریاد بیوه زنی سر مپیچ
اگرچه بود نالهٔ او بهیچ

مانعان را بمعرض عتاب و خطاب آورده و خاک را
از رو و لباس بهر دو دست خود بر افشانده به پیره زن
مخاطب گشت که درین خاک افشانی چه فایده بینی بلکه
دستاویزی باثبات حق خود بیاری ناکامیاب شوی فقط ،
و آن مایهٔ عجز و انکسار با همگی شرفا و عماید این دربار
به تعظیم و تکریم پیش می آمد ، اگرچه در لباس عسرت
بوده باشند ، و تحقیر هیچ گونه به نسبت ایشان در دل
نمی آورد ، و بیشتر بر عسرت آنان تاسف میخورد ، و
تا مقدور خود ترددی و کوششی در توسیع معاش شان
بکار می برد ، و در ادای حقوق احباء قدیم خود میکوشید

(۱) (ما آ) یزک داران

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رفقا و خدام را بسیار دوست میداشت و همواره
رفاهیت آنان می پرداخت ، و درپی تعرض و تعصب
ل(۱) و نحل(۲) نمی شتافت ، و میگفت که حکام را در
ال چنین امور گردیدن نمی سزد ، چه به تعصب یکی
دیگری تعرض نمودن باعث انهدام اساس دولت و
یاست است ، و همه مذاهب و مشارع بحسب
ادهٔ لم یزلی است و اکثر رویه پسندیده و سجیهٔ(۳)
سنجیدهٔ او مطابق طریقه سلاطین سابق که گوی نیکنامی
دند عموما ، و موافق آئین شاه اکبر خصوصا می بود ، و
اقات خود را در اعمال شایسته مصروف میداشت ، و
کارهای فضول و لایعنی احتراز می کرد روزی مابین
اکرهٔ لغات و السنه جناب نایب مختار زبان انگریزی
ا بر فارسی ترجیح داد ، و آن انصاف منش برعکس
، فصاحت و بلاغت لسان فارسی بمیزان بیان نهاد ،
گاه گاه در مقدمات سرکار ما بمقتضای اوقات باتفاق
ل کنگاش(۴) احکامی چند مقرر کردی ، تا آنکه احکام از
اطت سفیر بحضور جناب نواب ما واضح میگشت ، و
ضور آنرا از راه معقولیت منسوخ میفرمود ، پس چون

(۱) آ، ملل ای مذاهب حقه ۱۲ (۲) آ، نحل ای مذاهب باطله ۱۲
(۳) آ، سجیه ای خصلت (۴) (آ ما) کنگاش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جناب گورنر صاحب ممدوح مرد معقول و صاحب انصاف بود ، آنرا بخوشنودی تمام قبول بینمود ، و پیوسته بنواب ما و جناب نایب مختار مخلصانه به تپاک دلی درهای موعظت سفتی که گاهی معاملات خود را بکورٹ رجوع شدن مدهید -

بیان خصوصیات و عنایات جناب رضوان مآب و جناب نایب مختار نسبت براقم فدویت قرین و ذکر واقعهٔ جان گزای عشرت فرسار آن آن خوشخرام عرصهٔ خلد برین و شرح بعضی وقایع حیرت آفرین و سوانح عجیب آنزمانهٔ اندوگین

چون حضرت عز و علا بفحوای تُعِزُّ مَن تَشَآءُ میخواهد که ذره را مصاحب آفتاب کرداند (ق ۵۰ ب) و خاری را در صحبت گل نشاند ، پرتوی از انوار افضال خود بروی می اندازد ، و ظلی از اظلال عنایات خویش برسرش می گسترآند ، چنانچه راقم را از تخصیص و تقریب هرگونه خصوصیات و تقربات بارگاه دولت پناه نواب ما و جناب نایب مختار آنچنان مخصوص و مقرب گردانید که دیگری را

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اقران و امثال در چنین مقامات عالیه(۱) و مباہات
عالیه و مشارکت و مساہمت نہ بخشید ، تفصیل این
اجمال آنکه جناب نواب ما بحسب مواعید ایام صاحبزادگی
ود بحکم اَلْکَرِیْمُ اِذَا وَعَدَ وَفَا از تاریخ جلوس میمنت
نوس خود بتقرر مشاہرہ صد ہون، سوای درماہه ۳
روپیه سرکار جناب محل عالیه و عنایت مبلغ شش ہزار
ہون وغیرہ این ذرۂ بمقدار را باوج عزت و اعتبار
رسانید ، و ہم بتعیین مبلغ ۳(۲) ہون بتقریب ہر
عید ، و زردہ(۳) ہون بخرج عشرۂ محرم محترم ، وشصت
روپیۂ از خزانۂ عامرہ ، و ۳ ہون از کارخانہ میرسامانی
در ماہ رمضان شریف ، و شصت روپیه سوای پیشکش(۴)
نثار مبارک ، و بیست و پنج روپیه عنایت نایب مختار
در ماہ ربیع الاول و پنجاہ روپیه بتقریب جشن سالگرہ خود
و پنج روپیه تورۂ طعام این جشن خجسته فرجام ماورای
۳ و پنج روپیه سرکار جناب قدسیه بواسطه ہمین جشن
سال بسال معزز و ممتاز گردانید ، و در عنایت نامجات(۵)
دستخطی خاص که براقم تحریر میفرمود ، در القابش
گاہی دوست من و گاہے دوست صمیم من و گاہے

(۱) عالمیه (۲) (آ) سی سی (ما) ۳ ۳ (۳) (آما) زردہ
(۴) (ما) نذر (۵) (ما) عنایتنامجات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یار وفادار من ترقیم مینمود ، بعد رحلت آن بحر جود
و نوال در جشن سالگرهٔ نواب حال سلمه الله المتعال فقط
بکدشت خلعت برابر اعظم الملک عنایت میشود ، و دو
قطعهٔ باغ یکی در وقت صاحبزادگی جناب نواب ما و
دیگری در عهد فیض مهد جناب نواب معلی القاب حال
بوسیلهٔ عنایات پیغامات جناب نایب مختار مرحمت گردید ،
و هم‌چنین بذریعهٔ سترک آن مختار مهام ریاست جلوه افروزی
القاب عمدهٔ رفقای بی‌ریو و رنگ ، زبدهٔ ندمائی با نام و ننگ
مع تکمیل آئین توقیر که بزبان انگریزی ریش نامند درهمچشمان
عزت فراوان بخشید ، و نیز از عنایات آنجناب
آنست که هرگاه قصد رونق افزائی سعادت بندر جهتهٔ
زیارت حضرت تمیم انصاری قدس سره مصمم کرد ، راقم
را بعد گذشتن پنجگهڑی بشب ارشاد فرمود که ما بزیارت
آن بزرگوار میرویم تو می‌آئی یا نه ، عرض کردم که هرگاه
دیگران را حکم همراهی خاص شرف نفاذ یافت و راقم
را تا این زمان درین باب هیچ امر صادر نشد ،
دانستم که سعادت اندوزی راقم بشرف همرکابی حضور منظور
نظر والا نیست ، بمجرد گذارش هذا ارشاد شد که ترا
در چنین مقامات مانند دیگران صدور امر چه ضرور کسی
اجزای جسم خود را امر نمی‌کند ، و تو بمشابه جزوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز اجزای مانئ آنتهی ، اگر در ادای مراتب شکر این
زت افزائی و ذره نوازی که کسی از سلاطین نامدار و
امرای عالی‌مقدار با چنین قدرشناسی و عزت‌بخشی در حق
لازمان عمدهٔ خدمتگذار و فدویان زبدهٔ عقیدت‌شعار
ود ازین قسم کلمات خصوصیت سمات بر زبان (ق
۱۵ الف) نرانده ، مگر بکمال قدرافزائی خبر بلفظ فرزند
زیز برادر عزیز یا یار[1] وفادار و مانند آن مخاطب نفرموده اند ،
همه تن زبان شوم ، و تا مدت عمر[2] عهدهٔ آن
ر خودش لازم گیرم ، شمهٔ ازان بمیزان بیان نسنجیده
باشم ، الحق کسی را عضو خود خواندن و باین اسم مسماش
کردن قریب‌تر باختصاص و اتحاد است از خاندان شخصی
باسم پدر و برادر و یار و مثل آن ازانکه مابین پدر و
پسر و برادر وغیره از وقوع حرکت ناملایم احتمال ظهور
تفرقهٔ و بینونتی[3] است

بیت

اگر با پدر جنگ جوید کسی
پدر بیگمان خشم گیرد[4] بسی
وگر خویش راضی نباشد ز خویش
چو بیگانگانش براند ز پیش

---

(۱) (ما) یار وفا (۲) (ما) عمر مدت (۳) (ما آ) بینونتی ؟ (۴) (ما) کند بسی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و درمیان عضو و صاحب او از صدور لغوی و معصیتی
اصلا این احتمال نیست چه کسی بعلت صدور فعل مذموم
از عضو خویش افتراق آن از خود نمی خواهد بلکه همچو جان
دوست و عزیزش میداند، همچنان از مرگ خویش
و برادر آن قدر رنجی و المی راهیاب خاطر نمیگردد که
از تلف عضوی داغ رنج و درد تا دم زندگی در
دل می نشیند، و هم در عهد آن مختار ذی اقتدار
بر عنایت بیست هون نواب رضوان مآب بابت ماه
صیام[1] سی هون افزون گشته جمله پنجاه هون مقرر
شد، و نیز یکصد و بیست هون سالانه جهت
خوراکی اسپ وغیره که از روی فرد دستخطی[2] خاص
ثابت است، و زری روزینه بیوه خوری راقم تقرر
یافت، و ماورای این عنایات چند نوازشات دیگر
است که در افتخارنامه بتفصیل مسطور گشته، و آنجناب
فردوس نشین در عهد خویش راقم را یکبار تنها برای
اظهار مطلب خود بهمراهی یک ترپ سوار پیش سفیر
خاص مکڈنل بهادر ٹون میجر قلعه، و بار ثانی مع اعظم الملک
و یک ترپ سوار حین روانگی او سمت ایران بمنصب[3]
سفارت جهت ملاقات رخصتش در قلعه فرستاده پایهٔ

(۱) (ما) ۳۰ هون (آ) سی (۲) (ما) فرد وستخطی (۳) (ما) منصت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رت و اعتبار این بمقدار افزود و سپس جناب
ب مختار نیز بدستور بهمراهی ترپ سوار بنا برابر از
ی الضمیر خود نزدیک جنرل ٹیلر بهادر بقلعه روانه فرمود
بهرین قیاس گاه گاه بمقتضای عنایات جناب نایب
ختار یک ترپ سوار وقت اتفاق سیر بیرون گنڈساله
مراه این عجز آثار میباشد ، و نیز آن مقیم مقام
ی علیین گاهی مضمرات و مکنونات ضمیر تقدس آئین و
بقیات نوشتجات ارباب حکومت از راقم مخفی نمی نمود
در تجویزات و استشارات دارالانشاء انگریزی شریک
ساخت و وقت آمد سفیر ذی توقیر صاحبان عالیشان
وکت نشان بحضور عظمت معمور راقم را با اعظم الملک
ستقبالش میفرستاد ، و حین مجالست سفیر ذاست تخمیر
ری نشست راقم نزدیک کوچ مخمل اندود جلوس
ش آمود خاص می نهاد ، و روزے در حالت بیماری
رد پا از راه مراحم خداوندی براقم (۱) ارشاد فرمود که قوالان (۲)
بترانه سازی جهت تفریح مزاج (ق ۵۱ ب) نوکر
رد ، حسب الحکم قوالان را بدرماهه بیست روپیه نوکر
شتم ، و خود بدولت هم دو سه بار نغمه آنها سماعت
رد ، تا چند ماه قوالان برای نغمه سازی نوکر ماندند، بعد

(۱) (ما آ) مراقم ؟ (۲) (ما آ) قوالانرا بترانه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انقضای چند سال وجه بقیهٔ درماههٔ آنها بذریعهٔ منیعهٔ
جناب نایب مختار ستوده اطوار از سرکار حاصل و زر
ماهوارهٔ آنها با مبلغ ؎[1] روپیه عنایتی جناب نائب مختار
که از وقت صاحبزادگی از علاقه کونڈل را و میرسید
بمواجب راقم داخل گردید، الغرض او سبحانه عم نواله
نوازشات آن بحر همت و سخا را بحدی مبذول
حال راقم فرمود که بموجب قول ندیمی که آن را سعدی
علیه الرحمه در گلستان آورده که در سایهٔ دولت
خداوندی دام ملکه همگنان را خوشنود کردم مگر حسود را
که راضی نمی‌شود الا بزوال نعمت من، محسودِ اکثر مردم
گردیدم، بفضله تعالےٰ بپایهٔ اللهم اجعلنی محسودا
لاحاسدا چون درین مدت قلیل شش سال
ریاست بچنین عنایات بے‌پایان مدارج خصوصیات فراوان
دست داده باشد اگر ظل فیض گستر آن ندما پرور
بر فرق مستظلان سایه دولت تا دیرگاه پاینده بودی
چه قدر عروج و صعود معارج و مصاعد علیا بظهور
انجامیدی، مصرع

تمنا در دل و دیده شکستم

بهرحال تفصیل عنایات پیغامات آن سفر گزیدهٔ عالم

(۱) (ما) ؎

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

...ن از زبان قلم و قلم زبان افزون است ، و از شما
... تامل فکر و خیال بیرون می‌خواست که شمهٔ از سوز
و گداز دل پُر درد که از واقعهٔ هوش ربای آن فردوس
...کان خرمن سوز عیش و آرام است بدستیاری خامه
...ر جگر نامه فرو ریزد ؎

بقلم گفتم ای سخن پرداز
بنویس آنچه در ضمیر من است
گفت تو شرح سوز میخواهی
نی و آتش چه جای این سخن است

...یار بحسب مضمون ؎

شرح سوز دل من کار قلم نیست بلی
پای چوبین زکجا عرصه آتش زکجا

...ر آن معقول پنداشته به تحریر کیفیت وفاتش که
...هم در احراق متاع صبر تقصیر نمیکنید ، مگر که ناگزیر
...رحین است آن را کشان کشان می آرد ، اعنی در
... شعبان سال یکهزار و دو صد و چهل هجری از علت
...رت درد پا و بیخوابی که دران مدت داشتم ، برای
...دیل هوا تا ــــ ماه سکونت خود بگرام پاک اختیار
...ده ، بعد آمدن از آنجا خانه نشین می بودم و وقت عصر
...ضور فیض گنجور می رفتم ، و حضور از خوف تزاید مرض

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تا هشت ساعت شب حاضر حضور داشته رخصت می‌فرمود،
دران هنگام اگرچه مرض مزمنهٔ مثانهٔ آن خداوند نعمت
رو به ترقی آورده بود اما چون از حصول دولت
صحبت هر روزهٔ والایش محرومی داشتم، بازدیاد شکایت
مذکورهٔ حضور مطلع نگشتم، و میدانستم که مزاج مبارکش
رو به تنقیه آورده است، الحاصل روزے در اواخر
ماه محرم سال یکهزار و دو صد و چهل و یک هجری
به عادت معهود وقت عصر بعشرت محل رفتم، و بعلت
تشریف فرمائی حضور بمحل سرای دولت معمور زمانی بانتظارش
بر کنار چبوترهٔ حوضی که در صحنش واقع است نشستم
هرگاه، بر آمد فرمود دیدم که روی ماه پاره اش از سحاب
ملال نقاب پوشیده است، و گل رخسارهٔ او از تاب
رنج و تعب ژولیدهٔ خواستم که سببش استفسار نمایم،
لیکن او بکمال شفقت سبقت کرده دست بر دوش من
نهاده بدین مضمون متفتش احوال من گردید که حال دوشینهٔ
خود برخوان، و کیفیت بیخوابی و درد پا باز نما که راحتی
از خواب و تسکینی از درد یافته یا نه، راقم بعد عرض
حال خود التماس کرد که امروز بر وجه مبارک آثار تعب
کثیر می بینم سببش چیست پس آن جوهر صبر و استقلال
بهمان حالت که دست بر دوشم گذاشته بود بجرهٔ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ام خانه تشریف آورده فراش را طلبید فرمود که شیشهٔ
ول که در محراب است بیاره و باین کس بنما،
ینکه نظرم بر قاروره افتاد، بلا مبالغه خون ناب
عاینه کردم، و بهراس خاطر و تشویش باطن عرض نمودم
ر این قدر حرارت مثانه و تبدیل رنگ بول و بآن
بب است که رائے حضور بعد انتقال حکیم مسیح یار جنگ
طرف تنقیهٔ مزاج فیض امتزاج مایل نگشته، فرمود
ر تو نظر بر تشویش دل خود کسی را حتی که برادرم
ی جناب نایب مختار را بدین معنی آگاه نکنی، مگر
رض فضل حق صاحب رسائی که بفضله تعالیٰ ازالهٔ
اری از دعای ایشان مرجو است، معروض داشتم که
سیکه اعتقاد حضور باجابت دعایش انعقاد یافته است،
خود بحکم لکل داء دواء عندالاحتیاج محتاج
ستعمال دوا می‌شود، پس رای حضور چسان تجویز فرماید
، دعا انفرادًا بی ملازمت دوا موثر آید، سپس راقم
با زجر و توبیخ فرمود که دل تو از بزرگان نهایت
اعتقاد است، و چنین نباید، بعرض دادم که درین
ب ناچارم دل هر کس بید قدرت او تعالیٰ است،
ر جانب که خواهد مایل گرداند من بعد به جرأت تمام
عجز و انکسار مالاکلام بسمع اشرف رسانیدم که برطبق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ارشاد والا جناب فضل حق صاحب معروض نمیدارم اما عرض
دیگر فدوی نیز بذورهٔ اجابت فایز شدن ضرور ، یعنی
اگر حکم ملازمان شرف نفاذ یابد تا بحکیم صداقت علی خان
که طبیب قدیم ایام صاحبزادگی است اطلاع میدهم که به
صباح حاضر حضور گردیده معاینهٔ قاروره نماید ، فرمود بهتر
است مگر به طبیب مذکور تاکید کنی که این معنی از دیگران
بپوشد ، و باظهار آن نکوشد ، پس حکیم مسطور حاضر گشته
کیفیت مزاج والا بمعاینهٔ قاروره دریافت ، و از شربت‌های
مسکنات بتداوی و معالجه پرداخت ، من بعد روزی وقت
عصر با حکیم مسطور ملاقی شده از چگونگی معالجهٔ مزاج مبارک
استفسار نمودم ، جواب داد که انشاء الله تعالی مزاج مبارک
در عرصهٔ قریب باستعمال چنین مسکنات رو باعتدال
خواهد آورد ، گفتم که اصلاح مزاج عالی بدون تنقیه مشکل
معلوم می‌شود ، او پاسخ داد که چون قبل ازین در ایام
صاحبزادگی از شدت بیماری تجویز مسهل چه قدر در طعن
و تشنیع مردم افتاده بودم که بر تو پوشیده نیست
اکنون بحکم مارگزیده از ریسمان می‌ترسد چگونه تجویز مسهلات
و تنقیه نمایم ، قضا را درین اثنا بتاریخ چهارم صفر
از بطن مختار النسا بیگم صاحبه دختری متولد شده بر مزاج
بیگم صاحبه موصوفه نوعی تکسل پیدا آورد ، ازین سبب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طبع اشرف اقدس تا ۳ـــہ چهار روز بدان پیشتر تعلق
میداشت ، و بار تشویش بیکران بر دوش مبارک میگذاشت
فی الجمله یازدهم ماه مذکور موافق معمول جهت فاتحهٔ پیر پهلوان
بردالور مع محلات تشریف فرما شده در احمدی باغ نزول اجلال
نمود ، و روز دوم باوجود شکایت طبیعت فیض
نوبت پرواش نکرده وقت عصر بسواری سکهساون که
راقم هم بشرف مجالست مشرف بود قصد زیارت
گذارش نمود ، بعد انفراغ از فاتحه باوجود ممانعت
راقم و دیگران بر اسپ خوشخرام خاص سوار گردید ، و
دیگر رفقا مثل اعظم الملک و صفدرجنگ وغیره را بسعادت
همرکابی مستعد گردانید ، و براقم فرمود که جهت ادای
نماز معمولی یک وقته بمسجد معمور میروم ، اگر تو هم
با وصف این درد پا که داری اگر بتوانی و مزاج تو
مکدر نشود بر کرسی استاده بر اسپ سوار شوی ، و
در رکاب ما بیائی ، و الا در سکهساون خاص که همراه
ست سوار شده به خیمهٔ خود روی ، راقم نظر بخوشنودی
جناب عالی بر اسپ سوار گشته از راه کنارهٔ دریا تا دیوار
شهرپناه همراه رکابش شتافت ، چون حضور بر چهرهٔ
راقم آثار تعب ملاحظه فرمود ، ارشاد کرد که در سکهساون
خاص سوار شده بخیمهٔ خویش مراجعت کنی ، راقم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حسب الحکم بسواری سکهساون رو بفرودگاه آورده بحکم دروغ
مصلحت آمیز به راستی فتنه انگیز یک قطعهٔ عرضی باین مضمون
که جناب فضل حق صاحب همین وقت با راقم ورخورده
فرمود که باوجود روداد شکایت در مزاج شرعی نواب
او را بر اسپ چرا سوارشدن دادی ، اگر بسواری سکهساون
رفتی بهتر بودی ، نوشته با سکهساون و مردم جلوئ
سواری خاص بمسجد معمور فرستاد ، تا تارک رکوب اسپ
شده بسواری سکهساون مراجعت فرماید ، با آنکه معروضهٔ
راقم باظهار قول فضل حق صاحب دست التجا کشاده بود به
پیشگاه قبول والا جاگزید ، و آن سیاح ملک آخرت
بحسب ارادهٔ ازلی و تقدیر لم یزلی که ظهور امری بی وجود
سببی صورت نمی بندد ناچار سواره باحمدی باغ باز گردید،
و بمجرد شرف نزول فرمود که سوزش و شکوهٔ مثانه رو
به تزاید آورده است ، خدا خیر گرداند ، ازین ارشاد هوش ربایش
فی الفور حواس راقم در انتشار و صعوبت درد پا که داشت
بر یک کنار ماند ، الحاصل بیماریش ازان رو با شتداد
نهاد ، و حکما بواسطهٔ غفلت یا از خوفیکه مسهل حکیم
صداقت علی خان هنگام صاحبزادگی وقت روداد همین بیماری
مضر افتاده بود به تنقیه اش نپرداختند و فقط بتجویز و تشخیص
مسکنات اکتفا کردند ، و دران ایام نافرجام عظیم النسا بیگم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ابه بی سبب منحرف گشته در کورٹ مستغاثی شده از
رهٔ اقتدار سرکار بیرون رفته بود ، ازین سبب هم بر
راج حمیت امتزاجش غم و غصه دوبالا میشد ، و مزاج
ارکش روز بروز حرارت پذیر میگشت ، و هم درین مدت
ستر هانربل گرهم بهادر مشاور دوم بسبب تشریف فرمودن
ب گورنر هانربل سر ٹامس منرو بهادر بسوی بنگلور برای
ر ملک محروسهٔ خویش بتاریخ بیست و یکم صفر بدارالاماره
ای فهمایش معامله بیگم مذکور و امحاء فسادش آمده بحجرهٔ
ت خانه مکث کثیر نمود ، آنجناب دوان روز با وجود
دت بیماری باستقلال تمام از احمدی باغ محض برای
قات و مکالمه مستر هانربل مذکور تشریف آورده رخصتش
ود ، و هم بمعائنهٔ نواب صاحب حال که ماه تمثال
رج شادی محل در حجور[1] مرضعات بیت الشرف میداشت
چشم افزود ، بعد ازان راقم را در سواری خاص شرف
ادت بخشیده باز باحمدی باغ معاودت نمود ، تا اتمام
صفر درآن روضهٔ فرحت اثر سکونت ورزیده بسلخ
مسطور برائے تهیهٔ جشن ولادت جناب رسول اکرم
لی الله علیه وسلم معه محلات بدارالاماره تشریف آورد ، هرچند
یک از اطباء اخلاص اکتناه تا انصرام این ماه معالجهٔ

---

(۱) حجور ای کنارها ۱۲

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہرگونہ بظہور رسانید ، اما چون تقدیر حکیم مطلق را تبدیلی نیست تدبیر ہیچ یکی سود نہ بخشید ، و مرض جان سوز یوماً فیوماً ترقی برنمود ، متعلقین و متوسلین و ملازمین در دریای حیرت و گرداب تشویش بی نہایت افتادند ، مگر آنانکہ چون کافۂ رفضا از روی دین و دولت عداوت قلبی با او داشتند اوقات خود را بہ خوشنودے و خوشدلی میگذاردند ، و ہم بعضی از خاندان مثل خانموصوف بہ نیت اینکہ بعد انتقال آن خدیو پرمہابت داماد خود یعنی جناب نایب مختار قایم مقام آن والا شکوہ گردد ، و خود از ذریعۂ صہریت باستحصال ہرگونہ منفعت و عزت کامیاب شود ، بدنیتی و بدطینتی را در دل خود جا داد ، و حقوق نواختگی و نوازش خداوند نعمت خود بر طاق نسیان نہاد ، و حالانکہ جناب نایب مختار پیوستہ ازو بہ چنین فضولیات و تخیلات فاسدۂ او تنفر تمام میداشت ، و نواب ما نیز از بدسگالی او خوب واقف شدہ بکرات و مرات راقم و دیگر خیرخواہان خویش را بدان آگاہانیدہ بود ، و چون در مرض الموت بسمع والایش رسید کہ خانموصوف ہمہ وقت منجمان را در خلوت جمع کردہ استفسار از مقصود خود مینماید ، و با ڈاکٹر اسکاٹ ہم اتحاد دارد ، روزی روبروی راقم و اعتضاد الملک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اسف تمام فرمود که شما شنیده باشید که خانموصوف درین
م بچه کار مشغول است ، عرض کردم که سرگرم آرایش
ع اہل تنجیم ببباشد ، مگر میخواہم که او را چنان
رزنش نمایم که از دایرۂ منجمان بذلت و خواری و
نیت و رسوائی برآمده دستار خویش را پیش حضور
ا بر زمین براندازد ، ارشاد شد که تو چرا او را
ن خود بر نمائی ، در ارادۂ الٰہی جزای این بدنیتی
ی از دست ہر کس که رسیدنیست(۱) خواہد رسید، پس
قم چون مار بر خود پیچید ، و خون جگر خورده جز صبر
ارۂ نیندیشید ، ازین ماجرا که راقم پیش حضور عرض
ر شاید کسی بخانموصوف رسانید ، لہذا او ازان روز
ایف و ہراسان گشته حیلهٔ بر انگیخت ، یعنی حوالی
ۂ خود بقنات فرا گرفته منجمان را اندرون آن می‌نشانید،
از مآل بیماری والا می پرسید ، بتاریخ نہم ربیع الاول
رل ٹیلر صاحب ٹون میجر یعنی قلعدار از طرف ارباب
ولت بخدمت سفارت این سرکار فیض آثار مقرر گشته
ڈاکٹر اسکاٹ که بتفتیتش مزاج مبارک والا مامورشده
ر آمد ، و در حجرۂ استراحت و تشریف داشتنی
ش که ملحق بزنانه است طلبیده شد ، و بعد اظہار

(۱) آ) ہمچو نوشته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تمنای صحت حضور و آرزوی سردادن انواب خوشی در روز صحت و استحصال شرف عنایت عطر و گلاب و هار گل رخصت یافت ، و بتاریخ سیزدہم این ماه تورهٔ طعام باقسام فواکه بر طبق معمول سفیر مذکور از سرکار فیض‌مدار روانه گشت ، و بتاریخ پانزدہم روز جمعه نواب گورنر هانربل سر ٹامس منرو بهادر مع خاتون خود از سفر بنگلور وغیره بمدراس رسید ، و انواب تعظیم بر برج قلعه و سرکار موافق معمول سرکردید ، ڈاکٹر مسطور هر روز و سفیر مذکور یک دو روز برای استفسار کیفیت مزاج مبارک می‌آمدند ، و ڈاکٹر هرچند میخواست که بعلاج مزاج وهاج خودش مامور گردد ، اما آن معلی القاب بعلت عدم مزاج دانیش اندیشناک بوده دل بر علاجش بنهاد ، و تداوی حکمای خاص هم کارگر نیفتاد ، الغرض پیش از چندی از روز وفات برادر عزیزالقدر جناب نایب مختار فیض‌بار باین مضمون وصیت فرمود که درصورت خیرباد گفتن من این جهان فانی را قریب زینهٔ مسجد جامع که مسمی بوالاجاهی است دفن کنید ، و درباب ازواج و اطفال خود بشما هیچ نمی‌گویم که ایشان را بخدای تعالے سپرده ، و بحفظ او درآورده ام ، درین هنگام راقم آثم از بالاخانه متصل نعمت خانه که دران ایام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نجا سکونت میداشت موافق بخانهٔ خویش آمده باز بمقام
ادر مراجعت نمود که جناب نایب‌مختار راقم را بروشن
ی که جلوس‌گاه او بوده طلبیده بتاسف تمام فرمود
امروز شاید جناب برادر والا قدرم از زندگی مایوس شده
ت که چنین وصیتم فرموده، پس راقم باضطراب
م باریاب حضور گشته اشک ریزان عرض کرد که پیوسته
ت استقلال آیات درباب صحت والا بر زبان
رک می‌آمد، امروز چرا بخلاف آن شرف نفاذ
یابد، بمجرد اصغای این معنی تبسم‌کنان ارشاد نمود
م برادر عزیزالقدرم بتو چیزی گفته باشد که ازان
سان شده اشک حسرت میریزی و خاک بی‌صبری
رق شکیبائی می‌پنیری(۱)، بعد چند کلمات تسلی‌خیز فرمود
تو خاطر جمع دار و هیچ گونه خوفی و هراسی در دل
ر، درین وقت که ببرادم وصیت کرده ام نظر بر
ی پدر بزرگوار من است که روزی بهمین قبیل
نم کرده بود، و بتاریخ نوزدهم ربیع الاول روز
شنبه آن مستعد سفر کشور بقا وقت بلند شدن
ل روز براقم خدامت‌شیم فرمود که در شب دوشنبه
بهین خواب دیده ام که بر پلنگی موافق معمول استراحت

(۱) می‌پنیری ؟

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

میکنم بہ ہیئتی کہ یکپای را زیر پلنگ گذاشتہ ام، درین
اثنا دیدم کہ جناب رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم تشریف
آوردہ روبروی من قیام فرمودہ است، من بمجرد دیدن
لقای مبارک خواستم کہ پای دیگر زیر پلنگ گذاشتہ استادہ
شوم، و تعظیم و تکریم آنجناب آرم، بمجرد این ارادہ
ارشاد شد کہ ہرگز از جای خود حرکت نکنی کہ بیمار تکلیف
دادہ نمیشود، پس من بہمان حالت افتادگی عرض حال
بیماری خود کردم، فرمود کہ ہمین وقت بدرگاہ شافی بےہمال
رفتہ بصحت تو التجا میکنم، چنانچہ ہمونوقت بحجرۂ شتافتہ
باز بعرصۂ قریب تشریف آورد، درین وقت حضرت
عزاسمہ، را بصورت انسانی ہمراہ آنجناب معاینہ کردم،
پس آنجناب بجای سابق بایستاد، فرمود کہ جہت
صحت تو التجا کردم، از بارگاہ کبریا خطاب شد
کہ ایام بیماری و صحت بحسب تقدیر ما است، و تبدیل
و تغیر را دران اصلا گنجایشی نیست، بعد ازان خود
بحضرت صمدیت متوجہ شدہ ملتجی گردیدم کہ ایام بیماری
چقدر باقی است، حکم شد کہ تا دوشنبۂ سیومی صحت
کامل بحصول خواہد پیوست، و ہم چیزی سیاہ پیش
خود مشاہدہ کردہ بدرگاہ آن دافع بلیات دست التجا کشادم
کہ چیز سیاہ مرا خوش نمی آید، میخواہم کہ از نظر من عنایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ود ، فرمان شد که اگر باشد چه مضایقه ، بهر طور
حت و عافیت و آرام و راحت نصیب تست ،
تهی ، الحق این رویا صادق بود که مطابق آن
سلخ ماه مذکور و شب یکشنبه ثالث بعد گذشتن
ت ساعت سنه یکهزار و دو صد و چهل و یک
ری کرب و اضطراب نزع رو نمود ، لیکن هوش
حواس آن مستعد سفر آخرت با وصفیکه پیش از
دی دران فتوری واقع شده بود ، چنانچه باید و شاید
ی حاله بود ، فی الجمله کلمهٔ طیبه مکرر سکرر باشاره انگشت
شهادت بر زبان رانده وقت ده و نیم ساعت ازین
سپنجی سرای فانی بجهان جاودانی بشتافت ، انا لله و
انا الیه راجعون دریغا واحسرتا که در عین شباب
ر ٣٠ سی و چهار سال بسان برق خاطف بی نیل مقاصد
مرادات ازین مزرعهٔ آخرت بگذشت ، و همگی تابعین
متوسلین را بسوز و گداز بی انداز بگذاشت اللهم
غفرله و ارحمه

گر پیر نود ساله بمیرد عجبی نیست
این ماتم سخت است که گویند جوان مرد

د ازین حادثهٔ جان فرسا و واقعهٔ اندوه افزا جناب
ب مختار با تاسف بسیار نامهٔ حسرت ختامه محتوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این خبر هایله بسفیر سابق الذکر ارقام نمود و بغرهٔ ربیع الثانی
روز یکشنبه بعد انقضای نه ساعت از عدم موجودیت
فوج پیاده درینجا فقط سواران باریگاٹ خاص گورنر هانربل
سار ٹامس منرو بهادر با دو سرکردهٔ ولایتی برای تعظیم و
همراهی جنازه شریف بیرون دارالاماره حاضر آمدند ، و
در انتظار برآمدن تابوت استاده شدند ، درین نزدیکی
سفیر مسطور و مستر کافی رفیق گورنر بهادر موصوف آمده
بحجرهٔ نعمت خانه با آن دو سرداران مذکور بنشستند ،
پس ازان چون قریب یازده ساعت صندوق نعش
شریف بدر آمد ، سواران مذکور و فوج سرکار هر دو
همراهش پیوستند ، و بتغنیهٔ نغمات غم انگیز و نواختگی
سازهائے درد آمیز و نگوں ساری اعلام فوج پرداختند ،
و اتواب منٹ گن بتعداد سال عمر شریفش بآئین انگریزی
بر قلعه شده شور و غوغای ماتم خلایق را بفلک الافلاک
رسانید ، و سیلاب سرشک را بحر طوفان خیز گردانید ،
خدا شاهد حال است که آن روز عجب روز ظلمت
آثار و آتش بار بود که بکثرت دود آه و
فغان و ناله زار مردمان از فرش زمین تا سطح آسمان
بنظر هر کس تیره و تار مینمود ، و کسی از مسلمان
و هنود درین شهر باقی نمانده که ازین ماجراے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سرت افزا بی سروسامان نشده ، مگر دران مجمع
اتمی صغیر و کبیر و ازدحام پرغمی نقیر و قطمیر خان
وصوف سپاه درون بامید درآمدِ این ریاست درحوزهٔ
ختیار خود زیر سایهٔ چتر فرحان و شادان و به تبختر
زاوان میرفت ، و با هر که از مخالفان آن مسافر
راه عدم و مجاور عالم قدم دوچار میشد ، شادمان و
یریت پرسان تکلم میکرد ، و در خلق این معنی
هرت داشت که او جناب نواب حال سلمه الله المتعال
ا پور نحس قرار داده ظاهرًا غم این واقعهٔ جانکاه پیش
ردم ظاهر مینماید(۱) ، چنانچه وقتی این کلمه روبروی اعظم نواز خان
ز زبان خان موصوف سرزد ، او بغضب آمده جوابش
نان داد که در تقدیر الهی آن طفل نامقدور معصوم
یتیم را چه دخل و اختیار است ، و تو باین سخن
معقول او را چرا بدنام میکنی ، پس نادم گشته
کوت اختیار کرد ، عجب این قساوت قلب و غفلت

---

(۱) آه حاشیه برآن اگر در شرع یا در عرف دانشمندان نحوست چیزی ثابت
باشد ، حکم میکنم که خان موصوف از نحس ترین مردم است چه از دخل او
رین سرکار فیض مدار سایهٔ همچو خداوند نعمت بی نظیر ما زوال پذیرگشته آن چنان فتنه ها و
هات دایر و سایر این دولت سرا گردیده که بحیطهٔ بیان نمی آید ۱۲
عفی الله عنه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

او است که باین چنین خداوند نعمت که باریتعالی عنایت
خود را محض بذریعه ذات با برکت او بظهور آورد،
کفران نعمت ورزیده رسوائی عالم گردید ، و پیوسته
خود را مطعون و ملوم هر کس گردانید ، معاذالله که
خدایتعالی این چنین حب دنیای فانی را نصیب به هیچ
کس نکناد ، القصه جناب نایب مختار و همه منتسبان
اخلاص شعار جنازهٔ شریفش با صد نوحه و زاری و شور
و شین بی اختیاری بمسجد جامع آورده بعد ادای نماز
جنازه جنب پدر بزرگوارش در پردهٔ زمین چون احتجاب
آفتاب عالمتاب از نقاب ظلمت سحاب مستور و مستجب
ساختند ، و ملقب برضوان مآب نمودند ، (۱) نعمده الله
بغفرانه و اسکنه بحبوحة (۲) جنانه بجاه محمد و
آله و اصحابه علیه الصلوٰة والتحیات بعدد احسانه
و امتنانه بعد ازین راقم بخانهٔ خود آمده چندان گریست
که هم از گریهٔ صغیر و کبیر شور حشر برپا گردید ، و خدای
غیب دان آگاه است که دران شب قیامت نمون
عجب حالتی رو نمود ، بهرحال ایزد متعال درد چنین
ماتم جان فرسا نصیب هیچکس نکناد ، پس عالم تحریر ، و

(۱) ای دارد خدایتعالی در رحمت خویش و ساکن کندش در وسط جنت خود ۱۲

(۲) بحبوحة بالضم وسط دار ۱۲ ص

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ضل بے نظیر ، افضل العلما قاضی القضاۃ مولوی محمد ارتضا علی خان
بادر تاریخ رحلت آن سفر گزین دار آخرت ، و مکتنف
ف رحمت رب العزت رضی اللہ عنہم از نہانخانۂ ضمیر بہ
بدای وجود آورد ، این قطعہ مشتمل تاریخ از طبعزاد
نفقی سید ابوطیب خان المتخلص بوالا است

رباعی

رفت چون آن سرامد امرا
در محاق عدم برنگ ماہ
ہاتفم از سر بکا سالش
گفت افسوس و اہ اعظم جاہ.

ہم صادقی درین حادثۂ درد انگیز این چند ابیات
ان آمیز متضمن مادہ تاریخ از خلوتکدۂ بطون بہ پیشگاہ
رکشید ،

غزل

غایب چو گشت آن مہ از چشم رفت ہوشم
مینا شکست ساقی چون خون دل ننوشم
چون نے ز استخوانم خیزد نغان دمادم
بی صحبت حریفم چون مادہ می خروشم
سوز فراق جانان چون شمع میگدازد
وز دیدہ اشک ریزد در خود ولی خموشم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آن وقت فیض صحبت چون شد بدل بفرقت
از فوت و حسرتِ آن افسوس چند جوشم
آهی که میکشم من گردن کشد بگردون
لخت جگر که دارم بانقد جان فروشم
همراز گریه باشد امروز روز دردم
در بزم دوست بوده همدوش خنده دوشم
از جامهٔ مشاعر گردیده سخت عریان
در ماتم فراقش یکسر سیاه پوشم
آن حرف مهر و شفقت کز یار خود شنیدم
آرام جان مضطر گردد ز شرح گوشم
آن نغمه‌ها که دوشین جان در بدن دمیده
امروز زان یکی هم هرگز نمی نیوشم
ورنه فلک بخونم ریزد بکاسهٔ من
زهر هلاهل غم هر دم بجای نوشم
سال وفات او را جستم بظلمت غم
گفتا که آفتابی رفت از جهان سروشم

و نیز عزیزی مادهٔ بلفظ فارسی یعنی یافت بام بهشت
و مادهٔ بعبارت هندی یعنی آه چراغ گیا استخراج کرده
و کسی از لفظ داغ بر دل استنباط تاریخ نموده،
کسی ازین قطعه تاریخ وفاتش بیرون آورده،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قطعه

آه نواب عصر اعظم جاه
سوی دارالبقا نمود نزول
سال تاریخ رحلتش از غیب
شد ندا نه قبه در جناب رسولؐ

ں که آن جویای منادمت و مکالمت هر ساعت کجا یابم ، وای صد وای که آن خواهان محاکات مناجات هر وقت را کجا بینم ، واویلا صد واویلا آن حامی هر آن و زمانم و مقضی هر کار و بارم شته باین بی سروپائی بسر نمایم ، هیهات هیهات خدایتعالی چنین نعمت غیر مترقب را که باین خاکسار نصیبان شعار عطا نمود ، و ناگهان بسرعت سریعه دست در ربود ، اکنون استغاثۂ زوال این نعمت و فریاد سوز سینه هر وقت و زمان جز اه بےنیازش بکه نمایم ، و چارۂ این حادثه از که جویم ، و راه نالۂ زار زار لیل و نهار پویم که اثری و سودی بران مترتب نیست ، وهان اولی است که این همه مصایب از بخت خود دانسته عنان وحشت و جنون از دست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ندہم ، و خار حسرت و تمنا در دل و جان سامان بشکنم، و بجناب کارساز مطلق و چاره گر بے انباز برحق بہ پناہم، و چنگ صبر و شکیب بدامن رضا و تسلیم بزنم، غایتہ الامر خواستم کہ درین محل جان گزا و مصیبت افزا بنظم معانی سوز و گداز این نایرۂ شعلہ انگیز اندکی باطفای تنور سینہ پردازم ، اما چون در فن شعر چندان مہارتی نداشتم ، لہذا آن را مع چند اوصاف آن سایہ باغ عدن ، و منتخب امرای زمن ، چون شعلۂ فانوس لباس نثر پوشانیدہ بخدمت سید ابوطیب خان المتخلص بوالا فرستادم ، خان موصی الیہ برطبق فرمایشم بنظم آن پرداخت و آن اینست

نظم

بیا ای خامۂ آشر ریز
بغل پروردۂ درد بلا خیز
مرکب کن سویدای دل ریش
دو آتش ساز جسم بسمل خویش
ز مژگان ہمچنان افگن سیہ اشک
کہ شخص غم بران یکسر بردرشک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که شد اندر شفق خورشید اعظم
جهان پر شد ز دودِ شام ماتم

که باشد بیگمان خاصیت دود
کند چشم خلایق آب آلود

زبس اسمش سوی عظمت دلیل است
در اسمای دگر زان رو جلیل است

میان اسمها اسمش معظم
چو در اسمای حسنی اسم اعظم

گرامی اسم آن ممدوح موصوف
باعظم جاه مشهور است و معروف

تقدس لمعهٔ خورشید دانش
تفضل موجهٔ بحر صفاتش

وجودش مظهر فضل خداوند
به عاجز پروری بے مثل و مانند

سرش ماوی عقل ورای وفطرت
دل پر همتش ملجای جرات

رخش چون ماه بود از نور معمور
فروغ طالعش نور علی نور

دو ابرویش که دو مفتاح بودند
دو قفل گنج بحر و بر کشودند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گلستان عبادتها و تقوی
نمودی سبز از آب وضوها

ز نیکان نیک بود و از بدان بد
نفرمودی سوالی سایلی رد

بفرق خاکساران مهر گستر
بلی خورشید باشد ذره پرور

همیشه قدر افزای رفیقان
گرامی تر زیک عالم شفیقان

قدیمان را فزودی هر زمان قدر
بلی خورشید سازد ماه را بدر

هزار افسوس اندر نوجوانی
تلف فرمود نقد زندگانی

بهجر او دلم بیتاب گردید
سراپا چشمهٔ سیماب گردید

مراد خویش را ناگشته فایز
چو گرد کاروان وا ماندم عاجز

کنون در زمرهٔ اعدای جانی
بصد تلخی نمایم زندگانی

خدا شاهد ز سوز دل بهر آن
چنین در هجر او هستم غزلخوان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو اعظم جاه از دار جهان رفت
فغانم از زمین تا آسمان رفت

دریغا وا دریغا وا دریغا
زکف ناگاه گنج شایگان رفت

ز سر هوش و ز دل صبر و زتن جان
همه چون او بهمراه نغان رفت

چو شمع صبحدم افسوس ناگاه
ازین محفل سبک دامن فشان رفت

گلی بود او بگلزار جوانی
بیکایک آه برباد خزان رفت

سراسر گوهر بحر مرادم
زدست رفتن او رایگان رفت

حفیظ اکنون خدا حافظ که چون شمع
بهجرش آتش دل بر زبان رفت

غزل

یکردم از پس او مستانه این ندارا
ل میرود ز دستم صاحب دلان خدارا

آن دلبریکه شادان میکرد از عنایت
با دوستان تلطف با دشمنان مدارا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسمل وشم ز ہجرش اے کاش مرگم آید
باشد کہ باز بینم آن یار آشنا را
از تلخیٔ فراقش زہر ہلاہل اکنون
اشہی لنا و اہلی من قبلة العذارا
در رہن بادۂ غم دادیم خرقۂ صبر
اے شیخ پاک دامن معذور دار ما را
از خون دل بہجرش نوشیم جام ہر صبح
ہات الصبوح ہبوا یا ایہا السکارا
حال مخالفان را از بعد او چگویم
دردا کہ راز پنہان خواہد شدا شکارا
از طرح صبر اکنون اکسیر کن دلت را
کین کیمیای ہستی قارون کند گدا را
حال حفیظ یا رب دانی چنانکہ باشد
گر تو نمی پسندی تغیر کن قضا را

القصہ تا حیات مستعار خونابہ کشی دوام اندوہ و غم این مصیبت
این واقعہ جان فگار ، و پیالہ نوشے مدام غم این مصیبت
عقل شکار ناچار ، و بعد این چنین خداوند ارجمند
و صاحب اقبال پیوند زندگانیم محض بیکار ، دل ہر صغیر
و کبیر احبابش از بار این درد و غم بی تاب و توان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ست ، و چشم هر برنا و پیر دوستانش از هجوم
طوفان این الم سخت گریان ، چرخ کبود ازین ماتم
دایم جامهٔ کبود در بر دارد ، و فلک دوار ازین درد
دام مرض دوار در سر گذارد ؎

کدام دل که ازین واقعه جگر خون نیست
کدام دیده کزین حادثه دگرگون است

رض هر چه ازین اندوه جگر سوز برانگارم اندکیست
آنچه از سوز جان گداز در قید قلم آرم از هزار یکی ،
هذا چار ناچار دست بدامن اصطبار زده ، عنان اشهب
سوخته دل خامهٔ حسرت طراز را بسایهٔ آسودگی بخش
ت را گر مطالب میگرداند ، یعنی صباح آن شب دیجور الم
گدار امور خواستم که ارادهٔ ترک آمد و رفت دربار
رض جناب نایب مختار رسانیده خانه‌نشین شوم ، بعضی
باب بامتناع این اراده مصر گشته تا بلندی یکپاس
ز نزد راقم برای تسلی و دلدهی نشسته بودند ، ناگاه
ام اندوه‌ام طلب جناب نایب مختار رسید ، همه احباب مذکور
ن مصیبت‌بر نامحصور راقم همراه آدم مسطور فرستادند ، وقتیکه
ارجمندنور آن مختار فیض دستور حاضر گشتم ، و بشرف
هر صغیر است فایز شدم ، از راه عنایت بیغایات بغمگساری
و توان خاطرداری این غمزدهٔ جانفگار چندان جواهر سخنان تسلی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

نشان از درج دهان فیض تبیان ریخت که بیانش از حیطهٔ تحریر و تقریر بیرون و افزون است پس ناچار مطیع ارشادات شفقت سمات والایش گردیدم که مبادا در خاطر مبارکش باوجود بذل نوازشات بیغایات از ابراز کلمات تسلی آیات چنان متصور نشود که شاید وقت اقتدار و ثروت ذات بابرکت خود دیدن نتوانسته خانه نشین شدن میخواهد ، در صدد این روداد سفیر خاص با مستر ڈیوڈ[1] هل چیف سکرتری از طرف گورنر هانربل سار ٹامس منرو بهادر نزد جناب نایب مختار آمده استمزاجًا پیام رسانید که گورنر صاحب را بسبب رحلت جناب نواب بسیار تاسف رو داد ، چونکه بجز صبر و شکیب چارهٔ این معنی نیست ، ناچار بآن باید پرداخت ، و گورنر صاحب را زینت و رونق این دولت خانه پیوسته ملحوظ و منظور است ، و از روی قانون خلف الصدق جناب نواب که اگرچه عمر یکسال و ۳ ماه دارد ، قایم مقام پدر بزرگوارش کردن ضرور ، چنانچه درین باب بخدمت گورنر جنرل بهادر بنگاله نگاشته خواهد شد ، و بعد حصول جوابش تقدیم مراسم مسند نشانی بظهور خواهد رسید ، و جناب را لازم و متحتم که تا سن شعورش بنظم و نسق این دولت همچو زمان پدر والا مرتبش بکفالت (آ ق ۱۲۸ ب)

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از هرگونه و تربیت تامهٔ او متوجه باید شد، پس درین
ناچار باب مرضی جناب والا چه اقتضا فرماید، جناب نایب مختار او
مبادا را باین طور پاسخ داد که بهمه وجوه تابع مرضی شفیق
ابراز اعنی گورنر صاحب والا مناقب ام، اما میخواهم که باختیار
اقتدار کلی بدون تعرض و بازپرس احدی چنانکه بزرگان سابقین
شین یعنی پدر والا قدرم و برادر اعظم در حکومت و سیاست
با مستر معینه اقتداریکه داشتند ماذون شوم، من بعد حسب
ٹامس ایمای(۱) جناب نایب مختار امین الدین علی خان خانسامان سرکار
رسانید جناب محل عالیه نوبادهٔ حدیقه دولت و اقبال جناب نواب
سپار صاحب حال سلمه الله المتعال را از محل سرا بیرون آورد،
ین معنی سفیر و چیف سکرتری موصوفین برای تعظیمش چند قدم
را استقبال کرده آوردند، و دستش گرفته بجنبانیدند، و بعد
منظور زمانی مرخص گشتند، الحاصل بعد وفات آن مقیم چاشنی‌گیر
رانعیم جنت خونابه‌کشی رنج و اذیت بدخواهان این سرای
قام پدر دولت و حاسدان این پروردهٔ نعمت علاوهٔ درد و الم
گورنر جنرل غم و هم مفارقت آن مقیم(۲) جنات نعیم گردید، پس
ابش (ق ۵۶ ب) چارهٔ اینهمه سراسیمگی و پریشانی را چندی
مطالعه کتب سیر ملوک و سلاطین وغیره نمودیم، و مابین
نسق این بتحریر و تسطیر این داستان یادگار زمان نوعی زنگ

۱۲۸ب) (۱) (ما)، ایمان (۲) (ما)، مقیم گردید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نشنت و تردد از آیینۂ خاطر زدودم ، آخر عنایت ایزدی و الطاف سرمدی دستگیر این آبلہ پای وادی تشویش کاروبار مردم حسدشعار گردیدہ بسرحد امن و عافیت شوق مطالعہ تفسیر کلام قدیم قدیر رسانید ، و در ایامی چند حل مشکلات و معضلات ہر نوع دل بے تسکین این محسود حاسدین نمودہ بدارالامن جمعیت و طمانیت دایمی نشانید

شکر خدا ہر چہ طلب کردم از خدا
بر منتہای ہمت خود کامران شدم

اعنی تفسیر فتح الرحمان تصنیف حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی قدس سرہ پیش استادی مولای سرآمد علمای دہر منتخب فضلاے عصر واقف حقایق معقول و منقول کاشف دقایق فروع و اصول معدن علوم ادبیہ مخزن فنون کسبیہ بحر ذخار معلومات لاتحصی دریائے فیض بار معقولات بے منتہا حافظ کلام الہی حامل احادیث نبوی سرمایہ اندوز گنج کنج توکل تجلی افروز شکوہ کوہ تحمل متحمل بار نفقۂ منتسبان خانمان مربی پیر و جوان وابستہ خاندان ، مورد عنایات لم یزلی جناب مولوی محمد قدرت علی مدظلہ العالی سے

سایہ اش کم مباد از سر ما
بسط اللہ ظلہ ابدا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برخواندم ، و به سعادت سرمدی مستسعد شدم۔

ذکر بعض سوانح عهد جناب نایب مختار
از روی اختصار

چون جناب نواب گورنر هانربل سار ثامس منرو بهادر با جناب نایب مختار هم الفت و محبت و لحاظ عزت بیشتر میداشت ، و طبع او بظرافت و لطیفه گوئی بطور اهل امتیاز مجبول بود ، و گاه گاه کلام ظریفانه بآنجناب فیض انتساب مینمود ، روزی درباب تربیت و کفالت نواب حال سلمه الله المتعال چند کلمات فرزانه و سخنان مردانه با جناب ممدوح گفتن آغاز نهاد ، آنجناب در جوابش فرمود که نواب حال در اختیار مادر خود است ، او جواب داد که نواب حال مادرزاده نیست ، بلکه دولت زاده است ، و دولت زادگان را باختیار مادر بودن چه علاقه ، ازانجا که جناب رضوان مآب از روی خداترسی فکر ادای دیون(۱) خود به کمک هرگونه گورنر ممدوح بخاطر میداشت ، و او هم نظر به نیک اندیشی و خیرخواهی دایمی و لحاظ اعتبار و افتخار مدامی این دولت خانه خیال سبکدوشی آن آشیان گیر ریاض جنان ازین بار

(۱) (ما آ) دیون

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گران پیوسته بدل میگماشت ، لهذا گورنر موصوف
بعد وفاتش باستصواب جناب نایب مختار ادای همگی
دیوان[1] مع انتظام امور این باب نموده بتاریخ نهم ذیقعده سال
یکهزار و دو صد و چهل و دو هجری روانه سمت
بلاری گردید ، و سیزدهم ذیحجه سنه مذکور از عارضهٔ وبا
جان بجان آفرین سپرده آنچنان آثار نیکنامی خود درمیان
خلق فروگذاشت که هر صغیر و کبیر در هر عصر جز کلمهٔ
تاسف مرگش[2] بر زبان نمی راند و بدون دفتر تعریف
و توصیفش هیچ لفظ دیگر نمی خواند ، پس بر خدمتش
نواب هانربل مستر گریم بهادر قریب سه ماه تا رسیدن نواب
ربیٹ هانربل استیفن رمبولد لشنگٹن[3] بهادر از ولایت مامور
بوده پے روی طریقه انیقهٔ گورنر متوفی موصوف مینمود ، غرض
گورنر لشنگٹن بهادر بتاریخ بیست و پنجم ربیع الاول سال یکهزار
و دو صد و چهل و سه هجری از جهاز فرود آمده برصدر عهدهٔ
گورنری این ممالک قدم استقلال زد و اکثر معمولات زمانهٔ
گورنر هانربل سار ٹامس منرو بهادر چه نسبت باین سرکار
دولت مدار و چه[4] نظر بر حال ساکنین این دیار بحال
و برقرار داشت ، و در تعظیم و تکریم (ق ۵۷ الف)
رئیس وقت و نایب مختار مع ارکان و اعیان نو بعزت

---

(۱) (ما آ) دیون (۲) (ما آ) مرکش (۳) اسٹیفن رمبولد لسنگٹن (۴) (ما) و چه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اعتبار دقیقهٔ از دقایق مرضیه فرو نگذاشت ، و موافق
دت مستمرهٔ گورنران عالیشان (ق ۱۳۹ ب) بملاقات
یس با عز و وقار و جناب نایب مختار می آمد لیکن ملاقات
ش باین خداوندان نعمت (ق ۱۳۰ الف) خلاف آئین
ر گورنران ذی شان به علت تکسل طبع و شکایت مزاج وی
ر انقضای عرصهٔ هفده روز بوقوع پیوست از این جا
ند حوصلگی خان موصوف باید فهمید که آن کوتاه اندیش
رخ رو خود را سزاوار خدمت نیابت رئیس وقت فهمیده و
جناب نائب مختار مدعی مساوات گردیده در عهد گورنر مذکور
لب مساعی شتی از هردوانیدن آغاز نهاد و به هوس اخذ
ابت نائب مختار دیده حرص بیمعنی و چشم طمع لایعنی بکشاد
ا جناب نائب مختار بمقتضای تحمل و وقار از خیره سری
گری آن ناسپاس تکبر اساس از جا نمی رفت و بحکم حلم
بردباری خود او را جهراً و اعلاناً بکردار ناشایسته اش
گرفت ، لیکن ازان تهی مایه پیوسته پر دل بودی و بر
ران آن گران سر بجان نفرین بودی - درین اثنا گورنر
ر نامهٔ طویل و طوماری دراز متضمن فروگذاشت سررشتهٔ
لام جمیع امور متعلقهٔ این دولت خانه بدست اختیار جناب
ب مختار مثل خداوند این ممدوح برنگاشت و نیز از
رنگیهای آن سرخوش بادهٔ خودپرستی و خرسندی های آن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مدہوش صہبای بدمستی اینست کہ روزی سال یک ہزار و دو
صد و چہل و پنج ہجری جناب نائب مختار مع ملازمان
امتیاز دستور و آن ہوسناک سراپا غرور جہت معاینہ
تماشای کنیسٹ (ق ۱۳۰ ب) بہ محل گورنر موصوف تشریف
فرما شدہ بآئین روسای سابق مع گورنر مسطور بر یک
کوچ مخملی جلوس فرمود و ملازمان ہمراہی بلحاظ مراتب خویش
بر کرسیہای علیحدہ بہ نشستند ، اما آن ہوسناک کہ دود
بی‌سود خیال ہمسری خداوند نعمت در دماغش می‌پیچید و
صہبائے پندار آنا و لاغیری در کاسۂ سر بے‌مغز می‌جوشید
ہم‌جنب جناب نایب مختار بر ہمان کوچ مخملی بہ نشست
و این گردن افرازی و سرکشی او باعث خواری و نگون‌ساری
وی گردید یعنی ہمان وقت جیمس لشنگٹن بہادر سفیر خاص
پسر گورنر مزبور دست آن باد فروش گرفتہ کشان کشان
آوردہ برابر ما ملازمان بنشانید و گفت کہ جای صاحب این
است ؎

ہر جای کہ شاخی سر بر آرد
بہ خاک نیستی تیغش بر آرد

پس گورنر مسطور روبروی جناب ممدوح بر فراست و دانائی پسر
خود بسیار آفرین خواند و بسا کلمات تحسین بر زبان راند و
ہنگامیکہ آن بیمار مرض روحانی از عارضۂ علت جسمانی کہ چندی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسبب آن خانه نشین گشته بود شفا یافته بآمد و رفت دربار
فیض بار در نهاد جناب نائب مختار بزبان راجه اودی کرن باو
پیام فرستاد که فتنهٔ خوابیدهٔ دولت سرای ما بیدار گشت
و آتش فرو مرده اشتعال گرفت الغرض جناب ممدوح همین
سان (ق ۱۳۰ الف) تا مدتی نسبت بآن کجرو زشت خو
بان عزیز خود را در رنج و تعب می گذاشت و به خاطر
ازک خویش بار آزردگی صعب می برداشت آخر چون خان
وصوف دید که سعی خود بجائی نرسید و بجز هتک و
لت چیزی بدست نگردید دام گربزی و حیله گری گسترده
طریق تملق و چاپلوسی سپرده خواست که بذریعه مادر خود
ل رنجیدهٔ جناب نائب مختار بدست آرد و گرد رنج و
ل از آئینه خاطر مبارکش بردارد، سپس آنجناب کوه
لم و وقار نظر بر لجاج و خوشامدی وی با او صلح سمرقندی
بود، و به خاطرداری و خوشنودی مادرش تصفیه ظاهری
رد، مخفی نماند که آغاز تسوید این اوراق در عهد گورنر
ار فدرک آدم بهادر سال یک هزار و دو صد و پنجاه هجری
ورت بسته در سال یک هزار و دو صد و پنجاه و یک هجری
اختتام پیوست. اما مدتی بعلت موانعی چند آن مخدرات
فریب مشتاقان و شوق انگیز دل آرزومندان نقاب از

ای مکارد (محیل را گویند)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رخ نکشادند و قدم به مجامع شایقان نه نهادند بعونه تعالی درین آوان فرخنده عنوان که بستم ذیحجة الحرام سال یک هزار و دو صد و پنجاه و سه هجری و عصر خجسته اثر گورنر لارڈ الفنسٹن بهادر خیرخواه انام است اگرچه بزیور ملاحظه ثانیه پیراسته پیرایهٔ تبئیض و تکمیل پوشیدند - اما نظر بر معایب و مناقص سراپای خود دیده بر پشت خجالت دوخته از چشم بلند نظران معذرت نیوش و دیدهٔ تعمق نگهبان خطاپوش چشم اصلاح و تزئین دارند ع

بپوشش گر بخطاے (ق ۱۳۱ ب) رسی وطعنه مزن

که هیچ نفس بشر خالی از خطا نبود

گویند که گورنر موصوف در فراست و درایت و نیک طینتی و رحم دلی و بذل توجهات و انجاح حاجات و پاس اعزاز و اکرام مردم این نواح و دادرسی و غمخواری رعایا و برایای این ملک و غور رسی و حق شناسی حال هر یک و امتیاز نالش حق و باطل هر کس مثل گورنر هانربل سار ٹامس منرو بهادر مشهور و معروف بین الناس مدراس و زبان زد خلایق اطراف و اکناف گردیده چنانچه ترحم و غمخواری آن حاکم ذی مروت و فتوت در حادثه که بعلت آتش گرفتن باروت خانه دو سه کس سوخته شربت مرگ چشیدند و سه چهار کس داغ خورده رخت هستی ازان بسلامت کشیدند معاینه کرده شد و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تفصیلش این که هرگاه سال مذکور پرنس آف ارنج بهادر شاهزادهٔ هالینڈ وارد این جا گردید آن فیض گستر والاهمت نظر بر اعزاز و تکریم وی به ترتیب کنسٹ متوجه گردیده به طیاری باروت مبلغ خطیر حکم نمود - مهتمان این کار کمر سعی بر میان جان بسته اکثری ازان طیار ساخته بودند که قضا را آتشی دران افتاد و چیزی ازان مع چند کس سوخته و هلاک گردانید پس آن شفقت و مرحمت فرمای حال خلایق ازین حادثهٔ مکروه داغ افسوس و اندوه بدل نشانید و غم تلف زر کثیر بخاطر نیاورده باوجود انتظام و آرایش کنسٹ رو از حکم برافروختن بقیه باروت بگردانید الحق در دل کسی که شفقت و مهربانی و رحم و عنایت جاودانی گرفته باشد (ق ۱۳۲ الف) ازوی جز غمخواری و نفع رسانی بسایر ناس از هر قوم که باشند بظهور نمی آید و همچنین کس سزاوار حکمرانی و جهان بانی است و لایق رعیت پروری و کشورستانی ؎

خنک آن که آسایش مرد و زن
گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنر پروران
به شادی خویش از غم دیگران

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کرا جاودان ماندن امید ماند
چوکس را نه بینی که جاوید ماند

بدین پنج روزی اقامت مناز
بیندیش و تدبیر رفتن بساز

کرا سیم و زر ماند و گنج و مال
پس ازوی به چندی شود پایمال

کس از من سیه نامه تردید نیست
که هیچم فعال پسندیده نیست

جزین کاعتمادم بیاری تست
امیدم بامرزگاری تست

بضاعت نیاوردم الا اُمید
خدایا ز عفوم مکن نا اُمید

هزاران درود و هزاران سلام
ز ما بر محمد علیه السلام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

This book is based on a single paper manuscript described under D. No. 530 available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It contains 114 pages with 20 lines on a page and is written in Persian script.

Janab Moulvi Syed Hamza Husain Omari, Munshi-e-Fazil, has to be thanked for the work done by him by way of correcting the proof.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by collating them with other copies. The editors have however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes except in the case of a few books in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself in square brackets.

The Government of India and the Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee and the Editorial Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are, experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have Co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

It is hoped that the Government of India will be continuing their financial grant to this library year after year for undertaking the printing of other manuscripts.

T. CHANDRASEKHARAN,
CURATOR,
Govt. Oriental Manuscripts Library.

Madras,
21st February 1961.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Tamil	—	34
Sanskrit	—	23
Telugu	—	20
Malayalam	—	20
Kannada	—	14
Persian	—	8
Arabic	—	1

Under the same series the number of works published from the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore is as follows :

Tamil	—	12
Sanskrit	—	10
Telugu	—	5
Marathi	—	6

The Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar has published under this series three Tamil works

An Editorial Committee has been formed under the orders of the Director of Public Instruction, Madras, for selecting manuscripts in different South Indian Languages for publication in the Madras Govt. Oriental Manuscripts Series. The number of manuscripts published by this Library in this series is as follows.

Tamil	—	12
Sanskrit	—	18
Telugu	—	7
Malayalam	—	9
Kannada	—	7
Marathi	—	2
Persian	—	3

All the manuscripts in this series are edited by the Curator of this library with the help of the staff in different languages except the Stotrarnavam that is edited by the Curator himself.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

PERSIAN.

8. Tarikh-i-Hafeezullakhani.
9. Bahare-i-Azamzahe.
10. Sawanihat-i-Mumtaz.

SANSKRIT

11. Nyayaratna Dipavali.
12. Nyayasara.
13. Stotrarnavam.
14. Brahmasiddhi.

CATALOGUES.

15. Triennial Catalogue of Tamil Mss Vol. 12.
16. do. do. do. 13.
17. Descriptive catalogue of Marathi Mss. Vol. 3.

The Government of India will be contributing 50% of the cost for the printing of the above works, which has to be completed by the end of March 1961. With the exception of Brahmasiddhi in Sanskrit and the Catalogue of the Marathi manuscripts, the other works may be printed before the end of the financial year. Except the catalogues and Stotrarnava in Sanskrit, all the other works have been edited by outside scholars and hence they have been issued under the Madras Government Oriental Series as numbers 166 to 177. Stotrarnavam in Sanskrit is edited by the Curator himself under the Madras Government Oriental Manuscripts Series as number 70.

The Government of Madras have constituted an Expert Committee for each South Indian Language in which there are manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, for the purpose of selecting rare and important manuscripts for publication in the Madras Government Oriental Series. The following number of manuscripts published in different languages till now is given below:—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

The Government of India also have decided upon a programme of printing rare and useful manuscripts in the different languages of India. For this purpose the Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs have come forward with grants-in-aid for some of the manuscripts libraries maintained by the State Governments and also for certain reputed private libraries. In the year 1959-60 the Government of Madras in G. O. No. 81859 E6/59-15 Education dated 5th January, 1960 have sanctioned the publication of the following seven manuscripts.

1. Tanippadarrirattu.
2. Keraladesa Varalaru.
3. Kattabomman Varalaru.
4. Kalambakakkottu.
5. Uttara Ramayana Natakam.
6. Yapparumkalam.
7. Palamolittirattu.

Of these the last one was dropped as it was found to contain a large number of colloquial terms. The printing of the other six manuscripts has been completed in the Madras Government Oriental Manuscripts Series as numbers 55, 56, 67, 68, 69 and 66.

During the year 1960-61 the Government of Madras have sanctioned in Memorandum No. 47522-E6/60-9 Education dated 30-12-60 and in G. O. No. 2749 Education dated 31—12–'60 the publication of the following manuscripts.

TAMIL.

1. Sivapuranaditottiramanjari.
2. Tiruvoymoli-Ittupravesa Sangraham
3. Vetalakkathai.
4. Homer's Iliad.
5. Saptarishi Nadi - Kanya Lagnam.
6. Kunrakkudi Kumaran Peril Kirtanaigal.
7. Divya Prabanda Akaradi

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

INTRODUCTION.

The public are perhaps aware of the fact that the Government of Madras have launched upon a scheme of publication of rare manuscripts treasured in two premier institutions of this State, namely, the Madras Government Oriental Manuscripts Library, Madras, and the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore. Financial help has also been extended to Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, Madras, for similar purpose. Though the publication of rare manuscripts was started as early as 1909 by this library, only 12 works were taken up for publication till 1942. Of these, the printing of three works has not yet been completed.

Only in the year 1949-50 a regular scheme for the publication of manuscripts was prepared and accepted by the Government of Madras under the MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES. This scheme included the manuscripts in all the South Indian Languages in which there are manuscripts in the Library. Till now 158 manuscripts in different languages have been printed. Of these, 35 manuscripts are from Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, and three from Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar. In addition, four manuscripts, three from this library and one from Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, are in the press.

All the manuscripts under the Madras Government Oriental Series were edited by various scholars drawn from different learned institutions. The publication of manuscripts under the Madras Government Oriental Manuscripts Series was resumed in the year 1950-51. All the manuscripts published under this series before 1942 were in Sanskrit. But since 1950-51 the manuscripts in other languages also were included. These are edited by the Curator with the assistance of the Pandits in the respective languages. Till now 60 works have been printed including 51 works since 1951.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

PRINTED AT KITAB GHAR PRESS,
MELVISHARAM.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

TARIKH - E - HAFIZULLAH KHANI

EDITED BY :

Syed Muhammed Fazlullah Sahib, M.A., L.T.,
Principal, Government Arts College, Ootacamund.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY,
MADRAS.

1961.

Price Rs. 12.00

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

WITH THE COMPLIMENTS OF THE GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY, MADRAS-5.

This Publication is being sent with reference to the Government of India, Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs Scheme for the Critical Editions of Rare Manuscripts.

Reference may be made in this connection to Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs letter No.F.18-22/61-C2 dated the 13th June, 1961 to all State Governments and Institutions.

Curator,
Government Oriental Manuscripts Library,
Triplicane, Madras-5.

GO

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

GOVERNMENT OF MADRAS

©

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority
of
The Government of Madras

GENERAL EDITOR:
SRI T. CHANDRASEKHARAN,
M.A., L.T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

No. CLXXV

تاریخ حفیظ اللہ خانی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Entered in Database

Signature with Date

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar